

Könyv és Nevelés

XVII. évfolyam
2015/4.

www.eken.opkm.hu

On average, in the past 10 years there has been no appreciable improvement in student achievement in reading, mathematics or science in the countries that have invested heavily in information and communication technologies for education.

In Australia, New Zealand and the United Kingdom, every 15-year-old has individual access to a computer at school.

In Germany, Italy and Japan, there is **only one school computer available for every four 15-year-old students.**

Az elmúlt tíz évben, az átlagot tekintve nem volt érzékelhető a diákok teljesítményének javulása olvasásból, matematikából és természettudományból azokban az országokban, ahol jelentős összegeket fektettek be az információs és kommunikációs technológiába az oktatás területén.

Ausztráliában, Új-Zélandon és az Egyesült Királyságban egy iskolai számítógépre egy tanuló jut. Németországban, Olaszországban, Japánban egy iskolai gépre négy tanuló jut.

Forrás: <http://www.oecd.org/education/school/Students-Computers-Learning-Making-the-Connection-Infographic%20.pdf>

A magyar iskolákban 2,2 tanuló jut egy gépre. A legeredményesebbek közé tartozó koreai diákok esetében ez az arány 5,3%, Sanghajban (Kína) 2,9%.

Forrás <http://www.oecd.org/publications/students-computers-and-learning-9789264239555-en.htm>

Azok a diákok, akik több mint hat órát töltenek naponta a neten, az iskolán kívül nagyobb valószínűséggel számoltak be arról, hogy magányosnak érzik magukat vagy kihagynak egy-egy tanítási napot.

Forrás: <http://www.oecd.org/education/school/Students-Computers-Learning-Making-the-Connection-Infographic%20.pdf>

A magyar diákok átlagosan 112 percet használgják a netet hétköznap, iskolán kívül és 156 percet hétvégén. A tanulók között az „extrém nethasználók” aránya magas, 8%. A legkisebb az extrém nethasználók aránya Koreában (0,6%) és Sanghajban (Kína) (2,2%) – ahol a diákok teljesítménye kiemelkedő –, a legnagyobb ez az arány Svédországban (13,2%) és Oroszországban (13,7%).

Forrás <http://www.oecd.org/publications/students-computers-and-learning-9789264239555-en.htm>

„One of the most disappointing findings of the report is that the socio-economic divide between students is not narrowed by technology, perhaps even amplified,” said Mr Schleicher.

Forrás: <http://www.bbc.com/news/business-34174796>

„A jelentés egyik legkellemetlenebb felismerése az, hogy a technológia a diákok közötti társadalmi-gazdasági megosztottságot nem csökkenti, hanem inkább növeli” – mondta Andreas Schleicher, az OECD Oktatás és Készségek Igazgatóságának vezetője.

A megállapítások Goda Beatrix Kapcsolat a tanulók, a számítógépek és a tanulás között című, az OECD jelentéséről szóló írásához kötődnek.

Könyv és Nevelés

XVII. évfolyam
2015/4.

Könyv és Nevelés

Az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet folyóirata

Szerkesztőbizottság:

Adamikné Jászó Anna, Dán Krisztina, Fischerné Dárdai Ágnes,
Golnhofer Erzsébet, Kelemen Elemér, Nádasi András

Főszerkesztő:

Csík Tibor

Alapító szerkesztő:

Jáki László

Olvasószerkesztők:

Dobos Zsuzsanna, Gyimesné Szekeres Ágnes, Juhász Zsuzsanna

Layout tervek:

Salt Communications Kft.

Megrendelés:

Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Kiadói és Kommunikációs Igazgatóság
Levélcím: 1143 Budapest, Szobránc u. 6-8.

Hirmondó Ágnes **Telefon:** (06) 1 235-7200/117-es mellék **E-mail:** kiado@ofi.hu

Előfizetési díj 1 évre 2000 Ft plusz postaköltség, egy lapszám ára: 500 Ft.

Szerkesztőség:

Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet

Pedagógiai Könyvtár és Múzeum

1089 Budapest, Könyves Kálmán krt. 40.

Telefon: (06) 1 323 5508

E-mail: ken@opkm.hu

Internet: eken.opkm.hu

Felelős kiadó:

az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet

főigazgatója, Kaposi József

Megjelenik évente négyszer

Terjesztés: Magyar Posta Zrt. és Könyvtárellátó Nonprofit Kft.

Egyes számok megvásárolhatók az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet Pedagógiai Könyvtár és Múzeumban

Nyomda:

Komáromi Nyomda és Kiadó Kft. (2900 Komárom, Igmándi u. 1.)

Terjedelem: 7,5 ív

Készült: 225 példányban

ISSN 0454-3475

E SZÁMUNK SZERZŐI

ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA | *egyetemi tanár, prof. emerita*, Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar Mai Magyar Nyelv Tanszék, Budapest

BALOGH MIHÁLY | *nyugalmazott főigazgató*, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum,
Budapest

BÁRDOS JÓZSEF | *főiskolai tanár*, Kecskeméti Főiskola Tanítóképző Főiskolai Kar, Kecskemét

FELEKY MIRKÓ | *egyetemi hallgató*, Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar, Budapest

GALUSKA LÁSZLÓ PÁL | *főiskolai adjunktus*, Kecskeméti Főiskola Tanítóképző Főiskolai
Kar, Kecskemét

GODA BEATRIX | *könyvtáros*, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet Pedagógiai Könyvtár és
Múzeum, Budapest

KATONA ANDRÁS | *nyugalmazott főiskolai docens*, Eötvös Tudományegyetem Tanárképző
Főiskolai Kar, Budapest

SZAKMÁRI KLÁRA | *elnök*, Könyvtárostanárok Egyesülete; *gimnáziumi tanár*, Budai Nagy
Antal Gimnázium, Budapest

PÁTRÓVICS PÉTER | *habil. egyetemi docens*, Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar Lengyel Filológiai Tanszék, Budapest

TÖLGYESI JÓZSEF | *főiskolai docens, rektori tanácsadó*, Kodolányi János Főiskola,
Székesfehérvár

TARTALOMJEGYZÉK

---

7 | **Mustra**

IFJÚSÁGI IRODALOM

- 9 | **Jókai időszerűsége. III. rész** / ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA
- 34 | **Typologia phantastica. A fantasztikum rendszertana II. rész** / GALUSKA LÁSZLÓ PÁL – FELEKY MIRKÓ
- 57 | **A tündérmesék titkaiból** / BÁRDOS JÓZSEF
-

TANKÖNYV, TANESZKÖZ

- 74 | **Szarajevótól Trianonig II. Az első világháború és következményei a pártállami időszak történelemtankönyveiben (1945–1956)** / KATONA ANDRÁS
-

NEVELÉSTUDOMÁNY, OKTATÁSÜGY

- 94 | **Könyvek reputációja a Veszprém vármegyei pedagógiai lapokban** / TÖLGYESI JÓZSEF
- 109 | **„Haladjunk!” Kétszáz éve született Veres Pálné Beniczky Hermin, a nevelés apostola, úttörője és iskolaalapító nagyasszonya** / GRÁBERNÉ BÖSZE KLÁRA
-

HÍREK, KIETKINTÉS

- 113 | **Utolsó posta... Bondor Erikának!** / Balogh Mihály – SZAKMÁRI KLÁRA
- 115 | **Kapcsolat a tanulók, a számítógépek és a tanulás között** / GODA BEATRIX
- | **Európaiság és kultúra – Verancsics Faustus Dictionariumáról magyar nyelven** / PÁTRÓVICS PÉTER
-

Felhívjuk Tisztelt Olvasóink figyelmét, hogy a Könyv és Nevelés interneten a nyomdai úton előállított változat megjelenése után 60 nap elteltével válik hozzáférhetővé (eken.opkm.hu).

A tartalomjegyzékben az piktogram azt jelzi, hogy az adott írás interneten, a <http://www.eken.opkm.hu/> oldalon jelenik meg.

TABLE OF CONTENTS

---

7 | **Show**

YOUTH LITERATURE

---

9 | **Jókai's modernity. Part III.** / ANNA ADAMIK JÁSZÓ

34 | **Typologia phantastica. Systematisation of fantasy. Part II.** /
LÁSZLÓ PÁL GALUSKA – MIRKÓ FELEKY:

57 | **Secrets from fairy tales** / JÓZSEF BÁRDOS

TEXTBOOK/TEACHING AID

---

74 | **From Sarajevo to Trianon. Part II. The first world war and its consequences in history textbooks of the era of the one-party state) (1945–1956)** / ANDRÁS KATONA

PEDAGOGY, EDUCATION

---

94 | **Reputation of books in pedagogy periodicals in Veszprém county** / JÓZSEF TÖLGYESI

109 | **„Let's Progress!” Hermin Veres Beniczky, a pioneer and patron of female education, as well as a school founder noble lady, was born 200 years ago** /
KLÁRA BŐSZE GRÁBER

OUTLOOK/NEWS

---

113 | **Last post...for Erika Bondor!** / MIHÁLY BALOGH – KLÁRA SZAKMÁRI

115 | **Connection among students, computers, and learning** / BEATRIX GODA

e | **Europeanism and culture – about „Faustus Dictionarium” (Verancsics) in Hungarian language** / PÉTER PÁTRÓVICS

INHALTSVERZEICHNISS

---

7 | **Muster**

KINDERLITERATUR

- 9 | **Aktualität von Jókai 3. Teil** / ANNA ADAMIK JÁSZÓ
- 34 | **Typologia phantastica. Eine Systematik des Phantastikums 2. Teil** /
LÁSZLÓ PÁL GALUSKA – MIRKÓ FELEKY
- 57 | **Von den Geheimnissen der Zaubermärchen** / JÓZSEF BÁRDOS
-

LEHRBUCH-LEHRMITTEL

- 74 | **Von Sarajevo bis Trianon. Der Erste Weltkrieg und seine Folgen in den
Geschichtsbüchern für Mittelschule der Einparteiensystem** / András Katona
-

ERZIEHUNGSWISSENSCHAFT, UNTERRICHTSWESEN

- 94 | **Die Reputation der Bücher in den pädagogischen Zeitschriften im Komitat
Veszprém** / JÓZSEF TÖLGYESI
- 109 | **„Schreiten wir fort!“ Hermin Veres Beniczky, eine Vorkämpferin und Patron der
Frauenerziehung, sowie eine Schulgründerin Edeldame ist vor 200 Jahren geboren**
/ KLÁRA BŐSZE GRÁBER
-

NACHRICHTEN

- 113 | **Letzte Post... für Erika Bondor!** / MIHÁLY BALOGH – KLÁRA SZAKMÁRI
- 115 | **Zusammenhang unter den Studenten, Computer und Lernen** / BEATRIX GODA
- e** | **Europäertum und Kultur – Über „Faustus Dictionarium“ (Verancsics) ungarisch /
PÉTER PÁTROVICS**

MUSTRA

Folyóiratunk 2015. évi 4. számának valamennyi írása, túl azon, hogy érdekesek és aktuálisak, szinte kivétel nélkül a szó legjobb értelmében továbbgondolásra, esetenként vitára serkentenek.

Így már az első tanulmány, mely Jókaiával foglalkozik, nemcsak gondolatot ébreszt, hanem vitára is ingerel. Érthetetlen, hogy most, amikor nincsenek pártaliami ideológiai megkötések, miért nem természetes, hogy Jókai megfelelő helyet foglaljon el irodalomtanításunkban? Szerkesztőségünk örömmel fogadna minden olyan írást, mely állást foglalna nemcsak Jókairól, hanem a klasszikus és a modern irodalom számos nyitott kérdéséről.

A mesék kimeríthetetlen mennyiségű, s már-már megfejthetetlen titkot tartalmaznak. A titkok megfejtése és elemzése azért is időszerű, mert aligha kétséges, hogy napjaink változásai az irodalmi ízlés területén a mesék világát sem kerülik el. Bárdos József e titkokat feszegeti.

Áttételesen ugyan, de hasonló kérdéssel foglalkozik Galuska László Pál és Feleky Mirkó a mesék és a fantasztikumok rendszertanával foglalkozó tanulmánya. Írásuk aktualitását messzemenően bizonyítja, ha a karácsonyi mesekönyv-kínálatra pillantunk. A klasszikus meseirodalom értékei és a modern világ meséi, az új irodalmi áramlatok ugyancsak igényelnék a tudományos vitákat.

Szerkesztőségünk feladatának tekinti a magyar tankönyvek igényes feldolgozását. Katona András folytatja tudományos kutatása eredményeinek bemutatását, a történelemkönyveink első világháborúról alkotott képének elemzését. Történelmünk (sajnos) gyakori fordulatai a tankönyvek újraértékelését igénylik. Szeretnénk, ha hasonló elemzésekre minél többen vállalkoznának.

Visszatekintve hazánk tudományos életére, megállapítható, milyen gazdag volt pedagógiai irodalmunk, volt olyan év, amikor a folyóiratok száma meghaladta a 90-et. A folyóirat-irodalom megismerése, értékelése neveléstörténet-írásunk fontos feladata. Tölgyesi József értékes írása ehhez nyújt segítséget.

Időszerű és nagyon aktuális kérdéssel foglalkozik Goda Beatrix. Közismert, hogy az információs és kommunikációs technológia mennyire átformálta életünk minden területét. A tanulásban és a tanításban betöltött szerepéről, az előnyökről és a hátrányokról sokszor a konzervatív hagyományokhoz ragaszkodó vagy az új eszközökért lelkesedő felfogásban írtak. Az OECD-jelentés tudományosan megalapozott és kellően árnyalt választ ad az egyik legfontosabb kérdésre: a technológia támogatja-e a tanulást.

Folyóiratunk fentiekben ismertetett tanulmányai a múlt, a jelen és a jövő kérdéseivel foglalkoznak. Ehhez jól illeszkedik Gráberné Bősze Klára írása, aki egy nagyszerű asszony, Veres Pálné Beniczky Hermina életútját mutatja be. A szinte átláthatatlan következményekkel járó gyorsulást sokszor „haladásnak” fogjuk fel. Éppen ezért érdemes elgondolkodni, hogy mit értettek haladásra a XIX. század második felében, és mit jelent ez ma. Ennek végiggondolását segíti Gráberné igényes írása.

JÓKAI IDŐSZERŰSÉGE

III. rész

ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

Jókai Mór (1825–1904), nemzeti irodalmunk központi alakjának megítélése az irodalomtudományban indokolatlanul negatív. Jókai életművének lefokozása a tudományban jórészt előítéleteken nyugszik. Ez az előítéletes felfogás a tudomány területéről leszivárgott a közoktatásba. Jókai háttérbe szorult a Nemzeti alaptantervben, és az érettségi tételek közül is kimaradhat. A tanulmány célja ezen előítéletek cáfolása, bemutatva Jókai írásművészetének értékeit a következő témákban: 1. a romantika és a realizmus kérdése, 2. történelmi múltunk regényeiben és elbeszéléseiben, 3. retorikai műveltsége, 4. stílusművészete, 5. társadalomképe és általános megítélése.

ANNA ADAMIK JÁSZÓ: JÓKAI'S MODERNITY. PART II.

Mór Jókai (1825–1904), who is a central figure of Hungarian literature is gratuitously underestimated in literary science. The degradation of his lifework in literary science rests on prejudices. This kind of degradation of literary science gradually infiltrated public education. Jókai is relegated to the background in the National Curriculum, and can be omitted from the examination for GCE. The aim of this study is to refute the prejudice, describing the worth of his literary work in the following topics: 1. question romantics and realism, 2. Hungarian history in his romans and short stories, 3. rhetorical education, 4. as a master of style, 5. his image of society and generally received opinions of him.

Nagyon fáj Jókai lefokozása a Nemzeti Alaptantervben (Nat). Sért mint egyént, mert kizárják egyik kedves szerzőmet, sért mint közösségi embert, mert megfosztják a fiatalságot nemzeti múltunk nagy krónikásától. Előítéletek alapján. Az előítéletek pedig több helyről is származnak. Elsősorban „felsőbb körökből”, a „tudomány” fellegréből, aztán lassan-lassan leszivárogtak az „alsóbb körökbe”, a tanártársadalomba. Ezekkel az előítéletekkel szeretnék most leszámolni, abban a reményben, hogy talán meg lehet fordítani a közeledést.

Jókaival manapság nem sokan foglalkoznak az irodalomtörténeti berkekben. Igaz, az utóbbi évtizedben némiképp változott a helyzet, de ez a változás nem tükröződik sem a tantervben, sem az érettségi követelményekben.

A következő kérdéseket szeretném tárgyalni: 1. a romantika és a realizmus kérdése, 2. történelmi múltunk regényeiben és elbeszéléseiben, 3. retorikai műveltsége, 4. stílusművészete, 5. társadalomképe és általános megítélése.¹

4. STÍLUSMŰVÉSZETE

Egy újságíró az azt írta nemrégiben, hogy Jókai zsonglőrökdi a nyelvvel. Ez így nem igaz. A zsonglőr magáért a bravúrért munkálkodik, Jókai nyelvi bravúrja mindig valamilyen gondolati célt szolgál, divatos szóval élve: funkcionális. Az más kérdés, hogy ura a nyelvnek, mint a zsonglőr munkaeszközének, mindent tud, kimeríthetetlen gazdagságú. Az alábbiakban ezt a gazdagságot kívánom bizonyítani, sok példával, mivel ezt másképpen nem lehet megtenni; ezért ebben a részben sok lesz az idézet. Főlegesnek tartom minden egyes példánál ismételtetni a funkciót, azt, hogy mi a nyelvi megoldás célja. Mindig a jellemzés, a szemléltetés, az érzelmek felkeltése, a hangulatteremtés – ezt az olvasó úgyis el tudja dönteni. Ha pedig legjellemzőbb vonását kellene megragadni, azt mondanám, hogy prózájának zeneisége mindenekfelett, s zeneiségét elsősorban az alakzatok bravúros kezelése biztosítja.

Mikszáth írja: „A vaskalaposok, az akadémikus körök és a tanügyi bácsik ugyan még mindig báró Eötvös József és báró Kemény Zsigmond elsőse felett vitatkoztak, az „új csillag”-ot nem engedve velök egy sorba állítani, de hogy népszerűbb ezeknél, azt el kellett ismerniök. E népszerűség annyira nőtt-nőtt, kivált a „Kárpáthy Zoltán” után, mely a következő évben követte az „Egy magyar nábob”-ot a Pesti Napló tárcájában. Új ezer forintot hozva a szerzőnek, hogy a magasztalásoktól áradó kritikák ellensúlyozására volt immár szükség. Különösen Gyulai Pál és Salamon Ferenc buzgólkodtak ebben, kik Jókai lélektani botlásait, történelmi, helyrajzi és természetrajzi megbízhatatlanságát, léhán fölépített meséit, jellemfestési fogyatékoságát állították élénk világitásba a közönség tapsaival szemben. Hiszen e kritikákban volt némi igazság, Jókai kétségtelenül lényeges hibákban szenvedett. De végre is hibátlan ló, hibátlan asszony és hibátlan regény nincs. Csak nem lett volna szabad feledni, hogy Jókainak e hibáival szemben olyan kiváló tulajdonai vannak, amelyekből egy is elég, hogy egy lángelmét ékesítsen, oly tulajdonai, melyek a világliteratúrát véve is ritkaságok egy írónál. E kritikusok igazat írtak, látták az erényeket és hibákat, de összeadni és kivonni nem tudtak vagy nem akartak. ...

¹ A tanulmány első része, mely az első két témát tárgyalja – a romantika és a realizmus, továbbá történelmi múltunk regényeiben és elbeszéléseiben – a Könyv és Nevelés 2015. évi második számában, a 72–88. oldalon olvasható. A tanulmány második része – mely Jókai retorikai műveltségét tárgya föl – a folyóirat harmadik számában, a 43–62. oldalon található.

Főleg azt nem lett volna szabad feledniök a kritikusoknak, hogy egy dolgot kifogástalanul elmondani nem annyi, mint egy dologgal valakit elragadni, ha az nem kifogástalan is” (*Jókai Mór élete és kora*, I/199–200). Ne feledjük: Shakespeare is írt a cseh tengerről, az angolok mégsem vonják kétségbe zsenialitását.

„Léhán fölépített meséit” valóban sokat kritizálták, de nem vették észre különleges szerkesztési módjának az okát. Érdekes és elfogadható magyarázatot ad a Jókai-regények szokatlan szerkezetére Szajbély Mihály. Jókai újságokba író író volt, regényeit folytatásokban közölte. A folytatásos regényeknek – mint a mai tévésorozatoknak – van egy sajátos szerkesztési módjuk: lekerékített részekből állnak, azzal a céllal is, hogy az olvasó bármikor csatlakozhasson a történethez. Innen adódik az epizódokból, a láncszemekből álló, valójában mesterien egybefogott mesefüzér. (Szajbély: *Jókai Mór*. Kalligram, 2010, 148. kk.) Természetesen ez csak egy külső ok, a Jókai-regények felépítésének vannak egyéb, belső okai is. Fentebb a történelmi regények retorikai szerkesztését említettem (prológus, narráció, tétel, kifejtés, epilógus); érdemes volna ezt a szerkesztésmódot alaposabban megvizsgálni. Említik a Jókai-regények kapcsán az eposzok szerkesztésmódját, ez a megfigyelés is igaz. Az eposzokra jellemző, hogy szépen, körülményesen elbeszéli a szóban forgó szereplő múltját. Ez a technika Jókaira is jellemző, pl. a *Szép Mikhál* történetében felbukkan az új szereplő, Kalondai Bálint, s Jókai elmeséli életét, régebben viselt dolgait. Persze ezzel megakasztja a történet egyenes fonálát, ebből a szempontból lehet bírálni, de amit alkalmaz, ősi, eposzi technika. Azt is megfigyelhetjük, hogy a Jókai-regényekre is jellemző az eposzi totalitás. A lényeg az, hogy új regénytípust teremtett.

A 20. század második felének irodalomtörténészei közül talán Mezei József ír a legrokonszenvesebb hangnemben és a legigazabban *Jókai művészetéről* (ez tanulmányának címe): „Jókai művészete rejtélyes és rejtőzködő szépség, az egyszerű álöltözetében jelentkező technika. Irodalmi és emberi közvagyon, amiről alig van tudomásunk, nem érzékeljük, sőt emberi módon nem is becsüljük meg eléggé azt a gazdagságot, ami a miénk is, aminek élvezetében naponta részünk lehetne. [...] Jókai igaz művész volt, eredeti, elementáris tehetség, aki nem alkalmas sem a romantika, se más irodalmi irányzat illusztrálására, mert nem szorítható be egyetlen iskola és műhely falai közé sem, munkastílusa, eszközei egyedülállóak” (*Az élő Jókai*. Petőfi Irodalmi Múzeum – Népművelési Propaganda Iroda, 1981, 13). (Ezt az eredetiséget magyarázza meg Szajbély Mihály Northrop Fry regényelmélete alapján – de ez egy másik tanulmány témája lehetne.)

A kortársak közül Arany János a *Szegény gazdagokról* írt kritikájában (1871) jellemezte leghívebben Jókai stílusát: „Prózában kétségtelen elsősége van Jókainak. Jobb műveit s azok sikerültebb helyeit olvasva, mintha újra tanulnók tőle a kedves anyai nyelvet, azt a valódit, melynek megragadó ereje nem kisebb természetes bájainál, a szemem szedett kifejezései éppoly határozottan mint festői plaszticitással testesítik és szabják meg a gondolatot. [...] Jókai előadási módja egészen eredeti, sajátos, melyet nehezen lehet utánozni. És mégis úgy tetszik, hogy valamint a nyelvben az élet s kivált a nép volt főmestere, úgy az elbeszélésben a népmesék modora ragadt meg leginkább lelkében, hogy ő éppoly ösztönszerűséggel sajátította

el azok szellemét, mint Petőfi a népdalokéit” – idézi Szörényi László, s ezt a megállapítást teszi: „A két titok tehát: nyelve és szerkesztésmódja.” Nyelvével kapcsolatban Jókai hatalmas szókincsét említi, szerkesztésmódja pedig népmeséké. Sőt a mítoszoké, mitikus-mesei szerkesztésmód. Most csak annyit tegyünk hozzá ehhez a megállapításhoz, hogy nem csak hatalmas szókincséről van szó. (Szörényi László: Mítosz és utópia Jókainál. In: *Multaddal valamit kezdeni*. Magvető, 1989, 138–139, ez a tanulmány jó áttekintést ad Jókai főbb műveiről, a magyartanárok olvastathatják is jobb tanítványaikkal.)

Érdeemes egy másik kortárs, egy népszerű tanár megállapítását is idézni: „Jókai hatásának és népszerűségének az esztetikaiakon kívül más okai is vannak. Tud hatni az újság, a változatosság ingerével” – írja Névy László (*Jókai Mór. Ötvenéves jubileumára*. Petőfi-Társaság, 1894, 38).

A továbbiakban csak arra van lehetőségünk, hogy felvillantsunk Jókai művészi eszközeiből néhányat, röviden írunk 1. szókincséről, 2. dialógusairól, 3. az elsődleges szóbeliség alkalmazásáról, 4. mondat szerkesztéséről, 5. stílus eszközeiről: a szóképek, de főleg az alakzatok alkalmazásáról.

4.1. Szókincse

Jókai valóban a legnagyobb szókincsű író, műveiben olvashatjuk a régies, a tájnyelvi, a rétegnyelvi szavakat; latin, orosz, török, cserkesz, francia, angol, német stb. szavakat témájától függően; arisztokraták és parasztok, ügyvédek és mesteremberek, szalonok és tolvajok, szélhámosok kifejezéseit, sőt nyelvújítási szavakat is elképesztő gazdagságban. Az idegen szavakkal kapcsolatban Fried István megjegyzi, hogy a 19. század embereit meglehetősen vegyesnyelvűség jellemezte, belekevertek beszédükbe latin, német, francia, angol szavakat, s ezt a nyelvi egyveleget Jókai tükrözte (vö. Fried István: Jókai és a világirodalom. In: Hansági Ágnes – Hermann Zoltán szerk. *„Mester Jókai” A Jókai-olvasás lehetőségei az ezredfordulón*. Ráció Kiadó, 2005, 15, valamint Fábíán Pál: A XIX. század magyar nyelve és Jókai. *Az élő Jókai. Tanulmányok*. Népművelési Propaganda Iroda, 1981, 35–44). Mindenképpen hangsúlyoznunk kell, hogy a régi Magyarországon az emberek többsége soknyelvű volt, a tanultak beszéltek latinul, németül, franciául, lengyelül. A latin elsősorban a jogászok nyelvében dominál, pl. a *Rab Ráby*ban, másutt kevésbé. Meglepően sok műveiben az angol szó, s ezen nem is kell csodálkoznunk: ismeretes az angol ipar, az angol parlamenti demokrácia tisztelete (Szeberényi Lajos 1849-ben megjelent *Politikai szónoklat-tanában* hosszasan ismerteti az angol parlament működését).

A mai tanügyi szakemberek, sőt a magyartanárok szerint ez a gazdag szókincs az akadálya Jókai olvasásának, „a sok latin szó” – jajgatnak. Érthetetlen ez az aggodás. Egyrészt van Jókai-szótár, utána lehet nézni egy-egy szónak: én magam sem tudtam, hogy az *arnót* az *albán* régi megnevezése volt, a szótár közölte, megjegyeztem. Másrészt a mai nyelvhasználat is eléggé vegyes, pl. egy szemétyűjtési szakértő a rádióban „*urbán* legendáról” beszélt, és *edukálni* kívánta az embereket; a bankoknak *kondícióik* vannak, nem feltételeik; a zacskón ez olvasható: *Powder Sugar* (ráadásul nagy kezdőbetűkkel). A diákok *randomra* töltik ki a tesztek, és *private chatelnek* a

facebookon. Harmadrészt a mai tudományos szaknyelv tele van idegen szavakkal, tanárok-tanulók valóban panaszkodnak, hogy nem értik a kijelölt tanulmányokat. Akkor miről beszélünk? Egyébként Jókainak és a többi 19. századi regényírónak-költőnek a kiiktatása a középiskolai tantervből a magyartanárok műveltségére és szókincsére is vissza fog hatni.

Sok eredeti, szemléletes és hangulatos szavának jelentését ki lehet következtetni a szövegösszefüggésből:

A nap úgy rémkedett a sűrű égből reggeltől estig, mint egy rézkondér feneke (*Ahol a pénz nem isten*, 12); S ezt nem adja a mostoha [természet] ingyen: ezt ki kell tőle dacolni (uo. 78).

A romok megmászása közben találtak itt-amott a törmelék halmokon, a sűrű csalánbozót közül kivirító veresparéj kórókat, amik embermagasnyira felnyurgulnak (*A lélekidomár* I/142). ...a medve a lövések után megfordult, s annak a meredélynek iramodott, mely a várromtól *csapinósan* hanyatlik alá a völgybe (uo. 144).

S aztán a szomjúságtól epedőnek ahogy a sivatag homokja nem ad egy ital vizet enyhíteni: úgy nem ad a tenger végtelen pusztája, pedig *csupádon-csupa* víz az egész (*Minden poklokon keresztül*, 85, ezt az ikerszót kedvelhette, többször is leírta).

Kicsinnyel vagy magasabb nálamnál. Minden ruhám rád fog illeni. S ez nagyon jó *bugyola* lesz neked (*Egy játékos, aki nyer*, 169).

Hanem szó, ami szó, nagyon megszépültél te, amióta idefenn vagy; csak hiába, ki tudják *fainítani* a leányt ezen a Pesten (*Politikai divatok* I/178).

– Tudja mennykő! – felelt Richárd. – Olyan *grófhatnám* emberek! (*A köszívű ember fiai* I/75)

[Tonuzoba] feleségével együtt elevenen *elsíroltatott*. (*A kiskirályok* I/16)
...dühös bömbölés, sebesen rázott kolompok *kalatyolása* s amellet egy növekedő robaj hangzik... (uo. 26)

Az elválthatlan kortesvezér... mikor *kikepickelődött* a szárazra, szemeszája tele volt izsappal, a haja meg békalencsével... (uo. 133)

Aztán van két nagy templom, az egyiknek a tornyán körülfutó erkély, amelyről a toronyőr hirdeti a világ négy részének az idők mennyiségét; a másiknak a tornyán van még négy kisebb *toronymalac*. (*A kiskirályok* I/30)

Nem okolok senkit: saját *emberismeretlenségem* okozta ezt. (*Párbaj istennel és más elbeszélések* 261)

Konstantinápolyban a szultán minden szakácsát és étekgóját *megselyemzsinórozta*... (*Párbaj istennel és más elbeszélések* 58)

Olykor maga megadja egy szokatlan szó jelentését:

„...a balettban ő is a színpadnak szegezte a kukucskáját (Gucker)...” (*Egy játékos, aki nyer*, 64, ez nyelvújítási szó volt, nem honosodott meg). Használta a *kígyóút* leleményt a *szerpentin* helyett, de ez sem lett mai szókincsünk része, pl. a branyiszközi *kígyóút* (*A történelmi tarokkparti* 89).

Ha témája megkívánja, angol szavakat használ: A lord kezét csókolt és eltávozott. Azután tíz hónapig másról volt szó. Lóversenyek, olasz opera, Heenan, a boxer, a nagy Exhibition, parlamenti viták és meetingek kitöltötték az időközt.” (*Milyenek a nők?* 168) Többször is ír *table moving*ről asztaltáncolatás helyett, miért ne értenénk? A *Politikai divatok* egyik fejezetcíme: „*A table moving korszak*” (II/148). Sok angol szó van a cirkuszi világot idéző *Magnétában*.

Éljen a kis vadmacska! *For ever!* (*A kiskirályok* I/224)

Annak a beszéde után hajlandó volt azt hinni [Vavel Lajos], hogy Magyarországon kétféle zsványok vannak: regényes, demokrata hajlamúak, mint voltak a *highwaymanek*, – és rablólovagok, minők voltak a Doone-ok Angliában (*Névtelen vár* I/168).

Latin szavakat akkor használ leginkább, ha ügyvédek, közéleti embereket, tisztségviselőket beszéltet. A latin szavak nagy részét meg lehet érteni az angol szavak segítségével, ti. az angolban sok a latin jövevényszó. (Ezen feltevésemet nemrégiben a gyakorlat igazolta. A „Kérem a következőt!” tévés vetélkedőben a *klasszikus* szó eredetét firtatták, a szokásos feleletválasztós módon: osztály vagy iskola. A versenyző eltalálta az osztály jelentést, mégpedig – saját indoklása szerint – az angol *class* alapján, nem a latin ismeretében.)

Az angol *vehicle* 'jármű' szót mindenki ismeri, akkor nem probléma a *vehiculum*: Mi ketten a Padronéval rögtön összeállítottuk a furfangos *vehiculumot* (*Ahol a pénz nem isten*, 62). Ismerős a *remedy* 'gyógyítás, gyógyszer', akkor értjük a következő mondatot: Meglesz annak a *remediuma* (uo. 146).

Regényi és elbeszélései kincsesbányái a nyelvi játékoknak. Tréfás latinositott magyar szavakat is alkotott: „Nem azért hívtalak, mintha meg akarnálak dicsérni – kezdé Decebál a *pirongatoriumot*. – Tegnap ugyan helytelenül viselted magad. (*A kiskirályok* II/147, olyan tréfás szóalkotás, mint a *pipatórium*, *szilvórium*.) Kedveli a szójátékokat és a tréfás mondásokat, nyelvtörőket: „Nem is volt rá legkisebb *kilátás* sem, hogy innen valami *kilátás* legyen.” (*A kiskirályok* I/10) *Tarka csikó tarka, kacskaringósan felkutyorodott farka* (*Párbaj istennel...* 190) Gyakran alkalmaz áltautológiát: „S azzal közibe cserdített az ötös fogatnak. A kemény szájú bucefalusok [paripák] egyszerre szügyeikbe vágták fejüket, s úgy elragadták a szekeret, hogy csak úgy csörömpölt. Nem volt azoknak *homok a homok*. (*A kiskirályok* II/74) „Nem érti azt kend: *a kocsmá csak kocsmá*.” (*A történelmi tarokkparti* 37) A tautológia egy szónak felesleges megismétlése. Előfordul azonban, hogy a megismételt szónak más a jelentése, ez az áltautológia, pl. nem volt akadály a homok.

4.2. Dialógusai

„Mestere a stílusnak, szinte teremtője egy olyan nyelvnek, mely a népiesből fakadva és megtisztulva éppen oly tökéletes a hortobágyi gulyások ajkán, mint a budai minisztertanácsokban” – írja Mikszáth (II/57). „Nála a beszéd mindig a lélek

leghívebb tolmácsa; szóáradatot, mesterkéeltséget nem ismer. Innen van, hogy dialógusai mindig könnyen, elevenen, drámai gyorsasággal, jellemzetesen folynak, s nagy mértékben teszik élvezetessé az olvasást” (Névy László: *Jókai Mór. Ötvenéves jubileumára*. Petőfi-Társaság, 1894, 16–17). A „jellemzetes” szót ma nem használjuk, de kifejező: a dialógus jellemzi a szereplőket. Számtalan példát idézhetnénk, most csak olyat említek, mely engem is meglepett, „félvilági” vagy szlenges jellegük miatt.

De már ennél a szónál Vajdár homloka úgy izzadt, mint a fűtött ház ablaka.

– De hisz azt lehetetlen, hogy észre ne vegye valaki.

– Csak te légy nyugodtan, *kis kutyám*. Tanuld meg azt, hogy az optikusoknál vannak olyan szemüvegek, amiket ha valakinek feltesznek, hát nem lát rajta semmit. S aztán minden ember szemére való szemüvegek vannak ottan, amik arra valók, hogy ne lásson (*Egy az isten* II/226).

A kapitányomnak is volt egy ilyen hölgye, aki pedig sem húga, sem leánya, sem öreganyja nem volt neki, de mindamellett felesége sem volt. Ez együtt lovagolt vele, hosszú selyemruhában, nagy tollas baréttal a fején, mikor a kapitány néha meglátogatta ütegünket. *Csinos darab bőr volt* (*Egy hírhedett kalandor a XVII. századból* 233).

4.3. Az elsődleges szóbeliség felidézése

Egy kiváló amerikai retorikus és kommunikációkutató, Walter Ong elméletéről van szó. Az ő terminusai az *elsődleges és a másodlagos szóbeliség* (magyarul olvasható *Szóbeliség és írásbeliség* című műve Kozák Dániel kitűnő fordításában, AKTI–Gondolat, 2010). Elsődlegesnek nevezi a könyvnyomtatás előtti kultúrák gondolkodását és nyelvezetét, jellemzői: inkább mellérendelő, mint alárendelő; inkább halmozó, mint elemző; redundáns, avagy „bőséges”; konzervatív, avagy tradicionális; az emberi életvilághoz közelálló; versengő hangnem jellemzi; inkább empatikus és közvetlen, mint objektív és távolságtartó; homeosztatikus (egyensúlyt teremtő); inkább szituációfüggő, mint elvont. (A másodlagos szóbeliség a mai médiakultúra szóbelisége.)

Az elsődleges szóbeliséget tökéletesen tükrözi a dajka beszéde az *Erdély aranykorá*-ból, csak egy kis részletet idézünk belőle. Az előzmény a következő: a fiatal szolgáló kérdezi a dajkát a fogságban lévő Apafyról: „sohasem fogjuk mi már látni nagyurunkat?”

– Hja, annak az isten a tudója! – sóhajta föl a vén dajka. – Mikor szabadul ki, szegény, fogságából? Héj, de jól éreztem én ezt a dolgot előre, de meg is mondtam, de nem is hallgatott rám senki: Mikoriban az istenben boldogult fejedelem, György úr, nem érve be a maga országával, kiment lengyel királyságot keresni a szép feles magyar nemességgel, akkor ment el Mihály úr is vele. Hogy elmarasztottam, a nagyasszonyom is, mert csak fiatal házások voltak még, magának sem nagy kedve volt hozzá a jó úrnak, mert inkább

szeretett itthon ülni, könyveket olvasni, malmokat építeni, fákat oltogatni, de a becsület kívánta, hogy elmenjen. Én csak arra kértem, hogy legalább Bandi fiamat is vigye el magával. Jól is adta az isten, hogy az is vele ment, mert anélkül tán soha hírért sem hallottuk volna nagyuramnak. Mert a fejedelem úr, aholott meglátta, hogy a nagy marhasokaságú tatárt ellene hozzák, ő maga elszaladt haza, s a szép vitézlő rendeket mind ott rabolta el a pogány tatár, s elvitte keserves rabságba Tatárországba. A fiamat, Bandit, aztán, hogy hasznát nem vehették, mert a dereka megroppant, nagy kértére hazabocsátották, ő hozta hírért, hogy Mihály úr ott sínlődik a szomorú fogságban, s minthogy a tatárok észrevették, hogy a többi fogoly által milyen nagy becsületben tartatik, azt hitték, valami herceg, s oly iszonytató váltságdíjt szabtak érte, amennyit minden jószága, ha pénzzé tevődnék, sem ér... Stb.

Jókai fantasztikus megfigyelő volt. Semmi nem kerülte el figyelmét: tájak, erdők-mezők, állatok, ásványok; városok, falvak, épületek, utak; népek, szokások, viseletek; az emberek beszéde; nyelvstratégiai küzdelem a magyar nyelv státusáért; stb. Szociolingvisztikai tanulmányokat lehetne írni művei alapján. (Hajdani, szociolingvisztikai előadásaimon sokat idéztem Jókaiából.)

4.4. Mondatszerkesztése

„Jókai a *fülével* írt, az ő nyelvezete muzsika, de csak a magyar idiómákban hangzik ki, mint a villanyáram nem megy keresztül a selymen és az üvegen, nyelvének zengzetessége nem vihető át idegen nyelvekbe” (Mikszáth: *Jókai Mór élete és kora* II/150). Nyelvének ritmusát gyakran az egyenlő hosszúságú tagmondatok adják (ezek alakzatok, ezért később mutatjuk be őket).

Gyakran alkalmazza a Cicero által megállapított „növekvő tagok” elvét. Ez azt jelenti, hogy a felsorolásban, a fokozásban egyre hosszabb szavakat szerepeltet, ezzel ér el zenei hatást (a zeneművek is kitarított hanggal záródnak le).

„...és minden mozdulatuk oly *kedves*, oly *eleven*, oly *szeretetreméltó*” (*Erdély aranykora* 14, a kis szarvasborjakról van szó).

Egyszer az a divat, hogy hősök, nagy szónokok arcképeit hordják *melltűkben*, *inggombokon*, *karpereceken*, *pálcafogantyúkon*; másik évben aztán jön egy *táncosnő*, egy *énekesnő*, egy *lovarművésznő*, s annak az arcképe kerül a melltükre, az inggombokra (*Politikai divatok* II/108, az egész fejezet ironikus).

Mondatszerkesztésére a romantikus tiráda jellemző – Zolnai Béla megállapítása szerint: Körmondat és tiráda. (A klasszikus és romantikus stílus kérdéséhez.) In: *Nyelv és stílus. Tanulmányok*, Gondolat, 1973 (eredetileg: Minerva, 1929). Zolnai ebben a tanulmányában a klasszikus körmondat, a barokk mondatszövevény és a romantikus tiráda jellemzőit tárgyalja (megállapításai ebből a tanulmányából kerültek át a tankönyvekbe, magam is így tanítottam Szende Aladár gimnáziumi tankönyve alapján). Ezt írja Zolnai:

„A *tiráda*-műszó, amellyel a „nyitott” szerkezetű „végtelenbe mutató” mondatkomplexumot megjelölhetjük, nem azonos természetesen a *tirade* szónak azzal a jelentésével, amit Corneille drámai szónoklatainak megjelölésére használnak. Itt nem az okoskodó, egyik asszociációt a másik argumentumba öltő dikcióról van szó, hanem a mellérendelés szabadabb fajtájáról: a *romantikus* tirádáról.

Ez a romantikus tiráda nem okvetlenül rakoncátlan, ditirambikus lendületű. De az alárendelő szövevényesség helyett túlteng benne a mellérendelő jelleg, ami a körmondat körülményes hömpölygésének gyors menetet ad és egyenes célratorést biztosít” (i. m. 167).

„A mellérendelések hosszú sora önkéntelenül is a *crescendo* érzetét szuggerálja az olvasóba, és a mondat végén megcsattan a *fortissimo*, amely csak akusztikai lezárása a mondatoknak, mert utána még mindig lehetne folytatni a sorozatot...”

A magyar irodalomban Jókai stílusára a legjellemzőbb a romantikus tiráda. Írói modora erre predestinálta őt, oly erős szubjektivitással vesz részt az elmesélt témában: ha a körmondat az okoskodás formája, a tiráda a líraiságé. A tiráda végighúzódik Jókai regényein, hol mint apró parázsláng, hol mint lobogó szalmatűz. Tirádáinak palántája már az egyszerű mondatokban észrevehető, amelyekben mondatrészeket dobál egymásra:

Mi volt Aszályi Csollánnénál? Lótó-futó mindenés, titkár. A színészekre nézve pedig kritikus, ingyenjegy, potyacimbora. (És mégis mozog a föld, 1925, II, 188) [...]

És ez a minden erőszakkal elnyomott, minden ravaszsággal elaltatott, ízekre tépett, provinciákra szagatott, osztályokra elkülönített s minden darabjában egymás ellenségévé tett nép, feje fölött a Vatikánnal, lába alatt a kamarillával, oldalában az idegenek szuronyáival, kezein, lábain az európai szentszövetség láncáival, elkábítva a babonától, elszoktatva az erélytől, megfosztva nagyságától, kitörülve a históriából, ez a nép még arra gondol, hogy újra föltámadjon s megkötözve, elaltatva, eltemetve, emelgeti maga fölött a koporsófedelelet s a koporsó födelére rakott egész világrész sírhalmát, s e sírhalom fölött „requiem aeternam”-ot éneklő egyes, kettős és hármás koronák egész kórusát! (uo. 125)

Eddig Zolnai példái. Az első, rövidebb példában is észrevehetjük a növekvő tagok cicerói elvét. Nézzünk meg egy másik példát a felsoroló, mellérendeléses szerkesztésre:

„Petőfi nem úgy írta a verseket, mint más halandó ember fia, aki elvárja, hogy előbb felszólítsák a szerkesztők, hogy írjon verset, azután kihirdetteti a hírlapokban, hogy írni fog; azután előfizetési íveket bocsát szét arra, amit írni fog, azután kihirdeti, hogy a munka már sajtó alatt van; azután gondolkozik rajta, hogy mit írjon, azután nem talál semmi tárgyat, amiről írjon; azután ír arról, hogy milyen világ ez a világ, amiben semmiről sem lehet írni, azután ír

semmiről igen sokat, azután hanyatt vágja magát és megpihen... Petőfi eltűnt időszakonként Szalkszentmártonra vagy Dunavecseré, s pár hét múlva megint előjött és hozott magával egy-egy kötet verset. És annak a kötet versnek egy-egy strófája is többet ért, mint némely szépirodalmi lap egész évfolyama – a színi referádákat és napi híreket is beleértve, amik mai világban legbecsesebb költemények” [Petőfi Sándorról – Levelezés (1847–1852), 7–8].

Iróniával kombinálva:

Nálunk mások megfordítva kezdik; előbb építenek egy ötemeletes gyárat, azután szereznek bele gépeket, akkor elindulnak összeszedni külföldről azokat a munkásokat, akik a legdrágábbak, legkorhelyebbek, legengedetlenebbek; mikor ez együtt van, akkor szereznek egy igazgatót, aki nagyon sok dologhoz ért, csak ahhoz az egyhez nem, amit az a gyár készíteni akar; s mikor aztán minden teljes folyamatban van, az iparcikk erősen készül, akkor néznek szét, hogy hol kaphatnának a számára piacot és vevőt; a mikor aztán megy pompásan minden, mint a parancsolat, akkor „kezdenek el” számítani, hogy mennyivel is kerül többre nekik maguknak a produkált iparcikk, mint amennyiért el tudják árusítani (Egy az isten II/208).

Egyik-másik elbeszélése költemény prózában: *Márce Zára, Az Egyiptusi rózsza, A fehér angyal*. Hasonlóképpen „költemények prózában” tájleírásai, egyes lírai betétei. Ő maga sokszor úgy beszél magáról, mint költőről: „Meggzűntem költő lenni!” – írja egy öregkori visszaemlékezésében, arra utalva, hogy a forradalmi időkben két éven át nem írt szépirodalmat. A *Politikai divatok* előszavában arról ír, hogy ő nem historikus, hanem költő.

Azon elgondolkozhatunk, hogy ez a mellérendeléses, felsorolásos mondat szerkesztés nem romantikus tiráda, hanem az elsődleges szóbeliség technikája-e? Nincsen ellentmondás, hiszen a romantika fedezi fel az elementáris népiességet, a romantikus tiráda tükrözheti az elsődleges szóbeliség halmozó mondatfűzését. Azon is elgondolkozhatunk, hogy a romantikus tirádát lehet-e általánosítani. Nyilvánvalóan nem, mert Jókai stílusát nemcsak ez jellemzi, vannak pergő párbeszédei, szaggatott, rövid mondatai, elképesztően változatos.

4.5. Stílusesszközök: szóképek és alakzatok

„A szóképek valamely szónak (*verbum*) vagy kifejezésnek (*sermo*) saját jelentéséből egy másikba való művészi átvitele” – írja Quintilianus (*Szónoklattan* 8,6,1). Az eredeti görög terminus, a *troposz* jelentése ’fordulat’, jelentésátvitelről, névátvitelről van szó. A latin terminus *tropus*, magyarosan *tropus*. Az eredeti terminus fejezi ki a lényegét. Igaz, hogy a tropus funkciója a szemléletesség, erre helyezi a hangsúlyt a magyar terminus, de nem ez a lényeg. Négy alapszóképek vagy mestertrópus van: metafora, metonímia, szinekdoché, ironia; ezekből származik a többi (kivéve a ritka metalépsziszt, az külön kategória). A tropus elnevezés Cicerótól származik. Az alakzat latin neve *figura*, az elnevezés és a meghatározás Quintilianustól származik: az alakzat a szövegnek

valamely műfogással megújított formája. Az alakzat esetében nincsen jelentésátvitel, nincsen „fordulat”, a szokásostól eltérő módon szerkesztjük meg mondanivalónkat. Két nagy csoport van: gondolatalakzat és szóalakzat, ezeken belül igen sok fajta, több száz is lehet. Funkciójuk az élénkítés. Az alábbiakban néhány példát adok Jókai műveiből.

Szóképek (trópusok)

Metafora: *Távolléted egy örökkévalóság, jelenléted egy rövid perc nekem (Erdély aranykora 257). Az ebéd pompás volt, vidám beszéddel fűszerezett (Politikai divatok I/55).*

Szinesztézia: ... a hadastyán úgy viselkedett iránta, mint akit először lát magánál, udvariasan, de hidegen, és e *hidegség* is oly *epesárga* volt (*Politikai divatok I/141*).

Antonomászia: Hej Dabajkó! Hol van az a *harminc két levelű szentírás*? / Dabajkó uram előhozta a kártyacsomagokat, s letette a kis asztalra (*A kiskirályok I/56*).

Megszemélyesítés (metaforából származó szókép). A leírások unalmasak, ha nem mozgalmassak. Mozgalmassá, elevenné, jelenlévővé a megszemélyesítések teszik őket. Jókai nagy mestere volt a tájleírásoknak, regényei tele vannak lenyűgöző részletekkel, bármelyikből idézhetünk. Álljon itt az Al-Duna egy részlete *Az arany emberből* (I/25):

Csakhogy ennek a tónak nincsen tükre; az szüntelen hullámszik, s a legkeményebb télben sem fagy be soha.

Ennek a tónak a feneké tele van sziklával; némelyik szikla egészen *el van rejtőzve* a víz alá, másik több ölnyire *emeli ki* idomtalan torzalakját, s *igyekezik megérdemelni* jó vagy rossz nevét a ferdeségével.

Ott *néz farkasszemét egymással* a Golubacska mare és mika vadgalamb lakta odúival; ott *nyúlik ki előrehajolva* a fenyegető Rasbojnik; a Horan Mare csak a *fejét emeli ki*, a két vállán ázuhan a hullám; hanem a Piatra Klimyere egészen *visszafordulni kényszeríti* a nekirohanó árt, s egy csoport meg nem nevezett szirt *árulja el magát szerteszéjjel* a csillámló víz által, mely rajta megtörik.

Ez a legveszélyesebb hely a világ minden hajósára nézve.

Metonímia: Sok vendég lesz. Sok vidám újmódi ember; kell oda egy *vén paróka* is, akin nevensenek a többiek... (*Politikai divatok I/141*).

Szinekdoché: S asszonyok körül nem kevésbé volt hódításra kész, mint a csatátér. Három éve óta, hogy a császári királyi hadseregnél szolgál, sok mindenféle kis és nagy városban feküdt s mindenütt *könnyező szemeket* hagyott maga után hátra (*Névtelen vár I/173*).

Metalépszisz: „nem útleírás ez, újabb divat szerint: vasúti kutyafuttában feljegyzett *szaladó tornyok, repülő városok emléke*” (*More patrio. Regényes kóborlások*, idézi Szajbély 171). A metalépsziszt Homérosz következő sorára vezetik vissza: „Onnan előre haladt a hajó a *sebes szigetek* közt (*Odüsszeia* 15, 299). A hajó mozog sebesen, nem a szigetek. Az átvitel a következő: a hajó mozgásának jellemzőjét átvisszük a

szigetekre. Az időviszony a következő: előbb a hajó mozgását érzékeljük, azután tűnik úgy, mintha a szigetek mozognának visszafelé. A metalépszisz előzmény-következmény-viszony felcserélésén alapuló szókép, sosem egyetlen szó, nagyon ritka. (Nem ok-okozati metonímia, ezzel keverik.) Jókai még ezt is ismerte.

Alakzatok (figurák)

Gondolatalakzatok

Rövidség (latin: *brevitas*), többnyire a regények prologusa, tömör jellemzés, tele alakzatokkal, szinte költemény prózában. Ilyen pl. a *Hétköznapiok*, A *lélekidomár*, az *Ahol a pénz nem isten* bevezetése. Az efféle bevezetéseknek érvelő funkciójuk van: olyanok, mint a deduktív érvelés nagy premisszája, kiinduló igazsága. Ami utána következik, a részletezés, a példák sora, a regény maga. Ez a szerkesztésmód is megmagyarázza a Jókai-regények állítólagos „lazaságát”. Tudtommal erről még nem írt a szakirodalom. (Az a tény is valószínű, amiről Szajbély Mihály ír: a folytatások elhúzódhatnak, olykor több hónapig, s emiatt az olvasó elfelejthet részleteket: ezért időnként össze kell foglalni számára az eseményeket. Ez az egyszerű praktikus ok is szükségessé teszi a rövid összefoglalásokat, amelyeket Jókai zseniálisan, gondolat-alakzatként oldott meg; vö. a fentebb idézett helytel a szerkezetről.)

És mégis mozog a föld (Előszó)

Eppur si muove!

Mikor Galilei ezt az emlékezetes mondást tevél, megdobbantá lábával földet; éppen csak ezt a kis darabját a földnek felejté el megrúgni, ami itt a Kárpátoktól a Dunáig kikerekítve fekszik; az egész föld mozdult, hanem ez az egy darab állva maradt.

Körülötte minden oldalon a nálánál boldogabb országok előre, a boldogtalanabbak hátrafelé, de valamerre mindnyájan csak haladtak; egyedül Magyarország állt egy helyben, és az volt a virtus, az volt az állambölcsesség, az volt a tudomány, hogy helyéből ki ne mozduljon.

Életföltétele volt a vis inertiae; a tétlenség ereje: „Aki jól alszik, annak jó lelkiismerete van, akinek jó lelkiismerete van, az jó ember: tehát ki jól alszik, az jó ember.”

Azután akadtak nyughatatlan emberek, akik azt gondolták, hogy ez a mély álom mégis nagyon közel rokon a halálhoz, s megkísérték a fölébredést.

Egy ilyen nyughatatlan embernek a történetét írom le, aki meg akarta próbálni, hogyan lehetne az álló földet mozdulásra bírni. E küzdelemben ő maga összetört, semmivé lett, de mégsem tett le a hitről, hogy „eppur si muove!”

Tisztesség adassék *emlékezetének!*

Idézzünk egy példát a *brevitasra* A *kőszívű ember fiaiból* (I/206). Edit kalandos úton jut el Baradlaynéhoz, majd a két nő kalandos úton jut el Richárdhoz. Mindez

hosszú fejezet a regényben. Baradlayné azonban tömören közli a lényegét Richárd-dal:

– Nézd, itt van egy fiatal leány, apácanövendék. Ez meghallja, mint beszélnek előtte titokban, hogyan akarják elveszteni kedvesét. Ravaszul, sátáni terv szerint. Akár tesz, akár nem tesz. Ha tesz, a vesztőhelyen, ha nem tesz, orgyilokkal. Már ki van adva ellene egyik részről a parancsolat, hogy elfogják, másik részről már töltve ellene az orgyilkos fegyvere. És a fiatal leány nem gondolkozik, mit tegyen. Nem sír, nem esik kétségbe. Vígsgát tettet, megszökik öreitől, éjfélben; éj közepén nekifut a sötét éjszakának; fekete, koromsötét éjben végigfutja a város kísérteties utcáit, hogy feltalálja kedvesének anyját, hogy annak lábaihoz vesse magát, és így szóljon hozzá: „Asszony! Fiadat meg akarják ölni, rettenetes, gyalázatos halállal! Siess! Keresd fel! Válassz számára *valami szebb halált!*”

Helyesbítés (latin: *correctio*)

Lebée László elővette minden ékesen szólását, *helyesebben mondva, minden szitkozódási tehetségét*, hogy a székely harcosokat jobb erkölcsökre bírja (*Minden poklokon keresztül*, 13).

De ismét jött egy új alak. *Ez már nem jött, de bebukott*. Alig lehetett ráismerni; ez a talleyrand-i finomságú államkancellári referens, ki egész contentiájából ki van zavarva. (*A köszívű ember fiai* I/151)

Sejtetés (latin: *suspiciatio*), Jókai gyakran alkalmazza:

Negrotin az ölelkező mátkapárra nézett. *Valami sajnálatforma támadt érzéseiben*. (*A mi lengyelünk* I, 125, Angyalossy Natália és Lippay Tihamér házasságáról van szó, ami később rosszra fordul.)

Mentegetőzés

A sütőnek egy akkora kenyeret ajándékoztak a lakomához, hogy két ember cepelte saroglyán. Micsoda kenyér volt! *Szeretnék olyan poéta lenni, aki a komáromi kenyeret le tudja írni. De hát ahhoz hiányoznak a szavak, a fogalmak, a kifejezések. A ragyogó héját, a duzzadó gyűrűkáját még tán lehet; de hát az a foszlós bele, ami érthetővé teszi, hogy miért imádkozunk mi a mindennapi kenyérért*” (*A mi lengyelünk* I, 161)

Közbeszúrás (görög: *parenthesisz*)

Jókai gyakran használ közbevetett – olykor ironikus vagy humoros – megjegyzéseket:

A város népe még jócskán alszik. (*Szilveszter-éj után soká szokott reggeledni*.) A boltok sincsenek még nyitva. (*A lócsei fehér asszony* I/52)

Akinek még egy 1849-iki magyar hírlap akad a kezébe (*kevés volt, s ami volt, megsemmisítették*), az fog egy rövid tudósítást találni abban, mely jelenti, hogy

június 20-án reggel 10 és 12 óra között nagyszerű napudvar volt látható az égen.
(*A kőszívű ember fiai* II/175)

De legalább ne szidja az Istenét meg a szentét annak, akire haragszik.

Hiszen ha az apját-anyját szidom, azt föl se veszi a pernahajder; ha a lelkét szidom, az nincs neki, de szentje van, aztán nem törik bele semmi porcikája. Az ebadtának, kutyateremtettének.

(*Utoljára még kiderül, hogy a magyarnak a káromkodás afféle biztonsági szellemű, melyen keresztül a felforrt indulat elrepül. Lesz belőle nemzeti virtus.*) (*A mi lengyelünk I*, 53)

Elfordulás (görög: *apostrophé*)

Az eredeti címzett helyett váratlanul egy másik címzett megszólítása, például a szónok a bírák helyett váratlanul a hallgatóságához vagy ellenfeléhez fordul. A *Fekete gyémántok* II. kötetének eleje apostrophé, a szerző Berend Ivánhoz beszél. Jókai az alábbi példában az olvasóhoz fordul (ez egyben parentheseszis, sőt felvillan benne a Jókaira oly jellemző irónia):

Mikor aztán egyet kopogtak a szomszéd cellából a falon, az volt az „A”; mikor kettőt hirtelen egymás után, az volt a „B”; a három koppantás a „C”, és így tovább az egész alfabet.

(*Megbocsáss, türelmes olvasóm, hogy ennyi ábécére tanítalak, ebből a „nagy” iskolából.*)

Ez a táviratozás feltartóztatlan volt, körüljárta az egész épületet. (*A kőszívű ember fiai* II/220)

Költői/retorikai kérdés (latin: *interrogatio*)

Ez az ember meg akarta azt tudni. (Tatrangi Dávid)

Honnan jön a monszun, és hol támadnak a passzátok szelei? Meddig mennek, hol pihennek el? Hol a számum izzó bölcsője? Honnan szabadul ki az adriai bóra? Mint támad a misztrál? Mi költi fel tavasszal a jégmezőket felolvasztó havasi főnt, miért zúdul fel a nyári havas fergeteget hordó székelny nemere? (*A jövő század regénye*, III/89)

A költői kérdésnek több változata van. Előfordul, hogy a szerző maga megadja a választ, ezt a gondolatalakzatot nevezzük *áldialógus*nak (latin: *subiectio*):

Jenőt is betolták az általa jól ismert terembe.

De mit látott most e helyen?

Az asztal előtt állt két hölgy, akiknek ragyogó arcában alig mert ráismerni Antoinette asszonyra és Alfonsine-ra.

És mit csinált ez a két hölgy?

Antoinette asszony szalagcsillagokat kötött fehér selyemből, s Alfonsine azokat tűzdelé a néphősök keblére, kalapjaira... (*A kőszívű ember fiai* I/159)

Előfordul, hogy a kérdés vagy a kérdéssor belső vívódás, töprengés érzetét kelti, ez a *kétkedés* (latin: *dubitatio*):

Jenő végighallgatá e feleleteket aggodalma kérdéseire.

„Mit hoz a holnap?”

Talán győz a fölkelés?

Hátha leveretik?

Talán rohammal veszik be az utcájukat? Harcolni fognak, kapu alatt, erkélyekből, ablakokból? Stb., stb. (A *köszívű ember fiai* I/220)

A negyedik kérdésfajta a *tanakodás* (latin: *communicatio*). Olyan kérdéssorozat, amellyel az író látszólag bevonja közönségét a közös álláspont kialakításába, miközben tanácstalansága látszólagos, mögötte nagyon is kiforrott vélemény és meggyőzőési szándék rejlik:

Megnehezült az Isten keze fölöttünk.

Egyik csapást még el se sirattuk, már jön a másik.

Mi lesz belőlünk, mi lesz a világból, ha ez sokáig így tart? Ítéletnapját várjuk-e eljövendőnek? Hová forduljunk, ha Isten is ellenünk? Kinél keressünk oltalmat, kinél vigasztalást, ha már az égben sem találjuk azt? Uram, uram! El akarod-e veszíteni a te népedet!!! (Életemből II/17, A *szegedi vésznapok*)

Hasonlat (görög: parabolé, latin: *similitudo*)

Nagyon fontos felhívni a figyelmet arra, hogy a hasonlat alakzat, és nem szókép. A kettő közti különbség az, hogy a szóképben jelentésfordulat van (ezért *trópus*, azaz 'fordulat' az eredeti terminusa; az alakzatban nincs jelentésfordulat, így a hasonlatban sem. Különbség az is, hogy a hasonlatnak van grammatikai kifejezőeszköze (hasonlító utalószó és kötőszó, rag, névutó), a trópusnak nincs, ezért a trópus tömör, lényegében azonosítás. Van közöttük közös vonás: mindkettő az összehasonlítás gondolati műveletén alapul, de sok egyéb stíluseszköz alapul még összehasonlításra. Közös még a szemléletesség, de nyelvi kép is sok van, ez is más, keresztező kategória. Sajnos a tanterv és a tankönyvek szóképnek veszik a hasonlatot; ez teljesen érthetetlen, mert a retorika és a stilisztika mindig elkülönítette a kettőt. Az alábbiakban először egy anaforával (előismétléssel) kombinált hasonlatfűzért idézek Jókaitól:

Dona Palomba úgy hasonlított névtársához, a galambhoz! *Olyan fehér, mint a galamb, olyan szelíd, mint a galamb, olyan félnék, mint a galamb* (Magnéta és más elbeszélések 113, jó példa arra is, hogy az összehasonlításnak más-más tulajdonság lehet az alapja).

Küküllő-vár négy saroktornyának bádofüdelein még ragyogott az alkony aranyvörös színe, *s körös-körül a láthatár mintha egy hamvas lilaszín árnyéktól lenne már körítve*, melynek szürke homályából ezüstös berkekként tűntek elő a távoli erdők zúzmarás fái (A *kétszarvú ember és más elbeszélések* 195).

Azok már csak Szalmás uramra vártak, hogy nekiüljenek a lakomának; ezt Szalmás uram jól tudva, bánta is, akárhogy megy végbe a kastélyban a parádé, *sietett, mint rák az iszapba*, saját elementumába (A *köszívű ember fiai* I/134).

Anonymus úgy fordította a fejét a duzzogó menyecske felé, *mint mikor a görény a gyöngytyúkra sandít*; aztán egyet köszörült a torkán, ezzel adott választ, s igyekezett kifelé az ajtón. (*A kiskirályok I/270*)

Jellemrajz (görög: ethopoiia)

A függönyök szétnyíltával beléptek a dívántanács-tagok: elől a nagyvezér, egy magas, száraz ember, szüntelen előregöbült nyakkal; feje untalan mozog, szemei jobbra-balra járnak, mintha mindig vizsgálna, fürkészne valamit. Barna, szennyes színű arcán csodálatos lélekhíven van kifejezve az örök elégtelenség, minden tekintete gúny, harag, betegessé vált epéskedés, ha szól. Fekete fogait összeszorítja, azokon keresztül szűri a hangot, s ilyenkor arca egy pillanatra sincs nyugalomban, szemöldkeit majd úgy levonja, hogy szemeit eltakarják, majd felrántja, hogy homloka ezer ráncá reped, s szemfehére látszik; szájszegletei vonaglanak, álla reszket ritkás, soha nem fésült szakállával, mosolygani csak akkor szokott, midőn azt, akihez beszél, remegni látja, s ruhája olyan kuszáltan áll rajta, hogy dacára a ráhalmozott fénynek, úgy néz ki, mintha mindig szennyes és törődött volna. (*Török világ Magyarországon, II/84–85*)

Ekphraszisz

Műalkotások leírása, pl. az Íliászban Akhilleusz pajzsa. Jókai leírásai sokszor olyanok, mintha festmények, szobrok leírásai volnának. Ilyen pl. az *Erdély aranykora* elején a Dráva menti táj leírása, utána pedig a vadászat résztvevőinek leírása (vö. Szajbély 129).

Szabadosság (latin: licentia)

A közönség szembesítése egy kellemetlen ténnyel, vállalva annak kockázatát, hogy rossznéven veszi. Gyakori fordulata: *nem hallgathatok tovább, beszéljünk végre nyíltan*.

Teleki megcsóválta fejét nagy lassan.

– *Keserű dolgokat kell kegyelmeteknek mondanom, méltóságos uraim!*

Kénytelen vagyok benneteket fölébreszteni, egy kedves álomból egy igen szigorú valóra. Európának a legkisebb gondja a világon az, hogy mi élünk; nekünk csak akkor vannak szövetségeseink, midőn áldozatunkra van szükség; ha mi kérünk, akkor nem ismer bennünket senki... (*Török világ Magyarországon I/181–182*, jó példa arra, hogy Teleki összetett jellem, itt jó oldalát mutatja. Nem igaz, hogy Jókai szereplői egysíkúak.)

Szóalakzatok

Felsorolás (latin: enumeratio), az alábbi példa humorán ma is nevetnek a diákok:

„A bájos szalmaözvegy sajátságos mulatsággal volt elfoglalva; budoárja valódi állatsereglet volt. Ott volt egy szürke papagáj, vörös kormánytollakkal; egy rózsaszínű kakadu, piros bóbitával; egy búzavirágszín kanárimadár; egy pitypalatty, egy fehér gerlicepár; azután az emlősök osztályából: egy házi

menyét, egy csapat fehér egér, egy pár tengerimalac, egy fekete, egy szürke meg egy vörös mókus, egy bolognai selyemszórú öleb, egy tüskés süllő meg egy kapucinusmajom, azután egy ezüstkígyó meg egy geometra teknősbéka meg egy levelibéka és nagyszámú aranyhalak.

A delnő egész paradicsommal vette körül magát, miként hajdan Éva anyánk a bűneset előtt. Azokat az állatjait tanítá és etette. A szürke papagáj kapott tejeskávét, a kakadu gyümölcsöt, a kanári hámozott zabot, a pitypalatty búzát, a gerlice tejben főtt kendermagot, a fülemile hangyatojást, reszelt sárgarépával s vagdalt kemény tojással, a menyét mogyorót, a egérekék főtt tengerit, a szürke mókus gesztenyét, a vörös mókus almát, a majom evett mindenből, amit a többieknek adtak, az öleb válogató volt, fitymált mindent, a süllő pedig tejet ivott, s a kígyóval és teknőccel vitatkozott kedvenc étele fölött; a levelibékának legyeket kellett hordani: az ezzel élt.

A papagáj tanult emberi szavakat mondani, a fűrj énekelni, a menyét fonni, a kis kutya szolgálni, a mókus játszani, a süllő és a teknős viaskodni, a béka időt jósolni, a majom tudott mindent” (Sátory Katinka kedvteléséről van szó; Jókai: És mégis mozog a föld, I., 158).

Előisméltés (görög: *anaphora*)

„Én gyűlölöm a hazámat!”

Lehet-e ennél súlyosabb, végtelenebb, iszonytatóbb mondás?

Lehet-e mondásnak megfelelő érzés?

Lehet-e tett, melyben ez érzés megtestesülhet?

Ismer a történelem óriási alakokat, kik e szót kimondták. De azok mind összeroskadtak alatta. (*A kőszívű ember fiai* II/165)

Őfelsége katonás rendhez van szokva, s belátja, hogy ennek meg kell történni.

Legelőször is rendelkezésre bocsátja magát a fő udvari borbélynak, *ki* állat simára megborotválja; azután jön a fő udvari fodrász, *ki* őfelsége gesztenyeszínbe játszó szőke hajzatát rendbe szedi, és bajuszának magyaros jellemét fenntartja. Következik a fő udvari szabó, *ki* őfelsége számára elhozta a bíborszínű új fejedelmi egyenruhát, melyet őfelsége a mai ünnepélyen viselendő lesz. (*A jövő század regénye* I/19; Habsburg Árpád öltöztetéséről van szó, némi iróniával. Jó bizonyíték arra is, hogy nemcsak a népi mellékalakok ábrázolása ironikus-humoros.)

Utóisméltés (görög: *epiphora*)

„Elsompolyog a ház előtt, melyben olyan nagy úr volt egykor; hol fényes estélyeket adott; melynek kapuja, redőnyei most be vannak csukva; ott nagyanyja lakik; *milyen pusztaság ez!*”

Végigmegy a kávéházak előtt, miközben a tűzvéru fiatalság egykor lelkesítő szónoklataira hallgatott. Új nemzedék tölti azokat most be, mely a főuraknak bókol. *Milyen pusztaság ez!*

Megkerüli a fényes színházat, mely diadalainak tanúja volt egykor, s melynek oldalán még most is ott sárgul egy régi magyar színlap rongyos töredéke, eltakarva új falragaszoktól. *Milyen pusztaság ez!*

Végigtámolyog a Duna-parton, s átbámul Budára; hol egykor őt fogadta a legfelsőbb úr valamennyi urak között. *Milyen pusztaság az!*

S ebben a pusztaságban ő egyedül bolyong: az „*egyedül idegen*”: a magyar író, a magyar művész.” (Jókai: *És mégis mozog a föld*, II., 211; Jenőy Kálmán elhagyatottságáról van szó; Jenőy sorsa emlékeztet Csokonai, Kisfaludy Károly és Katona József sorsára, az írók küzdelmeire a reformkor elején.)

Oximoron, a görög *oximóron* jelentése 'nagy ostobaság'.

Az ellentét alfaja, meglepő ellentét, a logikának ellentmondó kifejezés (német terminus kifejező: *Antilogik*): Úgy áldotta a sorsot, mikor ebből az *áhitatos farkasveremből* kiszabadulhatott (Jókai: *A lócsei fehér asszony*, II/41). Korponayné letelepedett a pamlagra, s a kis kapucinusmajommal enyelgett, aki odakuporodott melléje, s bújósdit játszott a karját körüldudorló csipkefodrok között, el-eldugva azok közé *ocsmánykedves* pofácskáját, a kancellár ezalatt kihúzott fiókjában keresgetett valamit (uo. II/135). Ez az ember egy *szükséges semmi* (*A lélekidomár*, II/31). A magyar tiszturak mind magukkal hordják a menyasszonyaikat – mondá *viperaédességgel*. (*A mi lengyelünk I*, 111)

Paradoxon

Az ellentét alfaja, látszólagos ellentét: *Szegény gazdagok*, Jókai regényének címe, a *szegény* lelki értelmű, tulajdonképpen szerencsétlen, sajnálatra méltó. „Egy nő, akinek *férfi*híre betöltötte már egész Európát” – az orosz nihilista vezérről, Sasza asszonyról írja Jókai (*A jövő század regénye*, II., 106)

– Látod, bajtárs – mondá visszatértükben Bíróczy Kálmánnak –, ez az élet filozófiája. A hithűség és buzgalom ilyen vedlett vakolatú házba vezet, a nagyurak gráciája pedig olyan palotába, amilyenbe visszamegyünk: „*flecti, non frangi*” (hajolni, nem törni), ez a jelszó a jó nemesi címerre. Te már megtaláltad a „*gradus ad Parnassum*”-ot. Ott ugyan nincs Parnassus, de van más. *Szépen lépegetsz fölfelé és – hátrafelé. Ahányat fölfelé, annyit hátrafelé.* Hanem okosan teszed. „*Sic itur ad astra.*” (Így haladunk a csillagokig.) Lesz belőled nagy úr, méltóságos úr; grófnő férje, istennő férje; boldogságos szűz malasztja száll rád, égből és földről. Ha olyan szép fiú volnék, mint te, én is úgy tennék, mint te.” (Jókai: *És mégis mozog a föld*, I., 230, a *hátrafelé* erkölcsi értelemben van, így feloldódik az ellentét. Egyébként a paradoxont az ún. szétválasztással vagy disszociációval kell értelmezni, szét kell választani a jelentéseket, vö. az argumentációban alkalmazott disszociációs érveléssel.)

Reddició (latin *redditio* 'visszaadás')

Keretes ismétlés; verspéldákat szoktunk rá adni, Jókai prózában is alkalmazta:

Ha tőlem kérdenéd, hová vigy, azt mondanám, *vigy el engem* valahová csendes, félreeső völgybe, melyet magas hegyek zárnak el körös-körül. Építs nekem ott egy kis házikót forrás partja mellett, kis kertet a házikó előtt. – Engedj engem a cédrusfák lombjai alatt andalogni, hol nem hallik egyéb hang, mint a vadgalamb bűgása, engedj engem a csergő patak partján virágokat szedni, őzikéket lesni, engedj engem ott élni, ott meghalni; élni a te karjaid közt, meghalni virágos mezőben, csergő patak partján. Ha tőlem kérdenéd, én azt mondanám: *vigy engem oda*. (*A fehér rózsza*, 133)

Fokozás (görög: *klimax*)

A legrútább, a legfeketébb, koromsötét éjjel (*A kőszívű ember fiai* I/182).

Itt teremti magában a jövőt, alkot vég nélküli terveket, álmodik *csatákról, ittás szerelemről, hatalomról, mely minden embererőn túlnő, új országokról, miknek királynéja ő, új csillagokról, miknek napja ő* (*Erdély aranykora* 256).

Fokozás lefelé (görög: *antiklimax*)

„Most ne vess, most örülj, most öleld meg ellenségeidet, hallgass el!” – *nevetni, örülni, ölelkezni, elcsendesülni* (*A kőszívű ember fiai* I/16).

Összefoglaló fokozás

Nem jutott most Manassénak saját sorsa eszébe. Minden gondolata ott járt, hogy így kell-e hát ennek lenni. És így kelle ennek folyni örök időkig; hogy *ész, tudomány, bátorság, hűség, hazaszeretet, áldozatkészség és minden erő*, ami a szívben és agyban teremteni, alkotni hívatott, untalan arra egyesüljön, hogy az emberirtó gépeket halmozza egymással szembe, s pusztítsa vele az istenség legszebb alkotását? (*Egy az isten* II/230)

Tükörszerkezet

Keresztszerkezetnek is szokták nevezni, azaz *kriának* (*chria, chreia*). A kria azonban eredetileg egy nyelvtani struktúra megfordítása: „*mint lángot a lélek, test a nyugalmat*” (József Attila: *Óda*).

A vég kezdete s a kezdetnek vége (*Politikai divatok* I/146, fejezetcím)

Ha szerettetik, gyűlöli; ha gyűlöltetik, szeret... (*Erdély aranykora* 100).

Tagmondat-egyenlőség (görög: *iszokólon*)

Az alábbi idézetek a hármas tagmondat-egyenlőségre példák (*trikólon*). Nagyban hozzájárulnak a Jókai-szövegek ritmikusságához.

Ami az állatszeliidítő a fenevadak ketrecében, ami a hindu kígyóbűvölő a csúsómászói között, ami a lóidomár a fék nem szokta szilaj ménnek szemben: – az a „lélekidomár” a lelkes állatok világában. (*A lélekidomár* első mondatai)

A magyar udvari estélyeken az is az egzotikus élvezetek közé tartozik: egymásnak a mentekötőjét, kalapforgóját megbámulni. Némelyik tízezreket ér forintokban; *némelyiknek története is van, amely Zsigmond királynál kezdődik; némelyiknek meg olyan története van, ami a zálogházban végződik* (A lélekidomár I/9).

A legtökéletesebb gentleman az országban. *A fekete frakkban veszedelme a hölgyeknek, a veres frakkban veszedelme a rókáknak; – a nemzeti viseletben pedig közszeretet tárgya* (A lélekidomár, I/8).

Kombináció

Az alábbi részletben összekapcsolódnak az előismétlések, azaz anaphorák (a negyedik némi változtatással, az ötödik ismétlés már nem anaphora, hanem egyszerű ismétlés). Arányosan tagolják a szöveget: mindegyik bekezdés nagyjából egyenlő hosszúságú mondat, ez a tagmondat-egyenlőség (iszokólon) alakzata. Az öt bekezdésből a középső kissé hosszabb a többinél, az érvelésben ezt piramidális szerkesztésnek nevezik, itt is hasonlóval van dolgunk. Mindegyik egység elején egy teljes metafora van, a metaforát kibontja, továbbszövi a „költő” (továbbszótt metaforákkal van dolgunk, megszemélyesítésekkel kombinálva). A metaforák egy nagy fokozásban követik egymást: *lélek*→*szövetség*→*szellemtábor*. Ez a fokozás párhuzamban áll a *szellő*→*szél*→*vihar* fokozással. A fokozás egy költői kérdéssel fejeződik be. Nagyon sok ilyen stílusbravúr olvasható Jókai műveiben, ezek teszik prózáját zeneivé, költőivé.

A szél táncol a hómező felett. [...]

Talán a meleg nyárszaki szellő a szerető szívek ábrándos lelke, mely most is szeret még virágok illatában bujálkodni, gondatlan ifjú lánykák csipkekendőit meglebbenteni, fehér keblek havát egy elszabadult hajszállal csiklandani.

Talán a forró délővi szél azoknak a lelke, kik kielégítetlen hagyták el a világot, vágyakkal, miket az élet nem töltött be, s most visszatérnek a hó szomjtot, mit magukkal vittek, s felisszák a föld teremtő nedveit.

Talán a hideg északi szél a büszke nagyuraknak lelke, akik bosszankodnak azért, hogy a jobbágy nem süvegel, midőn poraikat megtapodja, s zárt vetnek földekre, vizekre, amik nem nekik adóznak többé, és letépik a fák gyümölcseiből a dézsmát, amit nem nekik hordanak többé.

S tán az a szél, mely üdítő esővel áztatja a földet, nem más, mint azoknak a magas szellemeknek szent szövetsége, akiknek csak egy gondolatjuk volt életükben: a népek boldogítása, s e gondolat még most is híven kíséri őket, s visszaidézi hazájuk határaihoz.

És mikor a rettenetes vihar nekizendül, az erdőirtó, s tengerkavaró fergeteg, a láthatatlan lények legérezhetőbbike, az *talán* egy egész szellemtábor, mely engesztelen maradt gyűlöletét a föld lakóival megéreztetni indul?! (Magnéta és más elbeszélések 118).

Összefoglaló elemzés

Jókai Mór: *A lőcsei fehér asszony*, I/7.

Azért festik a képét az ajtóra, a falakra, abban a helyzetben, aminőben az árulást elkövette; azért nem engedik elmúlni, csendesen meghalni, mint más kiszenvedettet, akinek a rádobott hanttal bocsánatot is ad a világ; azért kényszerítik fényes nappal kísértetképpen megjelenni, példának odaállni; csábtekinetével századokon át rossz hírért hirdetni, ahol a gyermekek egymásnak mutogatják; „Nézd: ez volt a fehér asszony, aki a hazát elárulta.”

...A neve: „*Korponayné Ghéczy Juliánna.*”

És ugyanez a Ghéczy Juliánna később, mint önfeláldozó vértanúja a nemzeti szabadság ügyének, tűnik le a láthatáron.

Jön, mint egy üstökös, s leszáll, mint egy csillag.

Hol a megoldás az ég-pokol különbségű ellentmondás között egy nő jellemében, két lelke volt-e ez asszonynak?

Minő indulatok, minő szenvedélyek vezethették a kezdettől a végezetig?

Ha csupa gyöngédségből állt volna a jelleme, akkor könnyű volna a csomót megoldani: szeszély, csapodár vágó, könnyelműség elég magyarázat egy asszonyi kalandorélethez; de mi indokolja az átmenetet a gyöngédségből a törhetetlen erőbe, midőn nem egy hosszú élet, hanem csak rövid néhány év esik közbe.

Hogyan lehet az, hogy egy nő, aki egyszer egy csókért odadob egy országot, másszor megint azért az országért odadobja saját ifjú szép fejét?

Az eszmék átalakultak, a korszellem, az új ivadék fogalmai megváltoztak azóta. Ami valamikor bűn volt, az most erény; ami szégyen volt, az most dicsőség. Az a nagy láng, ami egykor hevített, most már hamu. Óriások, kik melleiket egymásnak vetve dulakodtak, országokat taposva, most békén gereblyéztetik egymás mellett a feldúlt földet, s répát ültetnek a diadalok vérmezejébe. Az újkor vezérszemléi nem kérnek mentséget a jelenkortől, nem bocsánatot a múlttól.

A múltnak árnyait csak a költőnek van joga felidézni: mit tettek, mért tették?

A lőcsei fehér asszony majd megfelel arra.

Egy oldalt idéztünk *A lőcsei fehér asszony* című regény elejéről. Ez a rövid részlet minden bizonnyal azt a célt szolgálja, hogy felkeltse az olvasó érdeklődését Ghéczy Juliánna jelleme és sorsa iránt. Előzménye egy élvezetes leírás a fehér asszony három képéről (*ekphraszisz*), erre utal az első mondat.

Ez a részlet azért is fontos, mert rávilágít Jókai művészetére: prózája tele van ugyanis alakzatokkal. Úgy is mondhatnánk, hogy Jókai a stílusesszók egész arzenálját mozgatta meg az érdeklődés felkeltése végett.

Az első bekezdést három előismétlés (*anaphora*) szervezi (*azért ... azért ... azért*). Az előismétléshez kapcsolódó tagmondatok hossza növekszik, így hozva létre a ritmust és a lendületet (ez a Cicero-féle növekvő tagok elve).

Ugyanakkor egy erőteljes ellentét kelti fel érdeklődésünket: áruló vagy vértanú? A hasonlatok (gondolatalakzatok) is ezt az ellentétet szemléltetik, de fordított sorrendben: „*Jön, mint egy üstökös, s leszáll, mint egy csillag.*” A két hasonlat szótagszáma egyenlő, ez is alakzat: tagmondat-egyenlőség (*iszokólon*).

Ezután három költői kérdés következik, melyekre a választ még nem tudhatjuk, hiszen nem ismerjük a történetet. A kérdésekbe bele vannak ismét szöve az ellentétek: *ég és pokol, kezdet és vég*.

A három kérdés utáni bekezdés ellentétre épül: gyöngeség és törhetetlen erő jellemezte a rejtélyes nőt, s nem hosszú élet, hanem néhány rövid év jutott sorsául. A gyöngeséget pedig egy fokozás jellemzi: *szeszély, csapodár vágy, könnyelműség*. Ez is tulajdonképpen költői kérdés (*mi indokolja*), csak nincs kitéve a kérdőjel.

Az ötödik költői kérdés később következik. Érdekességét az adja, hogy tükörszerkezet (kiazmusnak vagy keresztszerkezetnek is szokták nevezni az efféléket) van benne elbújtatva: „*egy csókért odadob egy országot, ... az országért odadobja saját ifjú fejét.*”

A kérdések utáni hosszabb bekezdés is alakzat, mégpedig a hozzáillesztés (*subnexio*) alakzata; egy magyarázat: másképp ítélték régen az emberek, és másképp ítélnék most. Megváltozott a korszellem, nem élünk hősi korban. Megcsillan a Jókaira oly jellemző irónia: répát ültetnek a hajdani hősök a véráztatta földbe. Kicsinyesség? Igen. Ellentétek jellemzik ezt a részletet is: bűn és erény, óriások és jelentéktelenek. Az utolsó mondat zeugma, mégpedig prozeugma (elől van a híd-elem): *Az újkor vezérszellemi nem kérnek mentséget a jelenkortől, nem bocsánatot a múlttól.*

A részletet egy költői kérdés zárja le, mely az előző bekezdéshez kapcsolódik: a politikusok nem keresik az okokat. A költő dolga a magyarázat felidézése: *mit tettek, mért tették?* Feltűnhet, hogy az író a *mért* alakot írja (*szünkopé*) a *miért* helyett. Ennek is oka van: így lesznek egyenlők, ritmikusak a tagmondatok (*iszokólon*).

A lezárás az *A lőcsei fehér asszony majd megfelel arra*, mármint a kérdésekre. Ez az előkészítés gondolatalakzata (*praeparatio*): egy lényeges tartalmi elem előre vétele, felkészíti az olvasót a későbbi kifejtésre.

Jókai prózája költői, számos részletét úgy kell olvasni, mint a verset. Segít az ember természetes ösztöne, de tulajdonképpen stilisztikai műveltség is szükségeltetik. Igaza van Babitsnak: „aki stilisztikát sohasem tanult, az élet legszebb élvezeteinek egyikétől örökre meg van fosztva, mint a süket a zenétől” (*Irodalmi nevelés*). Ha így olvassuk tájleírásait, történelmi kitéréseit, elmélkedéseit, nagy gyönyörűségünk lesz bennük.

A stilisztikai kutatások fellendültek az utóbbi évtizedekben hazánkban is. A kutatók általában 20. századi művészekkel foglalkoznak, különösképpen Krúdy prózája került előtérbe, és Krúdy stílusának fő jellemzője, a különleges, továbbszótt meta-

fora; sokat foglalkoztak József Attila komplex képeivel is. Azt hiszem, igazam van, amikor azt állítom, hogy például Krúdyt a különleges metaforák jellemzik, Jókait inkább a különleges és bravúrosan kezelt alakzatok.

Sokan leírták már, hogy Jókai a nagy mesélő, a mese, sőt a mítoszteremtés jellemzi. Ha ezen a nyomon haladunk tovább, azt is megállapíthatjuk, hogy a mesét/mítoszt az elsődleges szóbeliség jellemzi (l. fentebb a Walter Ong elméletéről mondottakat), többek között a halmazó mellérendelés (l. fentebb Zolnai megállapítását), s ehhez a nyelvezethez illik a sok alakzat: kérdések, felkiáltások, elő- és utóismétlések, halmazások, fokozások, tagmondat-egyenlőségek stb. Mindenekfelett a ritmus szervező ereje is, ezt fejtegeti meggyőzően Walter Ong a homéroszi eposzok kapcsán könyve elején (Milman Parry elméletéből indul ki, miszerint a homéroszi eposzokat a ritmus, a forma hozta létre, vagyis a szavak megválasztása a hexameter ritmusától függött). Abban pedig egészen biztos vagyok, hogy retorikai műveltsége segítette Jókait az alakzatok bravúros használatában. Ong is kapcsolatot teremt az elsődleges szóbeliség és a retorika között: „A szóbeli formuláris gondolkodás és kifejezőmód mélyen gyökerezik tudatunkban és tudatalattinkban egyaránt, és nem veszti érvényét egy pillanat alatt akkor sem, ha korábbi felhasználója tollat vesz kezébe. [...] A gondolkodás és önkifejezés szóbeliségre jellemző beidegződései, így a formulaszerű elemek bőséges használata, melyeket nagyrészt a hagyományos, klasszikus retorikai képzés tartott életben,” nem vesztek ki később sem (Ong: *Szóbeliség és írásbeliség*. Gondolat 2010, 30). Hasonló következtésre jut Szajbély Mihály is, de egy másik szerzőt idézve: az egyszerű formákat nem létrehozták, hanem létrejöttek, s így születtek meg Jókai „költészetében” (Szajbély i. m. 103, Jolles, André: *Einfache Formen, Legende, Sage, Mythe, Rätsel, Spruch, Kasus, Memorabile, Märchen, Witz*. Tübingen, Niemeyer, 1982). A retorikák alakzatállománya nem sablongyűjtemény, hanem az elsődleges szóbeliség megőrzése! (Alapos alakzatgyűjtemény olvasható *Klasszikus magyar retorika* című könyvemben, Holnap Kiadó 2013, valamint a *Retorikai lexikonban*, Kalligram, 2010.)

Müller Péter új könyvében olvashatunk egy érdekes megállapítást a legszebb férfiszerepről: „És most jön a legszebb férfiszerep, legalábbis számomra, a *Mágus*. Vagyis a pap, a tanító, a művész, a költő, író, festő és bölcs. Az emberi lélek hiteles mestere. Nem jut szóhoz ma már. Főleg, ha igazi. A falanszterben Platón a sarokban térdepel, büntetésből. Föl se tudnám sorolni a régi és mai magyar „mestereket”, akiket vagy semmibe vesznek, vagy nem ismerik őket egyáltalán.” (Egyébként Müller Péter, a hajdani dramaturg, ebben a fejezetben *Az ember tragédiája* falanszter jelenetéről elmélkedik, ajánlom magyarórákra. Müller Péter: *Férfiélet, női sors*, Rivaldafény Kiadó, Bp., 2013, 239–240.)

Ilyen mágus lett Jókai? Mert mágus, kétségkívül, akit irodalmáraink kritizáltak, magyaráztak – Gyulai Páltól kezdve a mai tantervírókig és tanácsadóikig. Jókai maga az élet, nem lehet skatulyákba gyömöszölni, élvezni kell, úgy, ahogy van.

A jövő század regénye I. kötetében saját sorsát is előre vetíti (104. old., 1952-ben járunk): „...Az a tündéri kert azon a tájon lehet, ahol hajdan egy magyar költő háza

állott, akinek munkáit akkor sokan olvasták. A kis ház köveivel rég árkot temettek már, s a költő munkáit csak az új kor Toldy Ference ismeri még; az egész, ami megmaradt belőle a jövő század számára, tán csak az a három ezüstlevelű hárs, miket saját kezével ültetett; azokat nem fogja kivágni senki, mert virágaik gyógyillata megvédi őket, s a hajdani gazda neve a kéregbe vésve tovább él...” – Jókai egyben tévedett: a mai kornak nincsen Toldy Ference, nincsen irodalomtörténet-írás. Az új akadémiai irodalomtörténetben fragmentumok vannak: Jókairól szabadságharcos novellái és akadémiai székfoglalója kapcsán írnak, mintha regényei nem is léteznének. Az *Akadémiai kézikönyvek* sorozatban közzétett *Magyar irodalom* című kötetben (főszerk. Gintli Tibor, Akadémiai, 2010) három Jókai-mű – igaz, nagyon szép – elemzése szerepel: *Egy magyar nábob*, *A jövő század regénye*, *Sárga rózsza*. Ennyi volna Jókai életműve? Erről tájékoztatják a mai olvasóközönséget? Ezt fogja követni a közoktatás? (Egyébként ebben az „átfogó” tájékoztatásban Móra neve nem szerepel, Gárdonyi csak mellékes említésként három helyen.) Meg mernének tenni ilyet az angolok Shakespeare-rel?

„Jókai egész pályáján nélkülözi a tárgyilagos bírálatot” – írja Mikszáth (*Jókai Mór élete és kora* II/146). Nagy igazságot ír le a következő sorokban: „Mikor végre kész a mű gerince, akkor leül írónk, és a bűbajos tolla alatt születik meg a voltaképpeni regény, szaporodnak az alakok, és támadnak gyönyörűbbnél gyönyörűbb epizódok. Úgy viszi őt a saját fantáziája, ahogy aztán az ő írása minket, olvasókat ragad ellenállhatatlanul ungon-berken keresztül az ő eszményített világába, nem is gondolkozunk már, csak követjük elkábulva, megmámorosodva költészetének illatától, nyelvének zengésétől és humorának édességétől, még az is, aki nem mulatni akart, hanem bírálni, még a kritikus is elfelejti célját, lecsapja hibákat kijegyző ceruzáját, s rohan-rohan a tündéries pompába öltözött betűerdőkön át mosolyogva, könnyezve, ahogy a nagy költő akarja, s felkiált a végén, mint Erdélyi János: Jókait nem kell bírálni, Jókait élvezni kell” (*Jókai Mór élete és kora* II/56).

És ami művészeténél is fontosabb: ő „tartotta írásaival millió és millió emberben a honszerelmet, midőn azt mindenfelől oltogatták, élénk tárta az ország múltját lángoló lelkesedéssel, főséges ihletével kirajzolta jövőjét, neki élt, neki dolgozott szíve vérével, minden porcikájával s kivíván a maga számára a világ csodálatát, annak a palástjával betakarta hazáját” (*Jókai Mór élete és kora* II/185). Mindez elől el kell zárni a mai ifjúságot? (Emlékeztetőül ide írom: Jókait ki lehet hagyni az érettségi tételsorból.)

Szerettem volna itt lezárni Jókairól szóló tanulmányomat, de ekkor kezembe került a Mohácsy-féle (úgy tudom, a leginkább használt) tankönyv Jókairól szóló summázata. Ez a summázat annyira felháborító, igazságtalan, hamis, hogy nem lehet szó nélkül hagyni.

IRODALOM

- Adamik Tamás (főszerk.) (2010): *Retorikai lexikon*. Kalligram, Pozsony.
- Adamik Tamás és Gonda Attila (2009): Quintilianus a testbeszédéről. In: A. Jászó Anna (szerk.) *A testbeszéd és a szónoklat*. Trezor, Budapest. 31-42.
- Barthes, Roland (1997): A régi retorika. In: *Az irodalom elméletei III*. Jelenkor, Pécs (eredetileg: 1970).
- Bolonyai Gábor (2001): *Antik szónoki gyakorlatok*. Typotex, Budapest.
- Fried István (2003): *Öreg Jókai, nem vén Jókai*. Ister Szolgáltató, Kereskedelmi és Kiadó Kft., Budapest.
- Fried István (2005): Jókai és a világirodalom. In: Hansági Ágnes – Hermann Zoltán szerk. „Mester Jókai”. *A Jókai-olvasás lehetőségei az ezredfordulón*. Ráció, Budapest.
- Jókai Mór (1998): Válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta Fábri Anna. Új Mandátum, Budapest.
- Golden, L. James, Berquist, F. Goodwin és Coleman, E. William (1983): *The rhetoric of western thought*. Kendall/Hunt, Dubuque (Iowa).
- Hansági Ágnes és Hermann Zoltán (szerk.) (2005): „Mester Jókai” *A Jókai-olvasás lehetőségei az ezredfordulón*. Ráció, Budapest.
- Mikszáth Kálmán (1997): *Jókai Mór élete és kora*. Unikornis, Budapest (eredetileg: 1907).
- Nagy Miklós (1975): *Jókai Mór. Arcok és vallomások*. Szépirodalmi, Budapest.
- Névy László (1894): *Jókai Mór. Ötvenéves írói jubileumára*. Petőfi-Társaság, Athenaeum, Budapest.
- Perelman, Chaïm (1982): *The realm of rhetoric*. Notre Dame (Indiana), University of Notre Dame Press, London (eredetileg: 1977).
- Szajbély Mihály (2010): *Jókai Mór*. Kalligram, Pozsony.
- Szilasi László (2000): A selyemgubó és a „bonczoló kés”. Pompeji Alapítvány, Osiris, Szeged–Budapest.
- Wardhaugh, Ronaid (1995): *Szociolingvisztika*. Osiris, Budapest.

TYPOLÓGIA PHANTASTICA

A fantasztikum rendszertana II. rész

GALUSKA LÁSZLÓ PÁL – FELEKY MIRKÓ:

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

Mi is a fantasy? Típus? Műfaj? A fantasy témájú könyvek a legnépszerűbbek manapság, a fantasyról már mindenki hallott, de hazánkban nincsenek kidolgozott rendszernek ezzel a területtel kapcsolatban. Írásunkban a fantasztikus irodalomról, s a belőle származó fantasy-alműfajokról ejtünk szót. Át kívánjuk tekinteni a fantasztikus irodalom rendszerét, tulajdonságait, a fantasy helyét ebben a rendszerben, az irányzat eredetét, fejlődését, fontosabb szerzőit, hatásait. A munka nem könnyű: a magyar irodalmi feldolgozás kevés, az elemző leginkább angolszász forrásokra szorul. Tovább bonyolítja a helyzetet az is, hogy az angol-amerikai teoretikusok maguk sem egységesek az alműfajok meghatározásában, csoportosításában. Azonban a rendszerezés szükséges, hiszen e nélkül a fantasy hazai recepciója semmiképpen sem mehet végbe. Terjedelmi okok miatt cikkünket két részre osztottuk: az első rész a fantasy és a fantasztikus irodalom viszonyával, a második rész a fantasy irányzatainak csoportosításával foglalkozik.

LÁSZLÓ PÁL GALUSKA – MIRKÓ FELEKY: TYPOLÓGIA PHANTASTICA – SYSTEMATISATION OF FANTASY. PART II.

There has been a long dispute about whether fantasy is a type or a genre in modern literature. Masterpieces of fantasy literature have been the most popular kinds of books recently. It is widely known both internationally and in Hungary; however, no systematised concept has been created in this field in Hungary. In our essay we are going to write about fantastic literature and subgenres which originate from it. We will provide an overview of the system of fantasy literature, its origins, its development, its relevant and influential authors and their influence on fantasy. Our task has difficulties: there have been only few literary analyses on fantasy in Hungarian, so the analyser is forced to use mostly current Anglo-Saxon literature. Furthermore, the fact that Anglo-Saxon scholars do not agree on a common theory of classification of sub-genres makes our task even more complicated. Although classification is essential as without it the professional acknowledgement of fantasy might be problematic in our country. Due to limitation of length, this paper has been divided into two parts. The

---

first deals with the relationship of fantasy and fantastic literature, and the second with the classification of sub-genres within fantasy literature.

Tanulmányunk első részében¹ arról számoltunk be, hogy hol helyezkedik el a fantasy a fantasztikus irodalom rendszerében. Írásunkat a fantasy történetének rövid ismertetésével, valamint Tolkien felbukkanásával és a fantasyre gyakorolt hatásainak összefoglalásával fejeztük be. A továbbiakban a fantasy fontosabb irányzatainak követését kíséreljük meg. A rendszerezés korántsem ígérkezik könnyűnek. Még az angolszász irodalomtudomány sem egységes a tipológiai rendszer meghatározásának összes kérdésében.

Mindenekelőtt vissza kell térnünk a 1960-as, 1970-es évekbe, amikor a fantasy Tolkien által elindított másodvirágzása kitermelte az első kategorizálási törekvéseket. Középfölde óta a fantasy leginkább ismert orientációi a **hard fantasy**ből indulnak ki. Az alábbiakban a fantasy első hullámainak főbb irányzatait soroljuk fel, a jelenleg is létező alműfajokra később kerítünk sort.

3.3.1 A fantasy korai vonulatai

▪ 1. A „hard fantasy” (Keményfantasy)

Az első markáns fantasy-irányzat. Nevét a fantasy „conani” hagyományaiból eredeztethetjük. Ezekben a szövegekben a leggyakoribb a fizikai erőszak (sokszor már-már öncélúnak tűnő) ábrázolása, a nyers és durva jelenetek. A szövegek markáns maskulin világot állítanak elénk, amelyekben az aktív hős tradicionálisan csak férfi lehet, a nők szexuális tárgyak, esetleg megmentésre szoruló passzív epizódalakok.

▪ 2. A „high fantasy” (Nemes vagy csodás fantasy)

A Tolkien által létrehozott,² illetve a Tolkienhez visszanyúló, mítoszteremtő irodalom. (Az írók körében nem túl divatos, nagy idő- és energia-befektetést követel. Az olvasók körében népszerű.) Hátránya: a mű monumentális méretű, nem ritkák a Tolsztojénál is terjedelmesebb regényfolyamok.

▪ 3. A „soft fantasy” (Könnyű- vagy lágyfantasy)

A „hard fantasy” ellentéte. Túlnyomórészt női szerzői vannak – egyesek szerint egyfajta feminista válasz a hard fantasyre. Itt a hangsúly nem a kardok és férfiz-

---

¹ A most következő írás egy készülő nagyobb, monográfia igényű mű része. A tanulmány támaszkodik Galuska László Pál témába vágó kutatásainak korábban már publikált eredményeire. (Galuska, 2015) A szerzők nem kisebb célkitűzést állítottak maguk elé, mint hogy tehetségük szerint bemutassák az egyre népszerűbb fantasy- irodalmat, és annak talán leglátványosabb irányzatát: a *high fantasy*-t. A tanulmány első része a Könyv és Nevelés 2015. 3. számában a 63-82. oldalon jelent meg.

² Hunt, P., 2004. 444. p.

mok csatáján van, hanem a boszorkányságon, a varázslaton, az érzelmeken.
Pl. Marion Zimmer Bradley és Andre Norton: *Sargasso a világűrben*.

▪ **4. A „humoros” vagy „ironikus fantasy”**

Karinthy szerint egy adott műfaj akkor tekinthető igazán érettnek, ha képes önmaga kigúnyolására. Az irányzatot a műfaj ironikus önszemlélete termelte ki. A posztmodern kedvezett elterjedésének és népszerűségének.

Pl. **Robert L. Asprin**: *Varázsinas*-ciklus.³

A tolkien sémák másolásával szemben hamarosan jelentkezett a fantasy „új hulláma” (*fantasy – new wave*) is; egyik legmarkánsabb képviselőjének Michael Moorcock bizonyult. Moorcock alapjaiban értékelté át az egész műfajt, véglegesen szakítva a „hybóriai hagyományokkal”.⁴ Támadta a tradíciókat. Művei nyomán a fantasyben megjelent az árnyalt jellemmel ábrázolt „legyőzhető hős” figurája. Moorcock ugyanakkor háttérét tekintve is visszavezette a fantasztikus irodalom tradícióihoz: az általa ábrázolt helyszínek nem „szimplán ijesztőek vagy rémesek”, hanem „bizarrok és hátborzongatóan idegenek”.⁵

Mielőtt a fantasy kortárs irányzataival bővebben foglalkoznánk, a műfajterület néhány fontos és meghatározó – a fantasztikus irodalom többi irányzatától megkülönböztető – sajátosságát tekintjük át.

3.3.2 A fantasy sémái

Helyszín

A fantasy-művek helyszíne általában valamely lokalizálhatatlan, nem létező vagy „másodlagos” világ, mely a miénkre emlékeztet, de a valóság elemeket kalandosan eltúlozza. Ugyanakkor az univerzum törvényszerűen épül fel (belső logikája van), s akár térképen is ábrázolható. Néha következetlenségek (anatópizmusok) figyelhetőek meg a világgépben. (Pl. földrajzi nonszensz: fagyos és tropikus övezetek egymás mellé helyezése.) A történetekben nagy szerepe van bizonyos titkos helyeknek és az ezeket bemutató térképeknek. A helyszínekhez „lokális történelem” kapcsolódik, amelynek szükségszerűségei irányítják az eseményeket.

Idő

Távoli, sosem-volt múlt, vagy meghatározhatatlan jövő. (Ebben a fantasy határozottan a mesékre emlékeztet.) Az idő folyama lineáris, a fontosabb események „időszalagon” összefoglalhatók. A szereplők megfelelnek az idő követelményeinek: öregszenek, változnak az idővel. (Ha nem így történik, akkor sci-firől, esetleg szándékolt vagy szándékolatlan anakronizmusról beszélhetünk.)

3 Kornya Zsolt, 1988.

4 Vö. Howard, Robert Ervin (1906 – 1936) író teremtette mitikus világ.

5 A fantasy történetéről lásd még: Gamble, N. és Yates, S., 2009. 118 – 120. p.

Szereplők

A hagyományos fantasyre mindenképp emberfeletti hősök szerepeltetése jellemző, az újabb művekben (ebben Tolkien úttörő szerepet játszott) fölbukkanhatnak gyenge hősök is emberfeletti teljesítménnyel. A nemi szerepek hagyományosak (erős, aktív férfiak – gyenge, passzív nők). A karaktereket varázstárgyak segítik: gyakran valamely titkos irat, könyv, szöveg.

Cselekmény

A romantikus regények logikáját követi: bonyolult, több szálon futó cselekmény, váratlan fordulatok, lehetetlen helyzetek megoldása, ellenséges természeti erők megjelenése figyelhető meg a cselekményben.⁶

1. A *fantasy* magyarításának kérdése

A kétségtelenül pontos, de alkalmanként kissé nyelvtörő jellegű *fantasy* szó helyett – tekintve, hogy a magyar olvasók egyre szélesebb tömegei állnak be rajongói sorába – véleményünk szerint kívánatos lenne a műfajterület nevének magyarítása. Úgy véljük, hogy az amúgy is az angol eredeti magyar alapjelentései közé tartozó *fantázia* alkalmas lenne nyelvünkben a fogalom megnevezésére, annál is inkább, mert a magyarban a *fantáziának* is legalább olyan összetett és gazdag jelentésmezői vannak, mint a *fantasynek*. A *fantázia* jelenthet képzeltet, kitalációt, álmot, ábrándot, de még reményt is: ráadásul kellemes hangzású, és elterjedt kifejezés. Az almműfajok nevének fordításánál a továbbiakban konzekvensen használni kívánjuk, és egyben ajánljuk használatát a további kutatók számára.

2. A *fantasy* almműfajai

A következőkben a *fantasy* legfontosabb típusait, almműfajait kívánjuk bemutatni. A rendszerezésnél igyekeztünk a megjelenés idejére, illetve az irányzatok egymásra hatására is figyelemmel lenni. Reményeink szerint sikerült az ismertebb és fontosabb almműfajok mindegyikére sort kerítenünk. Mivel az almműfajok megnevezése ez idáig angolul történt, mi magunk is az angol nevet közöljük először, ahol lehetséges, igyekszünk „honosítani”. Ugyanez a szándékunk a példaként közölt szerzők műcímeinek esetében is, – természetesen, ahol már van magyar műfordítás-cím, ott azt fogjuk közölni.

- **Domestic fantasy** („Háziasított” vagy „mesésített” fantázia)

Az elnevezés **Peter Hunt**tól származik, aki a **Grimm testvérek** által összegyűjtött és adaptált mesegyűjtemény, a *Kinder- und Hausmärchen* (Gyermek- és családi mesék vagy – angolul: *Children's and household tales*) címe után nevezte meg a csoportot. A *household* szinonimája az angol nyelvben a *domesticated* – házasított, innen a név. Hunt Grimmék történetei mellett idesorolja pl. **Pamela Lindon Travers** Mary

---

⁶ Bárdos József és Galuska László Pál, 2013. 101. p

Poppins-regényeit is, mivel ezekben a fantasy-történetekben az angol gyermekirodalmi, illetve mesei hagyomány elemei jelennek meg.⁷

▪ **Occult Fantasy** (Okkult fantázia)

Az „okkult” szó jelentése: „rejtett”; az *okkult fantázia* egyfajta küldetést ír le, amely során a főhősök vissza kívánnak nyerni vagy fel kívánnak fedni valamely elrejtett tudást. Ez a műveltség olyan középkori vagy kvázi-középkori áltudományok kollokációs készletével, elméleteivel fejeződik ki, mint a rózsakeresztesség, a zsidó kabbala, vagy akár a legendás **Hermes Trismegistushoz** köthető tanok.⁸ Az *okkult fantázia* a későbbiekben tárgyalt *gótikus és faustiánus fantáziák* egyik forrása.

Pl. **Robert Irwin**: *Satan wants me* (A Sátán vágyik rám)

▪ **Faustian fantasy** (Fausti fantázia)⁹

Az elnevezés Brian Stableford fantasy-lexikonjában olvasható. Stableford szerint a *fausti* a fantasy-műfajok egyik legkorábbi eleme, véleménye szerint már **Jacques Cazotte** francia szerző *A szerelmes ördög* (*The devil in love* 1772), valamint **Washington Irving**: *The devil and Daniel Webster* (Az ördög és Daniel Webster) című műve is ide tartozik, sőt: még **Honoré de Balzac**: *Szamárbőr* című regényét is ide sorolja. A *fausti fantázia* egyfajta ironikus Faust-történet. Olyan narratíva, amelyben az emberi főhős paktumot, szerződést köt a gonosszal vagy valamilyen másfajta ördögi erővel.¹⁰

▪ **Gothic fantasy** (Gótikus fantázia)

A fantasy egyik legkorábbi irányzata ez is. Már a XVIII. század második felétől ismert az angolszász irodalomban.¹¹ Nevét a korai romantika azon időszakáról kapta, amikor Anglia-szerte divatossá váltak a neogótikus stílusú épületek. A horror-jellegű történetek helyszíneire a szerzők nagy kedvvel használták ennek a furcsa hóbortnak az elemeit, mivel az idesorolt művek cselekménye gyakran komor, félelmetes gótikus háttérben játszódik. Gyakran összetévesztik a horrorral, és ez nem is véletlen: a történet általában nyomasztó, félelmetes, kilátástalan – ám a horrorral szemben mindig pozitív a végkicsengése. Az a tény, hogy majdnem mindegyik szöveg cselekménye a múlthoz kötődik, elkülöníti ezeket a modern horror-széppróza zömétől, miközben összekapcsolja őket a romantikus lovagregények (*chivalric romance*) hagyományával.¹²

Stableford rendszerében a *gótikus fantázia* további alcsoportokra osztható:

7 Hunt, P., 2004. 450. p.

8 Stableford, B., 2005. 306. p.

9 Stableford, B., 2005. 147 – 148. p.

10 Ennek igazolásához lásd korábbi megállapításunkat a fantasztikus történetek „boszorkány” és „mágus” jellegű hőstípusairól.

11 N.b. Walpole, Horace *The castle of Otranto* című regénye 1764-ből.

12 Stableford, B., 2005. 180 – 181. p.

1. Humorous ghost stories (Tréfás kísértethistóriák)

Ilyen pl. **Charles Dickens**: *A Christmas Carol* (Karácsonyi ének) című regénye, mivel – bár szellemei kezdetben hátborzongatóak – a végkifejlet miatt összességében inkább komikus, mintsem félelmetes a hatásuk az olvasóra. Nem hagyható figyelmen kívül a történet erkölcsi jellege, amelynek következményeképpen létrejöttek a

2. Moral fantasy (Morális/Erkölcsi fantázia) történetek.

Ezekben a szövegekben a horror-műfajokból ismert lények megjelenésének hangsúlyozottan morális aspektusa van. A szerző valamely erkölcsi igazságot kíván átadni, amelynek eszköze a félelmetes hiedelemalak.

2.1. Grotesque fantasy (Groteszk fantázia)

Inkább groteszk, különös, mint vicces történet, de mindazonáltal nem nélkülöz némi iróniát, malíciát sem. A sztori gyakran a horror-műfajok kliséivel operál, azonban egy váratlan komikus, groteszk fordulattal a hangulat feloldódik. Ebben a műfajban viszonylag gyakori a rövid, csattanós, novellisztikus szöveg, amelynek morális végkicsengése van.

Pl. **Nyikolaj Vasziljevics Gogol**: *Vij*; **Nathaniel Hawthorne**: *Mr. Higginbotham's catastrophe* (Mr. Higginbotham végveszélyben); **Edgar Allan Poe**: *Some words with a mummy* (Pár szó a múmiával)

2.2. Komoly-morális fantázia

A groteszk fantáziától egyrészt nagyobb terjedelme, másrészt cseppet sem komikus hangvétele különbözteti meg. Az ilyen típusú fantasy-művekben szintén rémalakok jelennek meg, akikről később kiderül, hogy korántsem olyan veszélyesek, mint a hírük: feltűnésük, alakjuk, történetük mindig valamiféle morális igazság közvetítését célozza.

Pl. **Anne Rice**: *Interview with a vampire* (Interjú a vámpírral)

3. Comic fantasy (Komikus fantázia)

A fantasy ezen iránya a lovagregények (*chivalric romance*) hagyományait ötvözi a groteszk erkölcsi fantáziák világnézetével. Az ilyen típusú történetekben nincs horrorisztikus elem, gyakran a középkorban játszódnak, témájuk azonban a modern világ kesernyés humorú bírálata.

Ide sorolható pl. **T. H.** (Terence Hanbury) **White**: *The once and future king* (Üdv néked, Arthur, nagy király) című regénysorozata is.

▪ Dark fantasy (Sötétfantázia)

A gótikus fantáziából alakult ki a XX. században. Talán ezt a legkönnyebb összekeverni más fantasztikus műfajokkal. Hangsúlyozottan horrorszerű elemei vannak. Több szállal kötődik az ún. *hősi fantáziához* (*Heroic fantasy*) is. Legjellemzőbb ismertetőjegye, hogy gyakran szerepelnek benne a normáktól eltérő vámpírok. Ennek a csoportnak az egyik legismertebb alműfaja a

– **Paranormal romance** (Paranormális románc)

A *paranormal romance* olyan *dark fantasy*, amelynek előtérben a szerelem áll.¹³ Ezek az „extrém módon érzelmes” fantasyk hosszú idő óta mintegy megtestesítik azt az örök emberi reményt, amely szerint a szerelem/szeretet ellenszegülhet a természet törvényeinek – dacára annak, hogy a „modern romantikus mitológia” ellenfelei mégoly szkeptikus és ellenséges módon pálcát törnek az efféle szemlélet felett. A fantasy ezen ága manapság már inkább női olvasókra számít. Témája leggyakrabban afféle paranormális Rómeó és Júlia-történet, amely két ellenséges faj egyedei között szövődő szerelem eseménysorát írja le.¹⁴

Pl. **Stephenie M. Meyer:** *Twilight*-sorozata, ámbár az Stableford szerint inkább már a *paranormal romance* egy változata. Általában egy vámpír és egy ember szerelme, illetve a halhatatlan lét erkölcsi kérdései állnak a középpontjában.¹⁵

Előképe: **Arthur Conan Doyle's** *The parasite* (Az élősködő) című novellája. Ennek női főhőse, Miss Penclosa ténylegesen még nem vámpír, habár vámpírszerű tulajdonságai vannak. Stableford szerint ide (is) sorolható Anne Rice: *Interjú a vámpírral* című regénye és persze az irányzat névadó opusa: Stephenie Morgan Meyer: *Twilight* (Alkonyat)-sorozata.

▪ **Ghost stories** (Kísértetfantázia)

A *gótikus* és a *sötét fantázia* hatására jött létre, meglepő módon azonban inkább a gyermek- és ifjúsági irodalomhoz kapcsolódik. Ezekben a gyermekirodalmi kísértehistóriákban a szellem általában jóindulatú, barátságos, segítőkész és esendő lény.

Pl. **Penelope Lively:** *The ghost of Thomas Kempe* (Thomas Kempe kísértete)

Természetesen a műfaj keretein belül néha-néha előfordulnak ijesztő történetek is, de ezekben csellel és bátorsággal legyőzhetőek a kísértetek, így a végkicsengésük a mesékhez hasonlóan megnyugtató.

Pl. **Cliff McNish:** *Breathe: A ghost story* (A lélegzet: Kísértethistória)¹⁶

▪ **Historical fantasy** (Történelmi fantázia)

A történelmi regény és a fantasy keveréke. Itt persze fölmerül az a probléma, hogyan kapcsolódhat össze a „reális” történelem, illetve az „irreális” fantáziavilág. Persze kérdés az is, hogy a történelmi regény mennyiben „realisztikus” (hiszen kitalált történet, még akkor is, ha valós történelmi alakok és/vagy megtörtént események szerepelnek benne). Amit az olvasó már ismer, az kevésbé érdekes. Egy történelmi regény épp a fikciótól válik különlegessé, ahogy a görög mítoszok drámaföldolgozásaiban is a fikció érdekelte a nézőket, nem az unásig ismert mitológiai történet végkifejlete. Edward James szavaival: „*A fantasy kéz a kézben jár a történelmi regényekkel.*” (Mindkét műfaj fiktív és mitikus eredetű.) „*Mint narratíva*

13 James, E. és Mendlesohn, F., 2012. 214 – 223. p.

14 Stableford, B., 2005. 313. p.

15 Stableford, B., 2005. 413 – 415. p.

16 Gamble, N. és Yates, S., 2009. 128. p.

ez a közös talaj a realizmus és a fantasy között”, hiszen a történelem titkos vagy alternatív területét mutatja be (azt, ami „lehetett volna”...¹⁷).

Mivel a *high fantasy* (*nemes fantázia*) a középkorias külsőségei miatt gyakorta összemosódni látszódik a laikusok szemszögéből a *historical fantasy*-vel, helyesnek gondoltuk a történelmi fantázia alaposabb meghatározását.

A történelmi fantáziáról írott tanulmányában **Veronica Schanoes** egyenesen egy olyan nézőpont mellett foglal állást, amely szerint a fantasy mint műfaj szinte elválaszthatatlanul összefonódik a történelemmel és a történelmi képzelettel. Számos fantasy-író, mint például **Judith Tarr** és **Farah Mendlesohn** történészként kezdték pályájukat. Mind a történelmi fikciók, mind a fantáziák íróinak „világtéremtésbe” kell kezdeniük, kidolgozva és megismertetve az olvasóikkal egy számukra idegen univerzumot, melyet azok mégis teljesnek élnék meg, mivel saját erkölcsi világgéppel, szokásrendszerrel és feszültségekkel teljes. Ebből következik, hogy a fantasy és a történelmi fikció nem is annyira polarizált. Ha innen nézzük, a történelmi fantázia mintegy „hangsúlyozza” a közös alapokat a „realisztikus” szövegek és a fantasy között, pl. az elbeszélés módok tekintetében. Ahogy a „valós” történelmet feldolgozó fikció, úgy a fantasy is csupán egyfajta képet alkot valamely alternatív, az utókor számára már távoli és nehezen ellenőrizhető valóságról.¹⁸

Minden történelmi személy, túl „valódi” történelmi karrierjén, elkerülhetetlenül középpontja lesz mondanaköröknek, anekdotáknak és romantikus, legendaszerű történeteknek. S ahogy a híres emberek hétköznapijai, úgy a régmúlt valós történései sem, vagy csak nehezen ellenőrizhetőek. Az ismert történelmi események mögötti mindennapi események és mozgatórugók ismeretének hiánya egyfajta „hézagot” teremt az emberi képzeletben, amit a történelmi fikció kitalált szereplőkkel és eseményekkel próbál „kitömni”. Ez könnyen párhuzamba állítható a fantasy műfajának azon törekvésével, amely szerint alapjában véve a fantasy is egy „kulturális kényszer szülte űrt” próbál betölteni. A fantasy „*a vágy szépirodalma, amely pont arra keres magyarázatot, amit csak a betöltetlenség és veszteségek élményének megszerzése árán tudnánk megtapasztalni.*” Ebben az esetben épp a fantázia-irodalom jelentheti egy olyan világ megismerését és megértését, melyet „kizártak” a „hitelesnek” tekintett történelmi elbeszélések sorából.¹⁹

A tudomány éppúgy „*teremt és alakítja az általunk elképzelt múltat*”, mint a fantasztikus irodalom, „*még akkor is, vagy inkább pontosan akkor, mikor az ilyesfajta kutatások eredményei ütköznek az eddigi történelmi paradigmákkal.*” Egyes történelmi eseményeket az utókor szemében az tesz „elfogadottá”, hogy a történészek a

17 James, E. és Mendlesohn, F., 2012. 236 – 248. p.

18 Schanoes, V. 2012. 236 – 237. p.

19 Schanoes, V. 2012. 237. p.

több változatban létező szövegek egyikét – egyszerűen szólva – „megszokják”. Történelmünk felfogása pusztán egy „elbeszélő szerkezet”, mely hajlamos drasztikus változásokra új bizonyítékok és teóriák feltűnésével; így éppoly csapongó műfajnak tekinthető, mint a fantasy.²⁰

A *történelmi fantázia* egy – amúgy valós – történelmi időszak eseményeit írja le, és ilyen módon lelkiismeretesen reprodukálja az elsődleges világot, amely mögött egy rejtett, másodlagos világ működik, varázslatos erők, amelyek egyfajta titkos háttértörténelmet (*secret history*) hoznak létre. Nincs olyan éles határ, amely elkülöníti ezt a titkos történelmet az alternatív történelemtől (*alternative history*), amelyből pedig azt tudjuk meg, ami „lehetett volna”, ha az események egy bizonyos irányban haladnak tovább. (Pl. milyen lett volna az a világ, amelyben Hitler győzelmet arat.) Az effajta cselekmény tehát vagy a „valós” történelem kereteibe van helyezve, vagy valóságos indíttatású, de fantasztikus irányt vesz.²¹

A *történelmi fantáziák* közül többre is jellemező, hogy szerzőik egy tudós karakterének felhasználásával feszegetik a valóság és a képzelet határait. Mi az, ami még „történelemnek” számít, és hogyan bizonyosodhatunk meg róla, hogy ami végbe megy, nem a fantázia szüleménye? Ezekben a regényekben sokszor a tudós egyet jelent a mágussal, ismét csak azért, hogy a modern olvasó számára elmossa a határokat a „realizmus”, a „történelem” és a fantázia között; a tudós szerepeltetése legitimizálja a szövegbeli diskurzust, s ezzel utat nyit a fantasztikum beáramlása előtt.²²

Schanoes példának többek között a **Lisa Goldstein** által írt *Jonathan Strange & Mr Norrel* és a *The alchemist's door* (Az alkimista ajtaja) című műveket hozza fel, amelyek párhuzamot vonnak az akadémikus tudás, valamint a mágia között, és ebben a két regényben két tudós-mágus fellépése nagy változásokat okoz a saját világuk történelmi attitűdjében. Amikor a fantasztikus betör a valós világba, az eddigi haszontalannak vélt tudás egészen gyakorlatias színezetet kap; ezt fejezi ki egy másik szerző, **Barbara Hambly** *Those who hunt the night* (Akik éjjel vadásznak) című elbeszélése. A mű újra definiálja az akadémiai-gyakorlati tudástengelyt. Átgondolva, mit is tud a vámpírokról, a főhős, egy Asher nevű tudós, rájön arra, hogy „a mindennapi valósággá lett rémálom (a vérszopók létezése) körül... legendák olyan mocsara terjeng arról, hogyan is lehet ezektől a rémekről megszabadulni, hogy hirtelen görcs tört rá a haragtól azokkal a tudósokkal kapcsolatban, akik sose vették a fáradságot, hogy ezeket a módokat szakszerűen osztályozzák. Úgy döntött, hogy elérkezett az idő erre...” Asher olyan tudással rendelkezik, mely korábban, a „normálisnak” tekintett világban pusztán „akadémikusnak” számított (legalábbis abban az értelemben, hogy nem volt azonnali haszna), ám amikor a fantasztikus valóságossá

20 Schanoes, V. 2012. 238. p.

21 Stableford, B., 2005. 199 – 200. p.

22 Schanoes, V. 2012. 246. p.

lett, ez az akadémikus tudás rohamosan vált gyakorlativá és hasznossá, és Ashernek rá kell ébrednie, hogy elméleti ismeretanyaga nem volt elég alapos. Végül Asher kénytelen a mágia és a népi babonák irányába nyitni: „*az ezüst újra és újra felmerül, mint oltalmazó erő az élőholtak ellen*” – gondolja... „*Csak reménykedhetett azonban, hogy a néphagyomány jól tudta ezt.*”²³

A történelmi fantázia több altípusból is keletkezhetett. Ilyen pl. a

1. Celtic fantasy (Kelta fantázia) és az **Arthurian fantasy** (Arturiánus fantázia). A kelta fantázia Stableford véleménye szerint leginkább **James Macpherson** nevéhez köthető, aki a XVIII. század végén egy máig vitatott eposzgyűjteménnyel jelent meg skóciai gyűjtőútját követően. Az ún. „ossziáni énekek” (Ossian skót bárd nevéből) két leghíresebb darabja a *Fingal* (1762) és a *Temora* (1763). **Walter Scott** is fellépett egy skót balladagyűjteménnyel, ami az irányzat egyik forrása lett.²⁴

Az arturiánus fantázia az angolszász irodalom „arthuri” hagyományából indul ki. Témája természetesen az Arthur király és a Kerekasztal lovagjai köré fonódó történelem, amelyet valamely aspektusból értelmez, pl. hogyan váltja fel a kelta druidizmust a középkori kereszténység kultúrája.

Pl. **Marion Zimmer Bradley**: *The mists of Avalon* (Avalon ködbe vész)

Az arturiánus fantáziának egyébként Peter Hunt szerint egyaránt fontos szerepe van a *nemes fantázia* (*high fantasy*) megszületésében és újraértelmezésében.²⁵

2. Secret history (Titkos történelem)

A megtörtént eseményeknek egyfajta elképzelt „háttérmintája”, amellyel a „reális” történelem magyarázatlan „hézagait” töltik ki, s amelyet az ismert történelem színpalái mögé illesztenek be anélkül, hogy azt megzavarnák. Egyik forrása, hogy a történelmi széppróza nagy jelentőséget tulajdonít bizonyos feljegyzetlen eseményeknek, és az ókori történetírásban még szupernaturális – természetfölötti események is befolyásolják a történelmi fantáziát. Azok a szövegek, amelyek azt állítják, hogy az események elfogadott verziója alapvetően téves vagy kiszámítottan megtévesztő, mindig is beszivárogtak az alternatív történelem-felfogásba.²⁶

Pl. **Umberto Eco**: *Foucault's pendulum* (A Foucault-inga)

23 Schanoes, V. 2012. 241. p.

24 Stableford, B., 2005. 65 - 66. p.

25 Hunt, P., 2004. 441. p.

26 Stableford, B., 2005. 366. p.

3. Prehistoric Fantasy (Prehisztorikus/történelem előtti fantázia)

Egyszerűen összefoglalható: az „írott” történelem előtti időkben játszódó, kvázi-történelmi narratíva. Pl. ilyen a Robert E. Howard Conan-történetfüzére is.²⁷

4. Atlantean fantasy (Atlantiszi fantázia)

„Atlantiszi” időkben játszódó történet, tengeri vagy görög vonatkozásokkal, illetve egy elképzelt világpusztulást követő időszak a *cyber-punkra* emlékeztető, „atlantiánus” szemléletű leírása. Lényege az emberi gőg és hatalomvágy előidézte apokalipszis képze.²⁸

Pl. **Jan Siegel**: *Prospero's children* (Prospero gyermekei)

5. Biblical Fantasy (Biblikus fantázia)

Ismert bibliai történet, újabb vonatkozásokkal, esetleg nem feltétlenül zsidó-keresztény filozófiai háttérrel. Gyakran van újabb kori és apokaliptikus aspektusa (pl. a bibliai eseményt egy modernkori világpusztulás keretei között gondolja újra).²⁹

Pl. **H. G. Wells**: *All aboard for Ararat* (Mindenki a fedélzetre, irány: Ararát).

Érdekes módon itt van egy magyar példa is: **Kis Ervin**: *Noé kiszáll a bárkából*.

6. Political fantasy (Politikai fantázia)

Egyfajta utópia (esetleg disztópia, kulcsregény), fantasy rejtett társadalomrajzzal. Ide sorolták J. R. R. Tolkien, **C. S. Lewis**, China Miéville írásait – mindegyikük felháborodva tiltakozott a besorolás ellen.³⁰ Ismeretes, hogy több elemző szerint Tolkien *A Gyűrűk Ura* című műve pl. a II. világháború jelképes története. Ezt a feltételezést később Tolkien határozottan cáfolta.³¹

²⁷ Stableford, B., 2005. 331. p.

²⁸ Stableford, B., 2005. 331. p. A témáról bővebben uő: 28 – 29. p.

²⁹ Stableford, B., 2005. 43. p.

³⁰ Stableford, B., 2005. 321 – 322. p.

³¹ Tolkien, J. R. R., 2002. 11 – 12. p. „Ami a belső jelentését vagy »eszmei mondanivalóját« illeti, a szerzőnek nem állt szándékában, hogy ilyesmi is legyen benne. Se allegóriát írni, se aktuális célszócokba bocsátkozni nem kívánt. Ahogy a történet nőtt-nödögelt, különféle gyökereket eresztett (a múltba), és váratlan ágakat is hajtott, de a fő témát eleve megszabta, hogy adva volt a Gyűrű mint szükségszerű összekötő kapocs közte és a »Babó« között. Egyik legfontosabb fejezete, »A múlt árnyéka«, a legrégebbiek közül való. Már rég elkészült, amikor 1939 előszelei fűjdogálni kezdtek, figyelmeztetve az elkerülhetetlen katasztrófára, és a történet lényegében akkor is ugyanúgy folytatódott volna, ha a katasztrófát netalán sikerül elkerülni. Forrásai jóval régebről valók, sokszor csak gondolatban, de néha írásban is, és az 1939-ben kitört háború, illetve a következményei semmit, vagy majdnem semmit sem változtattak rajta.

7. Timeslip (Időtörés, Időcsúszás, Utazás korokon át)

A fantasynek ez a fajtája meglehetősen közel áll a sci-fihez, attól csak az időugrás „magyarázatlan” fantasztikus volta választja el. A történet témája többnyire múltbeli utazás, anakronizmus, időzavar stb.

Pl. **Mark Twain:** *A Connecticut yankee in King Arthur's court* (Egy jenki Arthur király udvarában)³²

8. Far-futuristic fantasy (Jövőbeli fantázia)

Olyan alműfaj, ami a premiszák alapján nagyon sok hibrid szöveget befoglalva hidal át és köt össze fantasyt és science fictiont. A történetek – szemben az *időcsúszással* – nem a múltba, hanem a távoli jövőbe repítik főszereplőiket, amelyben az emberiség eltűnik, elkorcsosul vagy „második gyermekkorát éli” olyan gépezetek között, amelyek „túlélők gyártóikat.”³³

Pl. **Jack Vance:** *Dying Earth* (Haldokló Föld); egyesek szerint ebbe a csoportba (is) sorolható **H. G. Wells:** *The time machine* (Az időgép) című novellája

A fantasy-műfajok speciális területéhez tartoznak azok a szövegek, amelyek hangsúlyozottan nem a valós világ keretei között határozzák meg magukat, szereplőiknek mégis van valamiféle kapcsolatuk a reális világgal: például onnan származnak, azt hagyták el valamilyen okból. Ezek legjellegzetesebb műfaja a

■ Posthumous fantasy (Túlvilági fantázia)

A hős kalandjai a halál után egy másik világban játszódnak. Esetleg kísértéként is visszajöhet, és akkor a kalandok forrása a túlvilágról hozott új tudás és a régi világban hagyott múlt értékeinek ütköztetése lesz. **A Swedenborg** óta okkultizmusra mindig is hajlamos svéd lelkület bizonyítékaként több példát is találunk rá a svéd ifjúsági irodalomban.³⁴

Pl. **Astrid Lindgren:** *Oroszlánszívű testvérek*; **Selma Lagerlöf:** *A halál kocsisa*

A valóságos háború sem lezajlásában, sem végeredményében nem hasonlít a legendák háborújához. Ha meghlette vagy befolyásolta volna a legenda kialakulását, akkor bizonyos, hogy a Gyűrűt igenis megszerzik és felhasználják Szauron ellen, Szauron nem semmisül meg, hanem rabszolga lesz, Barad-dűrt pedig nem pusztítják el, hanem megszállják. Szarumán, miután nem sikerült a Gyűrű birtokába jutnia, a kor zűrzavarái és árusálai között bizonyára megtalálta volna Mordorban a hiányzó láncszemeket, hogy kiegészítse, amire gyűrűtudományi kutatásai során maga is rájött, és hamarosan elkészítette volna a saját Nagy Gyűrűjét, hogy szembeszállhasson Középfölde önjelölt uralkodójával. Ebben a küzdelemben mindkét fél gyűlölettel és megvetéssel tekintett volna a hobbitorokra: nem élhettek volna sokáig, még rabszolgasorban sem.

Akik szeretik az allegóriát vagy az aktuális utalásokat, még sok más fordulatot is kitalálhatnak izlésük vagy felfogásuk szerint. De én a magam részéről szívből utálok az allegóriát minden formájában – így vagyok vele, amióta csak koromnál fogva és elővigyázatosságomnak köszönhetően fel tudom ismerni, ha jelentkezik. Sokkal jobban szeretem a történelmet, akár valóságos, akár kitalált, éspedig azért, mert igen változatosan alkalmazható az olvasók gondolataihoz és élményeihez. Sokan bizonyára összetévesztik ezt az »alkalmazhatóságot« az »allegóriával«, de az egyik az olvasó szabadságából fakad, a másik az író uralmi törekvéseiből.”

32 Stableford, B., 2005. 406 – 407. p.

33 Stableford, B., 2005. 145 – 146. p.

34 Stableford, B., 2005. 324. p.

▪ **Urban fantasy** (Urbánus/nagyvárosi fantázia)

A Tolkien utáni (vagy anti-hybóriai) fantázia új hullámának terméke. Gyakran a *New Wave*-vel és a *New Weird*del hozzák összefüggésbe. Szerzői szándékosan nagyvárosi környezetbe helyezik a történetüket, mivel ez emlékeztet legkevésbé arra a középkorias miliőre, és ez tűri legkevésbé a késő-viktoriánus stílust, amelyben a klasszikus fantasy kifejezte magát. Stableford és **Alexander C. Irvine** megfogalmazása szerint nem más, mint a „pásztori” vagy a heroikus fantázia nagyvárosi környezetbe helyezve. Úgy véli, a *pásztorfantázia* Longinosz: *Daphnisz és Chloé* című pásztorregényéből eredeztethető. Lényegét tekintve ártatlan szerelmesek története, aki veszélyes helyzetekbe kerülnek. A nagyvárosi fantázia cselekménye legegyszerűbben úgy foglalható össze, hogy az ismert metropolisokban valamilyen természetfeletti jelenség üti föl a fejét. (Helyszíne lehet New York, London, Minneapolis stb. Még Budapest is! Pl. **Gáspár András**: *Kiálts farkast*)

A főszereplő kapcsolatba kerülhet egyfajta tündérvilággal, illetve megtapasztalhatja a mesék univerzumát is. Ez a tündér- vagy mesevilág persze alapvetően más, mint a megszokott: a jól felismerhető karakterek a nagyvárosias életformához alkalmazkodott, abban otthonosan mozgó, sőt: egyes esetekben azt kifejezetten élvező lényekké alakultak.³⁵

Ez mindenképpen egy olyan beleértésekkel gazdagított fantasy-típus, amely gondosan átformálja a hagyományosan vidéki és középkori beállítású olvasói szemléletet, ennek érdekében a klasszikus kliséket gyakran modern városi környezetben, újratervezve, speciális helyszínekbe illesztve alkalmazza.³⁶

Pl. **Michael Moorcock**: *Mother London – London anyácska* (Ennek magyar szereplője is van, egy bizonyos Josef Kiss személyében); **China Miéville**: *Kraken*

A nagyvárosi fantáziának két fajtája van:

1. a városnak önálló szabályrendszere van (megjelenik benne valami szokatlan, oda nem illő)
2. a városban valamiféle „régí világrend” kezd el hatni (pl. sárkányok születnek újjá, mesealakok mozognak az utcán stb.)

³⁵ Stableford, B., 2005. 200 – 213. p.

³⁶ Stableford, B., 2005. 413. p.

A nagyvárosi fantázia szerkezetét a következő ábrával szemléltethetjük:

Nagyvárosi fantázia (Urban fantasy)

Pásztorfantázia (Pastorale fantasy)

Heroikus fantázia

Ezek közel állnak a „viktoriánus” fantasyhez (amelyet pl. az Inklings-kör is képviselt).

Elizabeth Hand: *Mortal love* (Halálos szerelem)

Michael Swanwick: *The iron dragon's daughter* (A vassárkány leánya)

Neil Gaiman: *Neverwhere* (Sohasehol)

China Miéville: *Perdido Street Station* (Perdido pályaudvar, végállomás)

Jeff Vandermeer: *Shriek: An afterword* (Sikoly: Utószó)

Kirsten J. Bishop: *The etched city* (A megmart város)³⁷

▪ **Sports fantasy** (Sportfantázia)

Természetesen olyan fantasy-történet, amelyben jelentősége van a sportnak, esetleg a sporttal kapcsolatos eseményeknek. A sportág, amelyben a csodálatos események zajlanak, egyaránt lehet valós és kitalált. Ilyen jellegű önálló történetet nem ismerünk, de több olyan fantasy is létezik, amelyben a *sportfantázia* betétként mégis megjelenik. Ezek az írások általában kimerítően részletezik a varázsvilág testmozgásának szabályrendszerét is.³⁸

Pl. **Lewis Carroll:** *Alice in Wonderland* (Alice Csodaországban) – a flamingó-kroket; **J. K. Rowling:** *Harry Potter*-sorozat – a kviddics.

▪ **Sword & Sorcery** (Kard és boszorkányság)

A fantasy egyik legmeghatározóbb és legismertebb vonulata. Az általunk már említett két ikonikus alkotó, Robert Ervin Howard és Edgar Rice Borough munkásságához köthető az irányzat megszületése. A nevet – Stableford szerint – **Fritz Leiber**, a népszerű forgatókönyvíró és fantasy-szerző használta először Michael Moorcocknak a kategória „felcímzése” érdekében elküldött felhívására adott válaszában. Leírása szerint ez a szépróza-fajta Robert E Howard Conan-történeteivel tört utat, aztán **L. Sprague de Camp** (*The goblin tower* – A manótorony), **Fletcher Pratt** (*The well of the unicorn* – Az Egyszarvú forrása), és természetesen maga Leiber által fokozatosan finomodott és cizellálódott.³⁹ Az irányzat hatására bontakoztak ki a fantasy legolvasottabb, legnépszerűbb alműfajai.

37 Az ábra Irvine, A.r.C.: Urban fantasy c. tanulmánya alapján készült. 2012. 200 – 213.

38 Stableford, B., 2005. 383. p.

39 Stableford, B., 2005. 393 – 394. p. Lásd még: Matthews, Richard, 1997. 118. p.

▪ **Heroic fantasy** (Heroikus/hősi fantázia)

Lin Carter szerint ez az irányzat a fantasy fő áramlata (*mainstream*) (A maga részéről „tisztá” fantáziának [*pure fantasy*] is hívja.)⁴⁰ Az elnevezés úgy született, hogy egyes kritikusok túl „közönségesnek”, „üzletiesnek” vélték a *Kard és boszorkányság* nevet, és egy „magasabb”, kevésbé kommerciális műfaji megjelölést kerestek. A név szerencsés voltát jelzi, hogy azonnal alkalmazható volt J. R. R. Tolkien műveire.⁴¹

Pl. **J. R. R. Tolkien:** *Lord of the Rings* (A Gyűrűk Ura)

A *heroikus fantázia* hatására születtek meg, és különültek el a *High fantasy* („Magas” vagy „Csodás” fantázia), valamint a *Quest fantasy* (*Utazatófantázia*) és az *Epic fantasy* (*Epikus fantázia*) irányzatai. Mielőtt azonban ezekről szót ejtenénk, az „ellenpólusnak” is tekintett *Low fantasy*ről kell beszélnünk.

▪ **Low fantasy** („Hétköznapi” fantázia)

Mind az angol, mind a magyar megjelölés önmagában is ellentmondásosnak tűnhet, de mint minden elnevezés, ez is egyszerre kifejező, és félre is értelmezhető. A *hétköznapi fantázia* ugyanis cseppet sem „hétköznapi”, ellenben egy „nem valós” történet egy „valós” világban. A cselekmény folyamán váratlan paranormális látogató érkezik, fantasztikus kívánságok valósulhatnak meg, átjáró nyílhat egy szurreális univerzumba...⁴² A műfaj ugyanúgy a *hősi (heroic) fantázia* elemeit viseli, mint a *nemes* vagy *csodás (high) fantázia*.

A *nemes (high) fantázia* logikus kísérőjelenségei a mágikus mozzanatok; **Kenneth J. Zahorski** és **Robert H. Boyer** egyenesen az irányzat „kötelező kellékeiként” jellemezték a „nem racionális események”, illetve az „okviszony vagy ésszerűség nélküli történetek” sorozatát, mivel egy alternatív, varázslatos – mondhatnánk mesei – univerzumban el is várjuk, hogy ilyenek megtörténjenek. Ezzel szemben, ha a varázslat a „reális” világban megy végbe (ahol ilyen dolgokról nem hiszik el, hogy megtörténhetnek), annak következménye diszjunktív szemlélet lesz az olvasó részéről. A csodás események általában humoros vagy ijesztő hatást keltenek, mivel a környezet ellentétes a *nemes (high) fantázia* „bűvöletével”. Az *hétköznapi (low) fantázia* ezen tulajdonságai nagyjából megfeleltethetők **Farah Mendlesohn** egyik kategóriájának, az *intrusive (betolakodó) fantasy*nek, bár ez a meghatározás feltehetően inkább a *portálfantasy*k közül jellemez néhányat (amelyek számára a Zahorski/Boyer-séma „nem készít kényelmes szálláshelyet” a fantasy műfajok között).⁴³ Az *hétköznapi (low) fantáziának* Stableford szerint mindenesetre két alműfaja van: az *intrusive (betolakodó)* és az *immersive (bemerülő) fantasy*. A Stableford által *hétköz-*

40 „pure fantasy or heroic fantasy” Carter, L., 1973. 7. p.

41 Stableford, B., 2005. 197. p.

42 Gamble, N. és Yates, S., 2009. 120. p.

43 Stableford, B., 2005. 256. p.

napi (low) fantasynak tekintett irányzatot Farah Mendlesohn *küszöb (liminal)-fantasy*ként nevezi meg, de a leírás alapján mégsem egyszerű színönimáról beszélhetünk, inkább egy harmadik alkategóriáról.

1. Liminal fantasy (Küszöbfantázia)

Olyan fantasy-történet, amely a „realizmusból” a fantasy-be vezető átjáró „küszöbén” áll. Fogalmát Farah Mendlesohn használja először. Ő „*elidegenített fantasyként*” (*estranged fantasy*) is aposztrofálja.⁴⁴ A *küszöbfantáziát* leginkább a *hétköznapi (low) fantázia* további alkategóriájaként, olyan történetként lehet jellemezni, amelyben az „evilági” karakterek nem észlelik, nem ismerik föl a külső fantasztikus világból érkező a bűvös eszközöket, történéseket, szereplőket, ami persze csökkenti a fantasztikus hatást, de a „csoda érzete” mégis megjelenik.⁴⁵ Ez alapvető – ha nem is „tudatos” – eszköz a *mágikus realizmus*⁴⁶ esetében is, amelyet Stableford szintén a fantasy-műfajok közé sorol.

2. Intrusive fantasy (Betolakodófantázia)

Csaknem hétköznapi történet, amelyben a csoda nem feltétlenül következik be. A csodás kívülről mintegy „benyomul”, behatol a hétköznapi valóságba azáltal, hogy annak megszokott keretei között természetfölötti látogatók – pl. tündérek, hazajáró szellemek stb. –, esetleg varázslatos eszközök jelennek meg. A kategóriát Farah Mendlesohn határozta meg *Toward a taxonomy of fantasy* (A fantasy rendszertana) című tanulmányában.⁴⁷ Itt a *bemerülő (immersive)* és a *portálfantasy*vel együtt a *küszöb (liminal) -fantázia* részműfajaiként (*splinter category*) jellemzi.

A *betolakodófantáziák* úgy működnek, hogy az „elsődleges” (normál) világ keretein belül – egy bűvös tárgy bemutatása vagy egy természetfeletti lény megjelenése – bomlasztó, végső soron kaotikus hatást eredményez, s a „nézőpont-karakterből” (*viewpoint character* – akinek a szemszögéből látjuk a történéseket) ez döbbenetet, rémületet vagy rettegést vált ki. A *betolakodófantáziák* majdnem mindegyike egyfajta „normalizálódó történetívet” követ: a történet a behatolás, benyomulás megtörténével kezdődik, és a végső „ördögűzés” (*exorcism*) – a fantasztikum elfogadása, „használata”, a rettegés legyőzése – irányába tart. Mendlesohn rámutat, hogy a *betolakodófantázia* különbözik a *portálfantáziától*, ahol a portálok – a két világ közti átjárók – már a kezdet kezdetén nyilvánvalóak. Ezek a kapuk lehetővé teszik azt, hogy a főszereplők csodavilágokba keljenek át, de semmi másodlagos nem hatolhat be az elsődleges világ keretei közé; az olvasó mintegy „védett” helyzetben van: nem kell arra számítnia, hogy a fantasztikum „megszokottá” válhat, energiáját csak a másodlagos világban való gyönyörködésre, annak csodáira pazarolhatja. Így,

44 Mendlesohn, F., 2002. 173 – 187.p.

45 Stableford, B., 2005. 249. p.

46 Stableford, B., 2005. 249. Pl. Gabriel García Márquez regényei.

47 Mendlesohn, F., 2002. 173 – 187.

amíg az olyan kedvelt *portálfantáziák*, mint **L. Frank Baum** Oz-sorozata ugyanazon meghatározó karakterekkel is működőképesek, addig a *betolakodófantáziák* hajlamosak akár kedvelt főszereplőik „eldobására” is, mivel jelenlétük megszünteti a csoda átélését. (Hiszen egy „bejáratott” karakter már nem fog meglepődni, ha a másik világ fantasztikumával újra szembekerül.) Ebből adódik az a következtetés, hogy a behatolások „generátorai” nem maguk a szereplők, hanem pl. különleges helyszínek lehetnek, amint az **Robert Holdstock**: *Mythago Wood* (A Mitágó-erdő) című regénye esetében is történik.⁴⁸

3. Immersive fantasy (Bemerülőfantázia)

A cselekmény menete az ilyen típusú művekben az, hogy a szereplő a hétköznapi valóságból átkerül egy csodavilágba. (A csodavilág mintegy elragadja, ám a karakter mindig vendég marad, nem válik a részévé; csupán „belemerül” az új dimenzióba.) De sosem lehetünk biztosak abban, hogy mindez „valójában” is megtörtént, végig bizonytalanságban maradunk abban a kérdésben, hogy az események nem a főszereplő álmában, képzeletében zajlottak-e.

Pl. **L. Frank Baum**: *The Wonderful Wizard of Oz*; **Michael Ende**: *The Neverending Story* – Die unendliche Geschichte (A Végtelen Történet)

A *bemerülőfantáziák* cselekménye teljesen egy másodlagos világ keretei között bontakozik ki; a főszereplők pedig az elsődleges „reális” világhoz tartoznak. A bemerülés legfontosabb következménye, hogy a nézőpontkaraktereknek el kell fogadniuk azokat a fantasztikus entitásokat, amelyekkel őket az új környezet körülveszi, s bár nem veszítik el identitásukat, mindazonáltal kivételes, különös találkozásokban van részük. Mindez végső soron azt eredményezi, hogy a fantasztikum bőséges megnyilatkozásai ellenére csökken a „csodák értéke”. A *nemes (high) fantázia* éppen ellentétes célt igyekszik elérni: azt, amit Tolkien „bűvöletnek” (*enchantment*) hív. A bűvölet „másodlagos hit” (*secondary belief*), – egyfajta beleélést, kettős tudatot – hoz létre az olvasóban. Ennek alapfeltétele, hogy nincs átjárás, bemerülés: az egész történet egy gondosan megkonstruált, életképes, öntörvényű „másodlagos” világban játszódik. A *nemes (high) fantázia* jellegzetes hatása és jellemzői ennek az eljárásnak a következményei.⁴⁹

▪ Dream fantasy (Álomfantázia)

Logikailag ez a műfaj egyaránt sorolható az *hétköznapi* és a *küszöbfantázia* körébe. A főhős álmában kerül egy másik világba, melynek valóságága végig kétséges marad.⁵⁰

Pl. **Lewis Carroll**: *Alice's adventures in Wonderland*; (Alice Csodaországban); **J. M. Barrie**: *Peter Pan* (Pán Péter)

48 Stableford, B., 2005. 217 –218. p.

49 Stableford, B., 2005. 214. p. A „secondary belief” kérdésköréről Tolkien hazánkban *Szörnyek és itészek* címen ismert tanulmánygyűjteményében olvashatunk. Tolkien, J. R. R., 1997. 132. p.

50 Gamble, N. és Yates, S., 2009. 127 – 128. p.

- **Visonary Fantasy** (Látomásos/vizionárius fantázia vagy **Surrealism**)

Az *álomfantázia* egy válfaja, amely nem feltétlenül álom, hanem másfajta látomás/látomások formájában vetíti elénk a történetet, amelynek célja akár kinyilatkoztatás is lehet.⁵¹

- **Hallucinatory** vagy **Delusional fantasy** (Káprázatfantázia)

Hasonló jellegű szöveg, mint a *látomásos fantázia*. Itt azonban a látott képek megtévesztik a nézőpont-karakteret. Stableford aspektusában az alműfaj ősképe **Cervantes**: *Don Quijote* című regénye.⁵²

- **Theriomorphic fantasy** (Állatalakos fantázia)

Olyan fantasy, amelyben emberek állattá, állatok emberré alakulnak. Stableford szerint helyesebb az alakváltás (*shapeshifting*) kifejezést használni az öntudatos irányításra, mert az az átváltozás szabályozottságára, megfordíthatóságára utal. A tudatosság azonban nem minden állatalakos *fantasy*ben van jelen. Előfordulnak esetek, amikor önkényesen, esetleg büntetésből fordulnak át a karakterek állati formákba, ami mindenképp mitikus forrásokra, archetipikus elemekre utal.⁵³

Pl. **Franz Kafka**: *Metamorphosis* (Átváltozás); **Selma Lagerlöf**: *Niels Holgersson*

- **Epic fantasy** (Epikus fantázia)

A fantasynek ez az iránya az eposzok újkori felfedezése nyomán bontakozott ki; abban a korban, amikor az ún. „civilizált” ember elveszítette a kapcsolatát a hagyományos mitológiákkal, és „mítoszéhsége megnövekedett. Az *epikus fantázia* mind történetében, mind szövegezésében erőteljesen igyekszik átvenni a hagyományos eposzok sajátosságait, mintegy „reprodukálni” azokat. Néha verses formájú szövegek tartoznak ide. Tulajdonképpen áleposzok, álmitoszok. A *magas fantázia* közvetlen előképének, korai irányának is tekinthetőek szövegei.

Pl. J. R. R. Tolkien életműve (különösen a korai szakasz); **G. R. R. Martin**: *A tűz és jég dala*-sorozat (*A trónok harca* néven is ismert).⁵⁴

- **High fantasy** (Nemes vagy csodás fantázia)

A nevet először Lloyd Alexander használta 1971-es *High fantasy and heroic romance*⁵⁵ című esszéjében. Ezt követően Kenneth J. Zahorski és Robert H. Boyer tettek kísérletet arra, hogy új terminológiát hozzanak létre a fantasy-alműfajok megnevezésére. Zahorski és Boyer rendszertanában a *nemes fantázia* olyan szépprózai szövegek összessége, amelyek teljes egészében másodlagos világokban játszódnak, míg a *hétköznapi fantázia* (amivel a *nemes fantáziát* azonnal összevetik) olyan művek sora,

51 Stableford, B., 2005. 417 – 418. p.

52 Stableford, B., 2005. 188. p.

53 Stableford, B., 2005. 403 – 404. p.

54 Stableford, B., 2005. 130. p.

55 A cikk teljes terjedelmében olvasható. Alexander, L., 1971.

amelyek „elsődleges világban” játszódnak, s ebbe egy rejtett „másodlagos világból” bűvös tárgyak és egyéb entitások kerülnek át (lásd: *betolakodófantázia*). Nem minden másodlagos világban játszó fantasy felel meg a *nemes fantázia* Zahorski és Boyer által meghatározott követelményeinek. Kizárták a *humoros (humorous)*, az *állati (animal)*, a *mitikus (myth) fantáziát*, nemkülönben a *tündérmeséket (fairy tales)*, a *gótikus (gothic)*, a *tudományos (science) fantáziát* és nem utolsósorban a *kard és boszorkányság (sword & sorcery)* szövegeit is ebből a körből. A kategóriákat végül nem sikerült egyik oldalon sem gyarapítani: mert miközben a *nemes fantázia* és az utóbbi csoportok kapcsán a fenti felosztás megszületett, egyre nehezebbé vált határozott különbséget tenni az egyes alműfajok között. Tovább bonyolította a helyzetet, hogy közben színre lépett a *portálfantázia* fogalma is.⁵⁶

A műfaji meghatározások kapcsán ráadásul alternatív szemszögű kategóriák is felálltak. **Nikki Gamble** és **Sally Yates** a *nemes fantázia* következő három alcsoportját különbözteti meg a keretszínterek szempontjából:

1. Elsődleges világ nem létezik, csak alternatív (másodteremtett) világ. (Pl. ilyen Tolkien életműve vagy G. R. R. Martin: *A Tűz és jég dala*-ciklusa.) Ez azonban mégis az általunk ismert elsődleges világ alternatívája, tükörképe.
2. Az elsődleges világból portál (kapu, átjáró) nyílik a másodlagos világba. **Lewis Carroll**: *Alice's Adventures in Wonderland*, **C. S. Lewis**: *The Lion, the Witch and the Wardrobe* (Portal fantasy – *Átjárós fantázia*).
3. Az alternatív világ fizikailag jelen van az elsődleges világban, annak részeként, ám rejtetten (**J. K. Rowling**: *Harry Potter*-sorozat).⁵⁷

Az **1. csoportba** tartozó *nemes fantázia* esetében a szereplők és valami utáni kutatásuk (elvégezendő feladatuk) határozza meg a cselekményt. Ebből a szempontból a következő lehetőségek különíthetők el:

- A hős társai véletlenszerűen lesznek kiválasztva, sokuknak neve sincs, vagy csupán a nevüket ismerjük. (Zsákos Bilbó és a törpök)
- A hősnek lehet egy alteregója, amelyet legfőképpen becsületessége határoz meg. (Csavardi Samu)
- A hősnek lehet egy finomabban megrajzolt alteregója, amelyet a hős által birtokolt erényekkel ellentétes tulajdonságok határoznak meg. (Gollam)
- A hős társaságának határozottan eltérő karakterei vannak, amelyek kiegészítik egymást. (A Gyűrű Szövetségének tagjai)
- Kutatás közben változatos tájakon és kalandokon mennek keresztül, segítők mellékalakkal találkoznak, szörnyekkel küzdenek meg (próbatételek), kísértéseket kell legyőzniük.⁵⁸

56 Stableford, B., 2005. 198. p.

57 Gamble, N. és Yates, S., 2009. 121 – 122. p.

58 Gamble, N. és Yates, S., 2009. 121 – 127. p.

A **2. csoportba** tartozó szövegek esetében a helyszínek határozzák meg a cselekményt: utazás – visszatérés, avagy: otthon – távol – otthon.

A történet itt is utazáson alapul, de az ismerős (elsődleges) világból egy másodlagos (csoda) világba. (Alice, Dorothy, Peter Pan).

A *nemes fantázia* háttere (díszlet, környezet) aprólékosan kidolgozott, részletes, jellegzetes, feltérképezhető és változatos.

A nyelvhasználatot egyfajta „fentebb stíl”, „epikus hömpölygés” jellemzi.

A fő témája a harc a teremtés és a gonosz erői között, amelynek a főszereplők a részesévé válnak. A karakterek állásfoglalásuk szerint jellemeződnek. Az újabb típusú fantasy-ban a karakterek jelleme már árnyaltabb.⁵⁹

▪ **Portal fantasy** (Átjárós vagy portálfantázia)

Ezekben a történetekben egy varázslatos kapun át keresztül lehet járni a hétköznapi és a csodavilág között (elsődleges, másodlagos vagy párhuzamos világ). (Az átjáró lehet folyosó, tükör, alagút, szekrény stb.).⁶⁰

Pl. **Baum:** *Oz*-sorozat (tornádó); **Travers:** *Mary Poppins* (Bertie, az aszfaltrajzoló rajza); **Carroll:** *Alice*-sorozat (A Nyúl ürege, a tükör); **C. S. Lewis:** *Narnia*-sorozat (ruhásszekrény); **J. K. Rowling:** *Harry Potter*-sorozat (A King's Cross pályaudvar fala); **Ende:** *Végtelen történet* (Barnabás könyve) stb.

▪ **Quest Fantasy** (Utaztatófantázia)

Bár a *nemes (high) fantázia* hatására alakult ki, azonban nem örökölte annak igényességét és gondos építkezését. A cselekmény háttere, a karakterek minimális megformáltsága, az indítékok lapossága jellemzi ezeket a szövegeket, amelyekben elnagyolt, kapkodó kezdés után azonnal megkezdődik a „túlhúzott” és kalandokkal, sematikus, kölcsönzött csodalényekkel telezsúfolt utazás. A cselekmény a végtelenségig elnyújtható (*stretchable*), s a befejezés gyakran gyenge, logikailag nem indokolt. A korábban már említett *commodified* (üzletiesített, *kommersz*) epikus fantáziáknak ez a sebes szaporodása, amelyekben a karakterek mesebeli tájakon vándorolnak, és eközben bűvös tárgyakat gyűjtenek, arra ösztönözte **Nick Lowe**-t, hogy a „cselekménykupont” (*plot coupons*) kifejezést használja az *utaztató fantáziákkal* kapcsolatban.⁶¹ Ez az analógia a marketingvállalkozásokat idézi, a másodlagos világ ezekéhez hasonló „akciót” kínál a karaktereknek: a szereplők mint „fogyasztók” jelennek meg, s miután elegendő mennyiségű kupont gyűjtöttek össze, ezeket a világ megváltására válthatják be.⁶²

Pl. **Lin Carter:** *The Black Star* (A Fekete Csillag)

59 Gamble, N. és Yates, S., 2009. 122 – 126. p.

60 Stableford, B., 2005. 323 – 324. p.

61 Erről bővebben: Lowe, N., 1986.

62 Stableford, B., 2005. 337. p.

Az *utaztatófantázia* jellemzői:

- Utazás, kalandok sora a hős és csapata számára.
- Egyre erősödő kihívások.
- A küldetés átvétele után az addigi stabil alap megváltozik (lásd korábban: Todorov a fantasztikumról).
- A főszereplő esendő(nek látszó) ember, rejtett képességekkel.
- Varázstárgyak, bölcs segítő (tündérmesei motívumok).
- Utaztató regények kalandsora.
- Legyőzendő Sötét Nagyúr szerepeltetése.⁶³

Az *utaztatófantáziában* (mint sok egyéb fantasy-típus esetében) megtalálhatók a következő karakterek:

a bárd, a megvásárolható (gyanús erkölcsű) nő, a nem tipikus varázsló (*Gay Mage*), a gőgös (parancsolgató) nőszemély, a nagydarab, erős jámbor, a komoly harcos, a karcsú, kecses ifjú, a pici ravasz, a tehetséges hajadon, a lelkes, kamasz fiú, az ellenszenves idegen, a bölcs öreg.⁶⁴

- **Sword and sandal** (Kard és saru)

A '*nemes (high) fantázia*' hatásait tükrözi, de annak inkább karikatúrisztikus megjelenési formája. Olasz eredetű fantasy-alműfaj. Ókori témájú (nem középkori, mint a *kard és boszorkányság* és a *magasfantázia*), az olaszok kísérletét jelzi sajátos fantasy-hagyomány megteremtésére. A történetek egy kvázi-ókorban játszódnak, görögös, illetve latinus keretek között, és erősen tükrözik részint a görög-római mítoszok, részint a korai hollywoodi szuperfilmek hatását.

Pl. *Spartacus*-sorozat. Csak filmalkotásokban van jelen, irodalmi formában nem létezik.⁶⁵

Egyelőre idáig jutottunk. Munkánkban a fantasy legismertebb csoportjait igyekeztünk összefoglalni, ezért a Magyarországon kevésbé vagy egyáltalán nem ismert kategóriákat nem vettük vizsgálódásunk alá. A feladat izgalmas, hatalmas, és még korántsem vagyunk a végén. A térképezés kezdetén járunk: a fantázia birodalma végtelen körülöttünk, s határai egyre tovább tágulnak. Amit eddig leírtunk, még csak ízelítő, nagyon egyszerű útjelző a kíváncsi vándorok és kutatók számára, akik nyomunkba lépnek, és távoli, még izgalmasabb tájakig kalandoznak. Számukra Michael Ende szavaival küldünk biztatást:

63 James, E. és Mendlesohn, F., 2012. 190 – 199. p.

64 Gamble, N. és Yates, S., 2009. 123. p. Az állandó, archetipikus karaktertípusokról másutt már szót ejtetünk. Lásd pl. Galuska László Pál, 2010.

65 Bővebben: Dyer, R., 1977. 145 – 184. p.

„Vannak emberek, akik soha nem jutnak el Fantáziába, és vannak, akiknek sikerül, viszont örökre ott maradnak. És akadnak egyesek, akik eljutnak Fantáziába és vissza is térnek onnan. (...) És ezek hoznak gyógyulást mindkét világnak.”⁶⁶

IRODALOM:

- Alexander, L.: *High fantasy and heroic romance* Letöltés: http://archive.hbook.com/magazine/articles/1970s/dec71_alexander.asp (2014. 03. 10.)
- Bárdos József és Galuska László Pál (2013): *Fejezetek a gyermekirodalomból*. Nemzedékek Tudása, Budapest.
- Carroll, N. (2006): A horror paradoxona. *Metropolis*, **10**. 1. Letöltés: <http://metropolis.org.hu/?pid=16&aid=50> (2013. 04. 05.)
- Carter, L. (1973): *Imaginary Worlds*. Ballantine, New York.
- Csernai Zoltán (1988): Az értelem tündérmeséje. A tudományos-fantasztikus irodalom kialakulása a világirodalomban. In: Cserhalmi Zoltán (szerk.) *Vámpírok és csillagok*. WORLD SF Magyar Tagozata, Budapest.
- Davis, S. (szerk.) (2009): *Mabinogion. Walesi legendák*. General Press, Budapest.
- Dyer, R. (1977): The White Man's muscles. In: Dyer, Richard, *White. Essays on race and Culture*. Routledge, London. 145-184. p.
- Ende, M. (2012): *A Végtelen Történet*. Európa, Budapest.
- Farkas Zoltán (2007): Hátborzongató történetek II. In: *Hírmagazin*, 2007. 09. 29. Letöltés: <http://hirmagazin.sulinet.hu/hu/pedagogia/hatborzongatortenetek-ii> (2014. 11. 04.)
- Galuska László Pál (2010): A siker titkai. In: *Nyelv és Tudomány*, 2010. 05. 07. Letöltés: <http://www.nyest.hu/hirek/harry-potter-es-a-gyuruk-ura-a-siker-titkai> (2014. 10. 12.)
- Galuska László Pál (2015): Tipologia fantastica. A fantasztikus irodalom tipológiájáról és műfajelméleteiből. *Gradus*. **2**. 1. 21-38.p.
- Gamble, N. és Yates, S. (2008): *Exploring children's literature*. Sage. London.
- Hunt, Peter (szerk.) (2004): *International companion encyclopedia of children's literature*. Routledge. Oxon, Abingdon.
- Irvine, A. C. (2012): Urban fantasy. In: James, E. és Mendlesohn, F.(szerk.) (2012): *Fantasy literature*. Cambridge University Press, Cambridge. 200-213. p.
- James, E. és Mendlesohn, F. (szerk.) (2012) *Fantasy literature*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Kisantal Tamás (2003): Fantasztikum, horror és töredékesség H. P. Lovecraft szövegeiben. In: *PRÆ*, 2003/1, 14-23. p. Letöltés: <http://www.prae.hu/prae/journals.php?jid=43&jaid=236> (2007. 10. 12.)

---

66 Ende, M., 2012. 438. p.

- Kornya Zsolt (1988): *Röviden a fantasyról*. Letöltés: <http://www.fantasycentrum.hu/old/VEGYES/KZSrovidenafantasyrol.htm> (2010. 10. 12.)
- Kuczka Péter (1998): Egy kis lidércnyomás (Vissza a végtelenből). In: *Határvidék. A science fictiontól a barkochbáig*. Hét Krajcár, Budapest. 40-48. p.
- Kulin Borbála (2002): *A tudományos-fantasztikus irodalom Magyarországon 1989-től napjainkig (Kiadástörténeti áttekintés és könyvészet)*. Szakdolgozat, ELTE-BTK, Budapest. Letöltés: <https://sites.google.com/site/scifitort/sci-fi/mi-a-sci-fi> (2007. 10. 12.)
- Lem, S. (1974): *Tudományos-fantasztikus irodalom és futurológia*. Gondolat, Budapest.
- Lowe, N. (1986): The well-tempered plot device. In: *Ansible*, 1986. July Letöltés: <http://news.ansible.uk/plotdev.html> (2014. 10. 12.)
- Maár Judit (2001): *A fantasztikus irodalom*. Osiris, Budapest.
- Martin, G. R. R. (1996): *On fantasy* Letöltés: <http://www.georgerrmartin.com/about-george/on-writing-essays/on-fantasy-by-george-r-r-martin/> (2014. 05. 10.) eredeti közlés: Perret, Patti (photographs by) (1996) *The faces of fantasy*. New York, TOR.
- Matthews, R. (1997) *The liberation of imagination*. Twayne Publishers, New York.
- Miéville, Ch. (2004): *Debate from the PanMacmillan website*. Letöltés: <http://www.panmacmillan.com/Features/China/debate.htm> (2004. 01. 10.)
- Mendlesohn, F. (2002): Towards a taxonomy of fantasy. In: *Journal of the Fantastic in the Arts* **13**. 2. 173-187. p.
- Mérei Ferenc és V. Binét Ágnes (1981): *Gyermeklélektan*. Gondolat, Budapest.
- Peirron, A. (2006): House of horrors. In: *GrandGuignol.com*. Letöltés: <http://www.grandguignol.com/history.htm> (2013. 09. 13.)
- Perret, P. (photographs by) (1996): *The faces of fantasy*. New York, TOR.
- Rinyu Zsolt (2002): A tudományos fantasztikus irodalom helyzete Magyarországon. *Könyv és Nevelés*, **4**. 4. Letöltés: <http://epa.oszk.hu/01200/01245/00016/Rinyu.html> (2012.10. 12.)
- Saricks, J. G. (2001): *The readers' advisory guide to genre fiction*. American Library Asociacion, Chicago, London.
- Schanoes, V. (2012): Historical fantasy. In: James, E. és Mendlesohn, F. (szerk.) (2012) *The Cambridge companion to fantasy literature*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Silverberg, R. (szerk.) (2001): *Legendák 2*. Szukits, Szeged.
- Stableford, B. M. (2005): *Historical dictionary of fantasy literature*. 5.ed. Scarecrow Press. Lanham, Toronto, Oxford.
- Szerdahelyi István (1996): *Irodalomelmélet mindenkinek*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Todorov, T. (2002): *Bevezetés a fantasztikus irodalomba*. Napvilág, Budapest.
- Tolkien, J. R. R. (2002): *A Gyűrűk Ura* (előszó) Európa, Budapest.
- Tolkien, J. R. R. (1997): On fairy-stories. In: Tolkien, Christopher (szerk.) (1997) *The monsters & the critics and other essays*. HarperCollins, London.

A TÜNDERMESÉK TITKAIBÓL

BÁRDOS JÓZSEF

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

JÓZSEF BARDOS: SECRETS FROM FAIRY TALES

The assumption of the essay is the fairy tales' structure set down by V. Propp gives very important messages for mankind. These elements of the structure have not lost their validity for the last two hundred years. The word changed, the ancient rural culture which vitalized tales disappeared, but people basically have not varied for the reasant one-two thousand years.

Humans' essentially necessary qualities and abilities to grown up nowadays are very similar to ones needful were necessary hundreds of years ago. Encountering fairy tales plays the same important part in the life of every generation, this function is not replaced by anything.

The essay analyses fairy tales' messages on the grounds of Propp's tales phases. The writing partly demonstrates how the „common tales' turns” work, partly examines how the potential variability of them can make themes' meaning more current for the all-time audience and receiver.

Gyermekkönyv-divatok jönnek, gyermekkönyv-divatok mennek, de a klasszikus tündérmesék mindig velünk maradnak. És ez így is van jól.

Mert a klasszikus tündérmesék¹ bizonyára tudnak valamit. Valami nagyon fontosat. Ha nem így volna, régen elfelejtődtek volna ezek a viszonylag egyszerű történetek. Amelyek ráadásul szinte mind „egy kaptafára készültek”, vagy tudományosabban szólva, ahogy Propp írja: „Szerkezetileg valamennyi varázsmese egytípusú.”²

Ebből már sejthető, hogy valahol a struktúrában rejtőzködhet a titok.

Jól egybehangzik ezzel Honti János véleménye, aki szintén a szerkezetet állítja a középpontba: „A mese szerkezet: megszerkesztett egész, kerek kompozíció, az elbeszélő technika törvényeinek teljesen megfelelően.”³

---

1 A nálunk bevett *tündérmese* szót itt és végig a szövegben a proppi *varázsmese* fogalom értelmében használom.

2 PROPP, V. J. (1975): *A mese morfológiája*. Gondolat, Budapest. 40.

3 HONTI JÁNOS (2012): *A mese világa*. Hermit, 71.

Azt gondolom, hogy a varázsmese struktúrája (nagyon leegyszerűsítve Propp eredményeit), ha a kapcsolóelemektől, a háromszoros ismétlésektől és a néha önállóan tűnő kiinduló helyzettől eltekintünk, akkor összesen hét mesemozzanatból áll. Ehhez jönnek még a mesekezdő és -záró formulák. A mesemozzanatokhoz egy-egy mesei funkció (egy-egy szereplő valamilyen meghatározott tartalmú cselekvése) tartozik. Ha megvizsgáljuk ezeknek a mozzanatoknak és funkcióknak a jelentését, talán közelebb juthatunk a titokhoz.

1. A mesekezdő formulák olyan toposzok, amelyeknek az a dolguk, hogy jelezzék, a hétköznapi világból most egy másik, azzal korántsem mindenben azonos világba lépünk.

„Hol volt, hol nem volt, hetedhét országon is túl volt, az Óperenciás tengeren innen volt, az üveghegyen meg túl volt, volt a világon egyszer...”⁴ Vagy:

„Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy...”⁵ Vagy:

„Egyszer volt, hol nem volt, az Óperenciás-tengeren is túl, ahol a tetűt meg a bolhát rézpatkóba verik, hogy a jégverembe bele ne botorkázzék, volt egy...”⁶ Vagy:

„Réges-régen volt, talán az ántivilágban, amikor a Halál szívében irgalom lakozék, volt egy...”⁷ Vagy:

„Egyszer volt, hol nem volt, nem tudom, hogy merre volt, de valahol mégis volt, volt egyszer egy...”⁸ Vagy:

„Hol volt, hol nem volt, hetedhét országon túl, még a hármas üveghegyen is túl, volt egyszer egy...”⁹ Vagy:

„Volt a világ, hol nem volt, volt egy...”¹⁰ Vagy:

„Hol volt, hol nem volt, volt a világon egy nagy ország, abban egy város, abban a városban egy...”¹¹

A példák száma gyarapítható, a mesemondók nagy kedvvel variálják, bővítik újabb elemekkel e toposzokat, melyeknek funkciója a hallgatóság figyelmének felkeltése, a mesehangulat megteremtése mellett, hogy térben és időben is eltávolítsák a hallgatóktól/olvasóktól a történetet. Időben a távoli múltba, térben a messzeségbe tolják. Fontos azonban, hogy ez a múlt nincs elvágva a jelentől, annak egyfajta előzménye, a jelen ennek a múltnak a folytatása, mint ahogy a messzeség, a „hármas üveghegyen” túl is a mi világunk folytatása, ahová elméletileg bármelyikünk eljuthatna egyszer.

4 *Három aranyszörű bakkecske*= ILLYÉS Gyula (1979): *Hetvenhét magyar népmese*. Móra, Budapest. 506.

5 *A szélkötő Kalamona*= ILLYÉS Gyula i. m.532.

6 *A három bolond mészáros meg a szegény ember*= KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE Emil (é. n.): *A csodafurulya*. J LX Budapest. 133.

7 *A Halál*= BENEDEK Elek (é. n.): *Magyar mese és mondavilág*. Könyvmíves, Bp. 219.

8 *A bujdosó macska*= BENEDEK Elek i.m.452.

9 *Gyöngyszín Ilona*= BENEDEK Elek i. m. 672.

10 *A kis ködmön*= ARANY László (é. n.) *Magyar népmese-gyűjtemény*. Franklin, Budapest. 64.

11 *Jankó és a három elátkozott királykisasszony*= ARANY László i.m. 105.

A varázsmesék többek között ebben különböznek a mítoszoktól, amelyek mindig a számunkra már elérhetetlen kezdetről szólnak.

Az átlépésre viszont múlhatatlan szükség van. Mert míg a mitikus kor embere számára a mítosz a jelenvaló valóság, a jelentéssel bíró, igazi élet, amelyhez képest a hétköznapok eseményei jelentéktelenek, csak halk visszhangjai, afféle ráutaló jelei a másíknak.

Ezzel szemben a varázsmese hallgatója számára a hétköznapi világ a jelenvaló, az igazi élet, ahonnan csak különleges alkalmakkor, rövid időre lehet kilépni. Míg tehát a mitikus kor embere benne él a mítoszban, életében állandóan jelen van a szent, állandóan hat életére, addig a későbbi korok embere már csak különleges alkalmakkor érintkezik ezzel a megszentelt világgal. Ez az, amit a szakrális kommunikáció kifejezéssel szokás emlegetni. Ezt a fogalmat a mesével, mesemondással kapcsolatban Bódis Zoltán így határozza meg:

„Eszerint tehát nemcsak az a meseszöveg számít szakrálisnak, amelyben bármilyen ősvallási, mitikus elem – akár az ősi hagyomány maradványaként, akár más világképi elemek átvételeként – fellelhető, hanem az, amelyben a szakrális kommunikáció sajátosságait tetten érjük. A szakrális kommunikáció a kommunikáció speciális formája, ahol a hagyományos értelemben vett kommunikációs modell egyes elemei átalakulnak. A beszélő és a hallgató szimmetrikus és variabilis kapcsolata helyett a szakrális kommunikációban inkább egy aszimmetrikus egységről beszélhetünk, ahol is a beszélő látszólag az aktívabb fél, a hallgató passzív, vagy nem a beszélővel azonos módon van jelen a kommunikációs folyamatban.”¹² Ez a találkozás, érintkezés azonban életszükséglet az ember számára, mert segít megtalálni saját élete értelmét, jelentőségét.

Ahogy Bettelheim írja: *„Elsősorban arra a kérdésre kellett választ keresnem, hogy az élet mely tapasztalatai fejlesztik ki a gyermekben a képességet, hogy megtalálja élete értelmét, és általában több értelmet lánson az életben. A szülők és egyéb gondviselők hatása a legjelentősebb; fontosságban ezután következik a gyermeknek megfelelő módon átadott kulturális örökség. A kicsiny gyermekhez ezt a tudást az irodalom közvetíti legjobban.”¹³*

Látható, a gyermeknek (de nem csak a gyermeknek) szüksége van a mítosszal és/vagy a mesével való találkozásra, hogy élete jelentéssel, tartalommal, értelemmel teljen meg. S valóban, napjainkban a felnőttek is elsősorban ezért fordulnak a művészethez, hogy ott mítosz- és/vagy mesepótlékot találjanak. Talán elég, ha most csak a Tolkien-kultuszra, *A gyűrűk ura* című regényre és a belőle készült filmre, George Lucas egyre bővülő (jó-rossz regényfolytatásokkal kibővített) filmsorozata, a *Csillagok háborújára* vagy J. K. Rowling *Harry Potter*-regényfolyamára, és a belőle készült filmekre utalok.

Ahogy Eliade megfogalmazza: *„Deszakralizált világunkban mindamellet állandóan jelen van a »szent«, s főképp képzeletbeli univerzumainkban lép fel aktívan. De*

12 BÓDIS ZOLTÁN (2009): A mesemondás szakrális lehetőségei. *Fordulópont*, 46., 73-83.

13 BETTELHEIM, B. (2008): *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek*. Corvina, Budapest. 10.

*ma már kezdünk rájönni, hogy a képzeletbeli világok éppúgy alkotórészei az emberi létnek, mint a nappali élmények.*¹⁴

A mesekezdő formulákkal kapcsolatban egy egészen más szempontú, de igen fontos mozzanatra hívja fel a figyelmet Heller Ágnes: *„Talán nem túlzok, ha feltételezem, hogy a mese-bevezetés és a mese-befejezésimplicit célja valóban az idődimenziók kialakítása. A meséből hamar megtanulja a gyermek, hogy ami volt, az már nincs, hogy ami van, az nem volt.*”¹⁵

Az idődimenzió kialakulása pedig a gyermekkori „örök jelen”-ből való kilépés, azaz a modern felnőtté válás egyik első lépése.

2. A kiinduló helyzettel kell tehát kezdenünk a tündérmese szerkezetének vizsgálatát. Ez a klasszikus tündérmesék esetében legtöbbször egy, a középkori paraszti világ törvényei szerint működő világot idéz fel, melyben a királyok, a királyfiak, a királykisasszonyok is valójában csak gazdagságukban, rangjukban különböznek a hétköznapi falusi világ alakjaitól. Még el sem kezdődik maga a történet, de már itt megjelenhetnek olyan problémák, amelyeknek az érvényessége korábról jön, és messze tovább tart, mint az a középkori falusi világ, melynek a mesék voltak legfőbb szellemi kifejeződései.

Példának kettőt emelnék ki ezek közül. Az egyik a gyermektelenség, a másik a rang, a vagyon öröklésének problémája.

Sok-sok jól ismert mese kezdődik azzal, hogy egy házaspárnak mindene megvan, mégis boldogtalanok, mert nem született gyermekük:

*„Hajdanában volt egy király és egy királyné, s mindennap mondogatták: »Ah, bárcsak volna gyermekünk!«, de nem és nem lett nekik”*¹⁶ – kezdődik a Csipkerózsika. A Szamaracska című pedig így:

*„Élt egyszer egy gazdag király meg királyné, akiknek megvolt mindenük, csak gyermekük nem. A királyné éjjel-nappal siránkozott emiatt, azt mondogatta:»Mint a parlag, olyan vagyok, semmi sem terem rajtam.«”*¹⁷ Magyar népmesét is idézzünk:

*„Egyszer volt, hol nem volt, hetedhét országon is túl, volt egyszer egy öreg király, akinek Salamon volt a neve. Ennek a királynak annyi országa volt, hogy maga sem tudta, hány. Nem is ismerte valamennyi országát; azt hitte, ahány ország csak van a világon, az mind az övé, hogy nincs is rajta kívül király. De hiába volt Salamon királynak az a rengeteg sok országa, nem talált abban semmi örömet, mert nem volt fia, sem leánya.”*¹⁸ Így kezdődik a Többsincs királyfi című mese. A Gyöngyharmat János pedig így:

„Hol volt, hol nem volt, volt egyszer [...]”

14 ELIADE, M. (2002): *Az eredet bűvöletében*. Cartaphilus, Budapest. 207.

15 HELLER Ágnes (2015): *Az önéletrajzi emlékezés filozófiája*. Múlt és Jövő, Budapest. 66.

16 Csipkerózsika= GRIMM, J. és W. (1989): *Gyermek- és családi mesék*. Magvető, Budapest. 206.

17 Szamaracska= GRIMM, J. és W., i. m. 518.

18 Többsincs királyfi= BENEDEK Elek, i. m. 592.

*Volt egyszer a világon egy királyasszony. Annak a királyasszonynak nem volt gyereke, pedig nagyon szeretett volna. Amit csak lehetett mindent megtett, de csak nem született neki.*¹⁹

A példák szaporíthatók. De talán ennyi is elég egyértelműen mutatja, milyen fontos, ma is érvényes üzenete lehet már a tündérmesék kiinduló helyzetének is. Boldizsár Ildikó írja erről: „Az utód hiánya százsorta nagyobb aggodalmat vált ki a mesékben, mint a »rosta lika vagy eggyel annál is több« gyerek. Ha egy uralkodónak vagy egy szegény embernek nincs gyermeke, a »birodalom romlásnak indul, felbomlik a rend, az apai és anyai funkciót nem gyakorló házaspár fokozatosan elveszíti uralmát saját élete fölött, egészségi állapotuk és önbecsülésük is fokozatosan romlik.«²⁰

Igen, gyerek nélkül nincs igazi boldogság. Kár, hogy a mai felnőttek kevéssé okulnak a mesékből. Viszont a mai gyerekek megtudhatják belőle, hogy ők milyen fontosak, milyen értékesek a szüleik számára. Ez pedig erősítheti önbizalmukat, magyarázhatja számukra szüleik talán túlzott aggodását, szóval élhetőbbé teheti a világot számukra.

A másik kezdő mozzanat, amit említettem, az öröklés jogának kérdése. Ez a probléma (a jog szerinti örököst vagy az alkalmasat kell választani) visszatérően jelen van már a Bibliában is (például Jákob és Ézsau történetében). A *Mirkó királyfi* mesemondója így hozza ezt szóba:

„Megfelelek a kérdésedre – mondta a király. – Egyik szemem sír, mert a két bátyádra néz. A másik terád nevet. Mindig tudtam én, hogy te királynak való vagy. Csak hát ők az elsők, nem tehetlek királlyá.”²¹

A síró-nevető szemű király mesekezdet (MNK 463) mindig bátorságpróbát is tartalmaz, és útnak indítás lesz a következménye.

Rokon tartalmú a *Rózsa királyfi* című mese indítása:

„Sokat tűnődött, búcsálódott a király, hogy három fia közül melyikre hagyja az országát, mert nem szeretett volna, hogy háromfelé darabolódjék. Egyik eszével azt gondolta, hogy a legidősebbre hagyja, mert azt is illeti meg igazság szerint; másik eszével meg azt, hogy a legkisebbre, Rózsa királyfira hagyja, mert hát az volt a legkedvesebb fia. Azután pedig azt gondolta, hogy ez sem igazság, az sem igazság, hagyja a középsőre.”²²

Ez a nehéz helyzet sem múlt el a falusi társadalommal. Itt kell utalnom arra, amit a pszichológia a középsőgyerek-problémának nevez. Van az elsőszülött, aki ezért előnyben van a többiekkel szemben. Ő nemcsak az elsőnek járó örömet élhette meg, de egy darabig egyetlen is volt. A legkisebb pedig azért kivételezett, mert a kicsit, a gyengét óvni kell, míg a nagyobbaknak már meg kell tudni állni a saját lábukon. Szegény középső csak második lehetett, és kisebb is csak addig, míg a harmadik meg nem született. Nem véletlen, hogy középső fia a mesebeli királynak is csak utoljára

19 Gyöngyharmat János= ILLYÉS Gyula, i. m. 493.

20 BOLDIZSÁR Ildikó (2010): *Meseterápia*. Magvető, Budapest. 235.

21 *Mirkó királyfi*= KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE Emil, i. m. 27-28.

22 *Rózsa királyfi*= BENEDEK Elek, i. m. 41.

jut eszébe. Hogy a probléma mennyire élő, azt bizonyítja Salinger *Zabhegyzője* is, ahol a főhős, Holden Caulfield keresi önmagát, a maga helyét bátyja (DB) és kicsi húga, Phoebe között a családban és a világban.

3. A hiány/károkozás az első mozzanat Propp szerint, mesei szüzsé igazán csak ezután kezdődik. Valami olyasmi történik, vagy valami olyasmire derül fény, ami szinte azonnal megbillenti a kiinduló helyzet egyensúlyát. Itt is két jellegzetes mesemotívumot mutatok: az egyik, amikor valamilyen bajt, gondot csak egy különleges tárgy megszerzésével, esetleg valamilyen különleges feladat megoldásával lehet orvosolni. A másik, amikor a szegénység vagy valamilyen rendkívüli esemény kényszerít ki elmozdulást a kiinduló állapottól. Ezért indítja valaki útnak a hőst.

Az elsőre jó példa a *Szalonnafa* című mese, amely nyilvánvaló rokona, furcsa, kicsit játékos, hitetlen-önironikus kifordítása az aranyalmafákról (Árgirus típus) (MNK400) szóló mesemotívumnak:

„Ennek a királynak olyan fája volt, amely mindennap egy szalonnát termett. No, hanem nem sok örömét látta. Hiába állított melléje minden istenadta éjen egy regiment strázsát, bizony csak ellopták a szalonnát róla.”²³

De idesorolható Az *aranyszóló pintyőke* (AaTh 551) című mese is:

„Már nagyon öreg volt, a szemét úgy kellett vasvillával feltámasztani. Azt mondja egyszer a fiainak:

– Fiaim, ha ti a fiatalságnak meg a halálnak vizéből tudnátok nekem hozni, s megkerítenétek az aranyszóló pintyökét, megfelezném veletek a birodalmamat.”²⁴

Nagyon hasonló a Ráadó és Anyicska című mese indítása. A bátorságpróba után azt mondja legkisebb fiának a megvakult király:

„Hát kedves fiam, messze-messze a Verestengeren is túl, a hármashegyzen is túl lakik egy király, annak van egy aranytollú madara, ha én annak a madárnak csak egyszer hallhatnám meg a gyönyörű éneklését, mindjárt meggyógyulnék tőle.”²⁵

A szegénység sokféleképpen lehet kényszerítő erő. Legdurvábban azokban a mesékben jelenik meg, ahol a mostohaanya a szegénységre hivatkozva akarja elpusztítani vagy elpusztíttatni mostohagyermekait. Ilyenek például a Jancsi és Juliska típus (AaTh 327A) meséi. A típus névadójában ez a mesemozzanat így jelenik meg:

„Egy nagy erdő szélén élt egy szegény favágó a feleségével és két gyermekével, a fiút Jánoskának hívták, a leányt pedig Margitkának. Nemigen volt mit aprítaniuk a tejbe, s egyszer, amikor nagy lett a drágaság az országban, a favágó a mindennapi kenyérré válót sem tudta megkeresni. [...] – „Tudod mit, apjuk – felelt az asszony – holnap reggel kivisszük őket az erdőbe, annak is a legsűrűjébe, ott aztán tüzet rakunk, és mindkettejüknek adunk utoljára még egy darabka kenyeret, aztán dolgozunkra

²³ Szalonnafa= BENEDEK Elek, i. m.34.

²⁴ Az aranyszóló pintyőke= ILLYÉS Gyula, i. m. 130.

²⁵ Ráadó és Anyicska= ARANY László, i. m.9.

*megyünk, és magukra hagyjuk őket. Nem fognak hazatalálni, s így megszabadulunk tőlük.*²⁶

Hasonló indítása van Az őzike vagy a Szép Cerceruska című magyar népmeséknek. Hogy ezekben a történetekben nem a mostohaaság az elsődleges oka annak a törekvésnek, hogy a gyerekektől megszabaduljanak, épp a típus névadó meséje mutatja, ahol egyszerűen csak a két szülőről van szó (mostoha sehol!): „*egy szegény favágó a feleségével és két gyermekével.*”

Ez azért nagyon érdekes, mert a kisgyermek, ahogy fokozatosan leválik az anyjáról, egyébként is tele van ambivalens érzelmekkel. Tehát a *Jancsi és Juliska* például az ezzel kapcsolatos gonosz érzések kivetítésére, élességük tompítására is alkalmas lehet. Rámutat erre az értelmezési lehetőségre Bettelheim is: „*A kisgyermek, mikor éjszaka a sötétben arra ébred, hogy éhes, attól retteg, hogy szülei teljesen magára hagyják, eltaszítják maguktól: ezt az érzést az éhenhalástól való félelem formájában éli át.*”²⁷

Rendkívüli, a hőst otthonából kilendítő esemény lehet például az, amikor az apa (a király) akaratlanul vagy szorult helyzetében elígéri valakinek a fiát vagy lányát. Ilyen mese például *A zöldszakállú király* című:

„*Az a zöldszakállú király egyszer fogta magát, elindult vándorolni. [...] A sok járás-kelésben nagyon kifáradt, megszomjazott, leült egy patak partjára. Azután lehasalt a víz színéig, hogy majd iszik egy jót. Alig kortyantott egyet-kettőt, valaki megfogta a szakállát. Húzta volna vissza, de nem tudta. Odakiált a vízbe:*

– *Hallod-e, te nemtudomki, ereszd el a szakállamat, míg szépen vagy!*

[...]

Azt mondja egyszer a vízben valaki:

– *Ha ideadod nekem, amit az országodban nem tudsz, eleresztem a szakállad.*”²⁸

Így ígéri oda az ördögök királyának azt a fiát a király, akinek, miután rég nem járt otthon, még nem értesült a születéséről. Hasonló kényszerhelyzetben van a *Péterke* című mesében szereplő apa is:

– *Én bizony, édes kicsi puja emberkém, életem-halálom a kezében van, elindultam keresztapát keresni, mert annyi gyermekem van, mint a rosta lika, még eggyel több, s már a pap is komám, a kántor is komám, senki lélek el nem vállalja a komaságot.*

Azt mondja a puja emberke:

– *Ezért úgy ne epekedjék kied, leszek én annak a gyermeknek keresztapja! Csak azt az egyet kötöm ki, hogy hétesztendő, hét hónapos, héthetős, hétnapos korában adja nekem a fiát, én jó gondját viselem.*

A szegény ember belé is egyezik.”

26 Jánoska és Margitka= Grimm, J. és W., i. m. 73.

27 Bettelheim, Bruno, i. m. 163.

28 A zöldszakállú király= Illyés Gyula, i. m.117.

Így talál magának szabadítót az a szép kisasszony, „*akit egy ördögös vén banya megátkozott volt, hogy mindaddig puja emberke*” legyen, „*míg egy hétesztendős, hét hónapos, héthetős, hétnapos völegényt*”²⁹ nem talál.

De nemcsak fiúkat, lányokat is el-elígérnek könnyelmű apák. Ilyen történik általában A szép lány és a szörny típusú (AaTh 425C) mesékben. Ilyen *A daloló, szökellő süsetekmadár* című Grimm-mese:

„*De amint a szolga odament a fához, egy oroszlán ugrott elő alóla, és bömbölni kezdett, hogy remegett a fák lombja tőle.*

»*Aki el akarja lopni az én daloló, szökellő süsetekmadárkám – üvöltötte – azt megeszem.*« [...]»*Nem menthet meg semmi más – felelte az oroszlán –, csak ha odaigéred nekem, akivel otthon elsőként találkozol. Ha erre hajlandó vagy, élhetsz, és a madarat is megkapja a lányod.*»³⁰

Nagyon hasonló a *Sárkány a rózsabokorban* című spanyol mese indítása:

„*A temérdek rózsza közül kiválasztotta a legszebbiket. De alighogy levágta, előbújtt a bokorból egy sárkány, és rárivallt:*

– *Ki engedte meg, hogy lemessed ezt a rózsát?!*

– *Ide figyelj – válaszolt a király –, király vagyok, van három lányom. Utazásról térek haza, mindenik lányomnak vinnék valamit. [...]*

– *Jól van – felelte a sárkány. – Viheted a rózsát, de holnap ide jöjj a legkisebb lányoddal. Mert ha nem, az életeddel játszol.*»³¹

Mindkét mesében az apa a lánya teljesíthetetlennek tűnő kívánsága miatt kerül szorult helyzetbe. Elgondolkoztató, mondja mellesleg a mese, hogy vajon számolunk-e vágyaink, kéréseink következményeivel.

Ez a probléma kicsit másként jelenik meg a *Szóló szőlő, mosolygó alma, csengő barack* című magyar népmese kezdetében. Bár a kívánság ugyanolyan, de itt mintha a sors akarná, hogy a disznóvá átkozott királyfi találkozzék a királlyal, majd annak lányával.

„*De bizony hiába csödült össze a falu, meg sem tudták mozdítani a hintót.*

Egyszerre csak, amint ott kínlódnak, odasompolyodik egy disznó nagy rőfögéssel, s mondja a királynak:

– *Rőf-rőf-rőf, felséges királyom, add nekem a legkisebb lányodat, s egyszeriben kiszabadítlak lovastul, hintóstul, mindenestül.*»³²

Mindenesetre ez a mesemozzanat arra is figyelmeztet, vigyázzunk a könnyelmű ígéretekkel. Nem véletlen tér vissza sok mesében, hogy az apa olyasmiről mond le, amiről még nem tud. S csak később döbben rá, milyen rosszul döntött.

29 Péterke= Benedek Elek, i. m. 198.

30 *A daloló, szökellő süsetekmadár*= GRIMM, J. és W., i. m. 337.

31 *Sárkány a rózsabokorban*= Kisgyermek nagy mesekönyve, szerk.: T. ASZÓDI ÉVA (1972). Móra, Budapest. 87.

32 *Szóló szőlő, mosolygó alma, csengő barack*= BENEDEK Elek, i. m. 81.

4. A hős útnak indul. Ez a második „kötelező” mozzanat. Itt, mondja Propp, mindig térbeli helyváltoztatás következik. Amiben alapvetően két részmozzanatnak van nagy jelentősége, üzenete a hallgató/olvasó számára. Egyfelől megmutatja: ha fel akarunk nőni, akkor ki kell lépnünk a védelmező szülői házból, le kell válnunk az anyánkról (még akkor is, ha némely mesében az anya mindenáron visszatartaná fiát). Másfelől neki kell vágnunk a világnak, a sűrű erdőnek, hogy megtaláljuk a saját utunkat. Miután a dologban ezek a jelentések a legfontosabbak, a mesemondók nem is igen törik magukat, hogy bemutassák magát az utat. Erre ismét jól bevált toposzokat alkalmaznak, amelyek időben-térben továbbblendítik a mesét. Ilyenekre gondolok:

„Ment, utazott immár egyes-egyedül, egy kicsi pálcikával s egy üres tarisznyával, mert persze az anyja nem adott útravalót sem neki.

Ment, ment idegen, ismeretlen helyeken, hegyen, völgyön, sík mezőkön keresztül, mindaddig, míg egy fényes rézhídhöz nem érkezett.”³³ Vagy másutt:

„Ment, ment egész nap. Estefelé már nagyon elfáradt, meg is éhült. Leült az út szélire egy köre. Elővette a tarisznyájából az árpacipót, falatozni kezdett.”³⁴ Vagy:

„A legkisebb királyfi ezenközben nyugatnak hajtotta a lovát. Harminchárom országot hagyott maga mögött, és még mindig nem talált rá a nyílra.”³⁵ Vagy:

Megy, mendegél, terelgeti elébb-elébb a juhokat: elől ment a három kos, nagy búsán bégetve, mert már két álló nap nem kaptak csak egy harapás szénát sem. Addig mennek, addig mendegélnek, hogy elérnek egy nagy rengeteg erdőbe.”³⁶ Vagy:

„Mentek egész nap réteken, mezőkön, sziklákon által, s ha eleredt az eső, így szólt hűgocska: »Isten és a mi szívünk együtt sír.« Este megérkeztek egy nagy erdőbe, s annyira fáradtak voltak a siralomtól, az éhezéstől s a hosszú gyaloglástól, hogy bebújtak egy fa odvába, s ott elaludtak.”³⁷ Vagy:

„Elindul a legény, megy az erdőn keresztül, s ahogy ment, mendegélt, megfogta a legmagasabb s legvastagabb fákat, s csak úgy döntögette ki egymás után, mintha valami vékony karók lettek volna.”³⁸ Vagy:

„Így, ahogy voltak, elindultak világgá. Mentek, mendegéltek nagy búsán, s egy sűrű rengetegbe értek, sűrű rengetegben egy magas hegy tetejére. Ott egy kicsit leheveredtek, s megegyeztek, hogy hárman mennek háromfelé, s úgy próbálnak szerencsét.”³⁹

A legutóbbi idézet tartalmazza még azt a részmozzanatot is, ami elkerülhetetlen, ha három testvér egyszerre vág neki a világnak. Valamiképpen a két álhős testvérnek el kell válnia a legkisebbtől, aki a mese hőse lesz, és akinek a sorsával a mesemondó ezután foglalkozni fog. Ez az elválás gyakran még az elindulásakor megtörté-

33 Az ördög kilenc kérdése= ILLYÉS Gyula, i. m. 405.

34 A repülő kastély= ILLYÉS Gyula, i. m. 88.

35 A béka-királykisasszony= KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE Emil, i. m. 187.

36 Az aranygyapjas kosok= BENEDEK Elek, i. m.143.

37 Bátyácska és hűgocska= GRIMM, J. és W., i. m.59.

38 Fadöntő= BENEDEK Elek, i. m. 403.

39 Rózsa királyfi= BENEDEK Elek, i. m. 41.

nik oly módon, hogy a két nagyobb testvér útnak indul a legjobb lovakkal, magukat máris győztesnek érezve. A legkisebb pedig ekkor találkozik a szörnyű állapotban tengődő táltos paripával.

Propp ezt mondja erről: „Az etetés előtt a ló rühes gebe, az etetés után táltos paripává válik. A rühes gebe alakja tisztán mesebeli képződmény. A mese kedveli az ellentéteket.”⁴⁰

A mese nem véletlen fogalmaz éles ellentétekben: így gondolkodik a kisgyermek is. Az átváltozás pedig minden hallgató/befogadó számára pozitív ígéret: lehet, hogy ma te vagy a legkisebb, a leggyengébb, de egy perc, és kiderülhet, hogy valójában a legkiválóbb vagy mind közül.

Erre az átváltozásra is mutatok néhány példát:

„Volt ott a sok pompás paripa között egy githes-göthös kis csikó. Senki se gondozta, nem csutakolta, alig látszott ki a pizokból. Göbös lába erre-arra görbült, jární is alig bírt, nemhogy szaladni tudjon. Kegyelemből tartották az istállóban. Hát most az a csúf kis csikó szólalt meg.

[...]

– Nem zab kell nekem, édes gazdám, hanem egy teknő köles meg egy teknő parázs. [...]

A parazsat a kis csikó már nem szippantotta föl egyszerre. Hanem elropogtatta jóízűen. [...]

Megrázkódott egyszer, megrázkódott kétszer. Mire harmadszor is megrázkódott, olyan gyönyörű aranyszőrű paripa vállott belőle, hogy kerek e világon nem volt párja.⁴¹

Az már ismét egy mesei toposz, hogy az átváltozás után a táltos megkérdezi:

„– Hogy menjünk, édes gazdám? Mint a szélvész, vagy mint a gondolat?”⁴² Vagy:

„– No, édes gazdám, hogy menjünk? Úgy, mint a szél, vagy mint a gondolat?”⁴³ Vagy:

„– Ülj föl a hátamra, kicsi gazdám! Hogy menjek veled? Úgy-e, mint a madár, úgy-e mint a villámlás, vagy úgy, mint a gondolat?”⁴⁴

5. A találkozás a segítővel/adományozóval elmaradhatatlan mozzanata a tündérmeséknek. Mert nincs minden mesehősnek olyan szerencséje, hogy táltoson indulhasson el. Egyedül pedig nem sokra vinné. A tündérmesék egyik legfontosabb szocializációs üzenete talán éppen az, hogy a világ lényei többé-kevésbé egymásra vannak utalva. Nem sokra megy az, aki nem képes társakat, barátokat találni, aki képtelen megfelelő módon kapcsoltna lépni másokkal. Legtöbbször már a megszólítás sorsdöntő.

40 PROPP, V. J. (2006): *A varázsmese történeti gyökerei*. L' Harmattan, Budapest. 166.

41 *Mirkó királyfi*= KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE Emil, i. m. 31-32.

42 *Mirkó királyfi*= KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE Emil, i. m. 32.

43 *A csíkos kis kanca csikaja*= KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE Emil, i. m. 502.

44 *Az örök ifjúság vize*= BENEDEK Elek, i. m. 326.

Előbb a társak szükségéről. A *Hatan a világ ellen* típus (AaTh513A) meséi szinte kifejezetten ezt mondják. A hősnek éppen olyan képességekre van szüksége, mint amilyen az úton szerzett társainak van. Nélkülük semmire sem jutna. Ilyen mese például a *Szélike királykisasszony*,⁴⁵ a *Csinosomdrága*⁴⁶ vagy *A csodafurulya*.⁴⁷ Érdemes belegondolni, vehetjük szó szerint, hogy társakra talált a hős, amit igazolhat például, hogy a különleges feladatok megoldása a segítők számára nem annyira munka, mint inkább vágyaik teljesülése. De tekinthetjük úgy is, hogy a hős útközben tett szert ezekre a képességekre. Akárhogy is, a mesehallgató számára egyértelmű, hogy a hős, amikor nekivágott az útnak, éppen olyan volt, mint ő: hétköznapi ember. Azaz, ha jó úton jár, ő is megszerezheti azt, ami a győzelemhez szükséges.

Itt is működnek jól bevált toposzok:

„– *Hol jársz erre, ahol a madár se jár?*”⁴⁸ Vagy:

„– *Adjon Isten jó napot, öreganyám.*

– *Adjon Isten neked is, fiam. Ejnye, de derék, szép legény vagy; mi járatban vagy erre?*” Vagy:

„*Adjon isten jó napot, molnár gazda!*

Adjon isten, fiam, hol jársz itt, ahol a madár sem jár?”⁴⁹ Vagy:

„– *Jó estét, felséges király! [...]*

– *Szerencséd, hogy úgy köszöntöttél, ahogy illik, másként halál fia lettél volna!*”⁵⁰

„– *Adjon Isten jó estét, öreganyó, hát hogy s mint szolgál az egészsége?*

– *Szolgál, ahogy szolgál – felelt az öregasszony –, csak lassabban beszélj, mert ha felébredted a fiamat, vége az életednek.*”⁵¹ Vagy amikor a párbeszéd helyett (ritkábban) az elbeszélő mondja el a dolgot:

„*Megy a világosság felé, s egy kicsi házhoz ért. Bemegy, köszön illendőképpen, s fogadja is egy ősz öregember, aki az asztal mellett ült, s egy rengeteg nagy könyvben olvasgatott.*

– *No, fiam – mondotta az öregember –, tudtam, hogy idejössz. Ugye a te neved János.*

– *Eltalálta, öregapám, az én nevem János.*”⁵² Vagy:

„*Amint megy-mendegél, beér egy nagy rengeteg erdőbe, meglát egy öreg embert, amint cipekedik egy csomó rőzsével, de sehogy se tudja felvenni. Odamegy hozzá Jankó. »Adja ide öregapám, majd hazaviszem én.« Haza is vitte az öreg ember*

45 *Szélike királykisasszony*= BENEDEK Elek, i. m. 375.

46 *Csinosomdrága*= ILLYÉS Gyula, i. m.199.

47 *A csodafurulya*= KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE Emil, i. m. 1.

48 *Tündérszép Ilona és Árgyélus*= ILLYÉS Gyula, i. m.168.

49 *A tizenhárom hattyú*= ILLYÉS Gyula, i. m.332.

50 *Tündérszép Ilona és Árgyélus*= ILLYÉS Gyula, i. m.169.

51 *Jégország királya*= BENEDEK Elek, i. m. 141.

52 *Az aranymadár*= BENEDEK Elek, i. m. 577

kunyhójáig, ott letette, azzal tovább akart menni, de az öreg nem eresztette: »Már csak fiam, maradj itt egy-két napig. Legalább ismerjük meg egymást.«⁵³

Kicsit más a jelentése, de nagyjából ugyanígy ismétlődő toposzokból épül fel a *Hálás állatok* mesemozzanat is, amely szintén gyakran szerepel a tündérmeséknek ezen a szerkezeti pontján. Ilyen mese például a *Gagyi gazda* című:

„Ment, mendegélt, hetedhét ország ellen, egyszer előtalált egy rákot, amint a pocsolyában fetrengett. Megszólította a rák:

– Segíts rajtam, Gagyi gazda, végy fel a tarisznyádba, jótét helyébe jót várj!

Gagyi gazda megszánta, felvette, s a tarisznyájába tette.⁵⁴ Vagy:

„Ahogy az első keresztúthoz ért, meglátott egy kicsi gyíkot. Csinos kis gyík volt, de nagyon húzta a lábát. Leszállott, hogy utánanézzon, hátha segíthetne rajta. Mikor lehajolt hozzá, látta, hogy a gyík fején parányi gyémántkorona csillog, a lábait pedig valaki rosszlélek aranyfonállal összekötözte. Amint Palkó kioldozta a gyík lábát, amaz megszólalt:

– Köszönöm, Kicsi Palkó, hogy részvétellel voltál hozzám. Jótettedért jót várj. Tedd el az aranyfonalat, amit a lábamról leoldottál, még hasznát veszed.⁵⁵ Vagy:

„Feltarisznyálgák Pistát, elindul, megy, mendegél, éppen azon az úton, ahol a bátyja ment. Beért abba a rengeteg erdőbe, leül egy fa alá, s elkezd falatozni.

Hát őt is körülveszik a hangyák, s kéri: adjon nekik valamit Isten nevében.

Hogyne adnék, Istennek állatkái! Tudom, sokat éheztek, sokat sanyarogtok, legyen egyszer jó napotok.⁵⁶ Vagy:

„Mihelyt kiért az erdőbe, talált egy nyulat. Célba vette, hogy lelője. A nyúl rimánkodni kezdett:

– Bocsáss meg királyfi, jó tettedért jót várj; hadd meg az életemet.

Meghagyta a nyúl életét, nem bántotta. A nyúl elszaladt.⁵⁷

A példák vég nélkül szaporíthatók. Mindig gyenge, szorult helyzetbe került vagy sebesült állatokról van szó (sánta róka, lépbe ragadt madár, kis nyúl, kiséger, hangya, fehér galamb – ez utóbbi sokféle szimbolikus tartalommal) A hősnek együttérzésből, segítőkészségből, empátiából kell jól vizsgáznia. Álhősök gyakran éppen itt buknak el, ami külön kiemeli e próba jelentőségét. Arra is érdemes odafigyelni, hogy a „jótét helyébe jót várj” sohasem üzletet jelent. A legutóbbi idézet azért is érdekes, mert itt szó nincs róla, hogy a nyúl akkor rögtön bármiben segítene. (Másutt, ha csak egy szörszál, egy dióhéj adományozása félrevezethet, hogy benne van a viszonzás, a jótettért járó fizetség előrejelzése.) Nem, legföljebb mi, ennek a mai, elüzletiesedett világnak a képviselői értelmezzük így ezt a mozzanatot.

A mozzanat jelentése valami olyasmi, hogy mindenki kerülhet nehéz helyzetbe, te is. Akkor működik jól a világ, ha ezt megtanulod. Ma te segítesz egy rászoruló,

53 *Jankó és a három elátkozott királykisasszony*= Arany László, i. m.105-106.

54 *Gagyi gazda*= Arany László, i. m.267.

55 *Örömalma*= KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE Emil, i. m.269.

56 *Az elrabolt királykisasszony*= BENEDEK Elek, i. m.521.

57 *A háromágú tölgyfa tündére*= ILLYÉS Gyula, i. m.549.

holnap lesz, aki rajtad segítsen, ha szükséget szenvedsz. És ez az üzenet sem avult el. Autósként megállsz, elengedsz egy gyalogost, egy másik autós majd engedi, hogy befordulj a főútvonalra, őt meg előzni segíti később egy kamionsofőr. Senkinek nem került semmibe, de lám, máris itt van három boldog, elégedett ember. Ilyen kevés kell, hogy jól menjenek a dolgok.

És itt szeretnék egy pillanatnyi kitérőt tenni. Mert természetesen ez a hálás állatok mozzanat nem csak erről szól. Irodalmi szöveggel van dolgunk, tehát jelentése végtelenül több, mint amennyit így, hétköznapi nyelven meg tudunk belőle fogalmazni. Egy ilyen eset biztosan szól a nagylelkűség fontosságáról, ember és természet, ember és állat összetartozásáról, és még ki tudja mi mindenről. És még ennél is fontosabb, amire Bettelheim hívja fel a figyelmünket: ezek a mesék „egyszerre tudnak szólni az emberi személyiség különféle belső rétegeihez, és éppúgy beférkőznek a pallérozatlan gyermeki észjárásba, mint a felnőtt árnyalt gondolkodásába. Ha az emberi személyiség pszichoanalitikus modelljéből indulunk ki, a mesék fontos mondanivalót hordoznak a tudatos, a tudateltűt és a tudattalan tartalmak számára, bármilyen szinten működjenek is az adott időben.”⁵⁸

Mielőtt továbbmennénk, feltétlen ki kell térnünk arra az esetre is, amikor ellenséges vagy közömbös adományozóval találkozik a hős, és így vagy erővel, vagy furfanggal kell megszereznie a varázseszközt.

Különösen jó példa erre *A csodafurulya* című mese, ahol a hősnek három sárkányt (egy tizenkét, egy huszonnégy és egy harminckét fejűt) kell legyőznie, hogy az ezüst-, az arany- és a gyémánterdő urává váljék, enélkül nem tudná csúffá tenni nagyképű sógorait, és bebizonyítani feleségének, hogy méltó a kezére. Egyértelműen ilyenek azok a mesék, amelyek a „Civakodó ördögfiak” mesemozzanatot tartalmazzák. Ilyen például *A Jankó és a három elátkozott királykisasszony*, vagy az *Árgyilus és Tündér Ilona*.

6. Újabb térbeli helyváltoztatás következik ezután. Feltéve, ha nem számítjuk az iménti mozzanat gyakori megháromszorozódását (három anyóka, három állat stb.) Itt újra a már látott, ismétlődő toposzokra bukkanhatunk. Például így:

„Amint ment, mendegélt hetedhét ország ellen, egyszer elér egy nagy városba.”⁵⁹

Vagy:

„Elindul a királyfi. Megy, mendegél, meg sem áll, míg a fehér király városába nem talál.”⁶⁰ Vagy az *Árgyilus és Tündér Ilonában*:

„Eliramodtak az ördögfiak. A királyfi csak ezt várta. Fölvette a köpönyeget, föl a bocskort, megcsattintotta az ostort, s azt mondta: – Hipp-hopp, ott legyek Tündér Ilonánál.”⁶¹ Vagy másutt:

58 BETTELHEIM, B., i. m.11.

59 *Bendebukk*= ILLYÉS Gyula, i. m. 238.

60 *A tejkút*= BENEDEK Elek, i. m. 96.

61 *Árgyilus és Tündér Ilona*= KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE Emil, i. m.109.

„Elindultak az ördögfiak a hegy felé. De a királyfi sem volt rest. Mihelyt eléggé eltávolodtak, felöltötte a bocskort, vállára vette a palástot, csördített egyet az ostorral.
– Hipp, hopp, legyenek a legnagyobbik nénémnél.”⁶²

7. Összecsapás az ellenféllel/a nehéz feladat megoldása: ez a tündérmese csúcspontja. Eddig is szorongást keltő és szorongást feloldó mozzanatok váltották egymást. A békés indítás után hiány keletkezése, a szerencsés útnak indulás után a félelmetes erdő, az ismeretlennel való találkozás, a varázseszköz megszerzése, újabb szerencsés utazás. De a legfélelmetesebb pillanat most érkezik el, amikor a hős szemtől szemben áll a gonosszal. Ezt bizonyos késleltetés még fokozhatja is:

„– Mit keresel itt, felvilági ember, ahol még a madár se jár?

– Hát biz’ én – felelt Fehérlófia – egy ördögöt kergettem.

– No hát most jaj neked! Az én uram háromfejű sárkány, ha hazajön, agyonvág.

Bújj el hamar!

– Nem búvok biz’ én, megbirkózom én vele.

Arra a szóra ott termett a sárkány.

– No, kutya – mondja Fehérlófiának – most meg kell halnod! Hanem viaskodjunk meg a réz szérűmön!

Meg is viaskodtak. De Fehérlófia mindjárt a földhöz vágta a sárkányt, s levágta mind a három fejét.”⁶³ Vagy:

„– Mikor jön haza az urad?

– Majd megtudod. Hajítja haza a hatmázsás buzogányt.

Kiment Virág Péter az udvarra. Hajította haza a sárkány a hatmázsás buzogányt.

Virág Péter odaugrott, és megkapta a buzogányt. Nem engedte, hogy a földre essen. Visszahajította a buzogányt, még hat mérföldnyire tovább, mint a sárkány volt.[...]

Kimentek a kastély udvarára. Mondja Péternek a sárkány:

– Gyere, sógor, birkózzunk egyet!

Elkezdték birkózni. Megfogta a sárkány Virág Pétert, belevágta a földbe kötésig.

Virág Péter kiugrott a földből. Megölelte a sárkányt, belevágta hónaljig a földbe. Ott aztán levágta mind a hat fejét.”⁶⁴ Vagy:

„Jól van, fiam, jól van! – mondta a király. – De látod-e, itt van kilencvenkilenc emberfej a karón. Te leszel a századik, ha nem tudsz elbújni.”⁶⁵

És ne feledjük, a győzelem nem mindig sikerül elsőre. A Rózsa vitéz című mese hőseit az óriások háromszor ölik meg, háromszor darabolják össze. S csak miután a lányfejű kígyó harmadszor is feltámasztja, akkor képes végül legyőzni a gonosz óriásokat:

„Rózsa így szólt hozzájuk:

62 Holló, medve, csuka sógora= KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE Emil, i. m.167.

63 Fehérlófia= Arany László, i. m.136.

64 Virág Péter= ILLYÉS Gyula, i. m.39-40.

65 A kiskondás= ILLYÉS Gyula, i. m.15.

– Ugyebár, sok gazember, azt hiszitek, hogy már háromszor megöltetek? Most azt mondom, hogy ma ezen a kapun egyiketek se teszi be a lábát! Hiszitek-e? Vívjunk meg!

Azok nagy méreggel rámentek, de biz, most már nem úgy lett, mint azelőtt. Rózsa rendre megölette őket mind.⁶⁶

8. Az álhős feltűnése és lelepleződése olyan mesemozzanat, amely gyakran beleépül korábbi mozzanatokba (az adományozóval való találkozásnál már utaltam erre). Ha mégis itt jelenik meg, az külön játéklehetőséget tartogat a mesélő számára. A kedvencem ebben a tekintetben *A fekete havas* című mese. Itt ezt találjuk (Veres vitéz a hamis, az álhős):

„Veres vitéznek akkora volt a becsülete, hogy a székire tizenkét párnát tettek, s úgy ültették a tetejébe.

Hát, halljatok csudát, mi történt? Az történt, hogy mikor a királyfiak béjöttek az udvarra, s ráléptek a palota garádcsára, Veres vitéz alól kicsusszant egy párna. S ahogy jöttek feljebb-feljebb a garádcison, minden lépésre egy párna csusszant ki Veres vitéz alól: mikor a királyfiak beléptek a szobába, a szék is kifordult alóla, s úgy elterült a földön, mint egy kecskebéka.⁶⁷

9. Lakodalom zárja a valódi tündérmeséket. Az igazi mese mindig jól végződik, még akkor is, ha a hősnek ezért a halálból kell visszatérnie. Valójában persze mindig onnan tér vissza, hiszen vándorútja, a sötét erdő, így vagy úgy, mindenképpen a halál birodalmába vezet (legyen ez az alsó vagy a felső világban, netán túl az Óperenciás-tengeren vagy az Üveghegyeken).

A jó vég kiemelten fontos. A tündérmese csak így képes betölteni legalapvetőbb szerepét, hogy erőt, kedvet adjon az élet küzdelmeihez, ahhoz, hogy gyermek és felnőtt egyformán higgyen abban, érdemes nekivágni, képes győztesé válni. „A mese nemcsak szórakozást nyújt a gyermeknek, hanem fejleszti önismeretét, és elősegíti személyiségének fejlődését” – írja Bettelheim.⁶⁸ De a mese mint műalkotás ugyanígy képes megszólítani a felnőttet is, aki naponta megtapasztalja, hogy a világ nem jó, hogy gyakran a rossz, a gonosz uralkodik benne. A tündérmese a felnőtt számára is hordoz legalább egy fontos üzenetet: hogy ez igaz, de a végső elszámolásnál a jó győz, s a gonosz mindig elbukik, s ha gonoszul élt, hát gonoszul is végzi. És ez a tudat a felnőttnek is erőt adhat, bizalmat a jövő iránt.

10. A záróformulák a hosszú, kalandos mesebeli út után segítenek visszalépni a hétköznapi valóságba. Ilyen toposzokról van szó:

66 *Rózsa vitéz*= ILLYÉS Gyula, i. m.234-235.

67 *A fekete havas*= BENEDEK Elek, i. m. 18.

68 Bettelheim, B., i. m. 17.

„Még ma is élnek, ha meg nem haltak! Itt a vége, tedd a jégre, majd elcsúszik valamerre!”⁶⁹

„Csaptak nagy lakodalmat, még most is élnek, ha meg nem haltak.”⁷⁰

A sok finom mártás lecsurgott az állukon, s csikosra festette ingüket-gatyájukat. Én is ott voltam, egy fél borjút megettem céklával, s magam tanúsíthatom, hogy szükségem nem szenvednek, mert ahányszor éheznek, annyiszor vendégeli meg őket a kicsi kendő. S ha meg nem haltak, azóta is boldogan élnek.”⁷¹

Nagy lakodalmat csináltak, eleget vendégeskedtek, a menyasszonyt jól megtáncoltatták, s ha meg nem haltak, máig is élnek. Kerekedjenek egy tojáshéjba, s holnap legyenek a kendtek vendégei!”⁷²

Ezek a zárások mellett, hogy hangulatváltással kiléptetnek a meséből, feloldják a figyelem feszültségét, arra is jók, hogy hangsúlyozzák a mese múltja és a jelen közötti, a mese világa és a mesehallgató világa közötti, már említett kapcsolatot, és (ha tréfásan is,) hitelesítsék a mesemondót.

Kilépünk tehát. De aki végigjárta a mesélővel a mese útját, már nem ugyanaz az ember. Átélt küzdelmekkel, kudarc- és sikerélményekkel gazdagabb, mint amilyen azelőtt volt. A virtuális tapasztalat most már örökre vele marad.

Végigtekintve a tündérmesék szerkezetét, láthatjuk, hogy maga a struktúra legalább a következő üzeneteket hordozza:

1. A harmónia mindig megbomlik, állandóan újra meg kell küzdeni érte.
2. Bármilyen jó is az otthon melege, az ember dolga, hogy nekivágjon a világnak, hogy a sűrű erdőben megtalálja a saját útját.
3. Csak az képes elérni a célját, aki elég érett arra, hogy kapcsolatokat teremtsen, hogy megfelelő empátiával forduljon a világ minden élőlénye irányába.
4. Semmit nem adnak ingyen, az úton testi és szellemi erőpróbák várnak ránk.
5. A jó végül mindig diadalmaskodik, a gonosz szörnyű véget ér.
6. A győzelem könnyen az irigyek céltáblájává tehet minket: bízunk egymásban, de azért nem árt az óvatosság.
7. Mindenkinek, így nekünk is megvan az esélyünk arra, hogy megtaláljuk a boldogságot, hogy belépjünk a teljes jogú felnőtt világába.

A szerkezet különböző pontjain megjelenő mesemozzanatok ehhez az üzenetek végtelen (akkor és ott éppen aktuális) sokaságát teszik/tehetik hozzá.

Befejezésül szeretnék még néhány szót mondani a tündérmesék hatásáról. Nyilvánvaló, hogy a tündérmesék világa egy olyan humanista értékrendet közvetít, melyet ma éppúgy át szeretnénk adni gyerekeinknek, mint ahogy tették ezt száz

69 Fanyűvő, Vasgyűrű, Hegyhengergető= ILLYÉS Gyula, i. m. 284.

70 A kecskepásztor fia= ILLYÉS Gyula, i. m. 414.

71 A kicsi kendő= KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE Emil, i. m. 354-355.

72 Rózsa vitéz= ILLYÉS Gyula, i. m.236.

---

vagy ötszáz éve. Szeretnénk, ha kiépülnének bennük az alapvető erkölcsi kategóriák, hogy meg akarják és meg is tudják különböztetni egymástól a jót és a rosszat, és döntéseiket, tetteiket is ez határozza meg. Eliot Aronson *A társas lény*⁷³ című nagyhatású könyvében azt mondja, a társas befolyásolásra (hiszen erről van szó), három lehetőség, három különböző eredményű módszer áll rendelkezésünkre. Elérhetjük a *behódolást*. Ennek hátterében a gyermekek feletti hatalmunk áll; büntetéssel és jutalmazással ezt egy darabig fenn is tudjuk tartani. De nagyon valószínű, hogy később, amikor a gyerek felnő, az első komolyabb ráhatásra megváltoztatja felfogását. A második lehetőség az *azonosulás* elérése. Ez már tartósabb, mélyebb hatású valami. De elsősorban személyhez kötődő. Ha tehát a példaképnek választott személyben (pl. a szülőben, mesemondóban) később csalódik a gyerek (mert pl. rájön, hogy némely műmesék vagy nevelő hatásúnak szánt tanulságos történetek hazudtak, csupa szépet és jót mondva a világról és az emberről), akkor könnyen megrendül az azonosulással elfogadott erkölcsi értékrendje is. Igazán az volna a jó, ha el tudnánk érni az *internalizációt*, azt, hogy a kívánt értékrend a gyerekekben belső erővé váljon; a jó, a helyes döntés és cselekvés az önképet erősítve önmagában hordja jutalmát.

A sok századon át csiszolódott tündérmesék éppen erre képesek: ugyanis üzeneteik beépülnek a gyerekek érzelmi emlékezetébe, érzelmi intelligenciájába, és egész életre kihatóan sugározzák onnan az erkölcsi jó iránti elkötelezettséget.

---

73 ARONSON, Eliot (1995): *A társas lény*. Közgazdasági és Jogi könyvkiadó, Budapest. 68-73.

SZARAJEVÓTÓL TRIANONIG II.

Az első világháború és következményei a pártállami időszak történelemtankönyveiben I. (1945–1956)

KATONA ANDRÁS

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

A Ferenc Ferdinánd, az Osztrák-Magyar Monarchia trónörököse és felesége elleni – világháborúhoz vezető – sarajevói merénylettől a nagy háborút Magyarország számára véglegesen lezáró trianoni békediktátumig alig hat év telt el. Ez a fél tucat esztendő, főleg annak lezárása azonban meghatározta egész XX. századi történetünket, és hatása nem halványul el az új évezred kezdetén sem. Ez az írás azt vizsgálja reprezentatív tankönyvminta segítségével, hogyan jelenítették meg és értékelték 1945 és 1956 közötti történelemtankönyveink ennek a néhány nagyon fajsúlyos évnek a számunkra tragikus históriáját. Általános és középiskolai könyveket egyaránt áttekintettünk. Munkánk folytatása az 1920 és 1944 közötti időszakot áttekintő korábbi írásnak, alapvetően megváltozott történelmi körülmények, egy rövid, demokratikusnak tetsző átmenetet követően zömmel a legkeményebb kommunista diktatúra keretei között. A tanulságok levonására írásunk folytatásában kerítünk sort.

ANDRÁS KATONA: FROM SARAJEVO TO TRIANON. PART II. THE FIRST WORLD WAR AND ITS CONSEQUENCES IN THE HISTORY TEXTBOOKS OF THE ERA OF THE ONE-PARTY STATE (1945–1956)

Just six years passed between the assassination in Sarajevo of Franz Ferdinand, the heir to the throne of the Austro-Hungarian Monarchy, and his wife, leading to the world war, and the Treaty of Trianon which brought an end to the Great War for Hungary. These half dozen years, mainly their close, determined our history for the entire 20th century, and their impact did not fade either at the start of the new millennium. This paper examines, with the help of a representative sampling, how our history textbooks between 1945 and 1956 presented and assessed these several grave years of history that were tragic for us. We examined both primary and secondary school textbooks. Our work is the continuation of an earlier paper that examined the

period between 1920 and 1944 and appears amidst fundamentally changed historical circumstances, in the framework of the toughest communist dictatorship, following a short democratic-like transition. We will present the lessons learnt in the continuation of our paper.

BEVEZETÉS

A második világháború eredménye alapvető fordulatot hozott hazánk társadalmi-politikai berendezkedésében. Rövid, átmenetinek nevezhető „demokráciaközeli” időszakot követően a magukat kommunistának valló pártok (Magyar Dolgozók Pártja – MDP, majd a Magyar Szocialista Munkáspárt – MSZMP) kizárólagosan gyakorolták a hatalmat a gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális élet valamennyi területén. A pártállami időszak az oktatásügyben is a marxizmus-leninizmus (nagyjából 1956-ig annak vulgarizált formájában, „sztálinista mázzal leöntve”) kizárólagos ideológiai uralmát jelentette, ami különösen a történelem tanításában éreztetette jótékonyak korántsem nevezhető hatását. Szigorú központi irányítás érvényesült a tantervek, de a tankönyvek kiadásában is. 1949-től lényegében egyetlen kiadó, a Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalat, majd 1950-től Tankönyvkiadó Vállalat jelentette meg a kötelezően tanítandó tankönyveket, évfolyamonként és iskolatípusonként egyet. Megszűnt tehát a tankönyvválasztás korábbi viszonylagos szabadsága, és – értelemszerűen – csak az uralkodó ideológiának megfelelő munkák jelenhettek meg. A tankönyvírók a korszak kezdetén szinte kizárólag vezető marxista történészek voltak, majd a rendszer „puhulása”, a tankönyvek didaktikusabbá válása idején jellemzően már inkább gyakorló tanárok, illetve a gyakorlathoz közelebb álló szakemberek, szakfelügyelők.

Nagyjából, a köztörténetinek megfelelően, három kisebb időszakra bonthatjuk fel a tárgyalt 1945 és 1990 közötti időszakot:

- 1) A rövid demokratikus időszak (1945–1947)¹.
- 2) Az „ötvenes” évek kemény diktatúrája (1948–1956).
- 3) A kádári, egyre puhuló diktatúra időszaka (1956–1989).²

Természetesen mi csupán az első világháború és következményei szempontjából vizsgáljuk az adott ötödfél évtized történelemtankönyveit, de azokat a viszonylagos teljesség igényével, bár csupán a két meghatározó iskolatípusra összpontosítottunk: az általános iskola felső tagozatára és a gimnáziumra. Az egyes korszakhatárokon belül – a korábbi, Horthy-korszakot feldolgozó tanulmányhoz³ hasonlóan – külön tárgyaljuk az első világháború, az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság,

---

1 A korszakhatárookban a történeti szakirodalom sem egységes. Mi az elemzett tankönyvek tartalmi jellemzői alapján választottuk az 1947/1948-as periódushatárt.

2 Ezt a harmadik, kádári időszakot következő közlésünkben tárgyaljuk.

3 Katona András (2014): Szarajevótól Trianonig. Az első világháború és következményei a Horthy-korszak középiskolás történelemtankönyveiben. Könyv és Nevelés, XVI. évf. 4. sz. 33-53.

valamint a trianoni béke időszakát, illetve témáját. Új résztémaként kerülnek vizsgálódási körünkbe a korszak egészében kiemelt terjedelemben tárgyalt oroszországi forradalmak,⁴ valamint a nemzetközi (és magyarországi) munkásmozgalom ügye, ezeket szigorúan csak az első világháború és következményei viszonylatában vizsgálva.

A RÖVID DEMOKRATIKUS IDŐSZAK (1945–1947)

A háború után egy demokratikus szellemű nevelés programját hirdették meg a koalíciós pártok. Ez a történelmi gondolkodás formálását, a helyes értékelés, a racionális „politikai érzék” kifejlesztését tekintette a történelemtanítás fő feladatának. Határozottan elítélte a nacionalizmust, s a gyermeklélektani szempontok helyett a tárgy tudományosságát húzta alá. Ekkor még – igaz, a háború előttinél beszűkültebben, de – működött a sokszínű tankönyvpiac. Különösen a vezető felekezetek szorgoskodnak történelemtankönyvek kiadásában is. Például a Szent István Társulat jelentetett meg általános iskolai és gimnáziumi tankönyveket,⁵ valamint a debreceni Városi Nyomda csaknem egy teljes általános iskolai tankönyvsorozatot.⁶ Ezek a könyvek azonban nem sokáig maradhattak forgalomban, még szűk felekezeti körben sem, hiszen az iskolák szinte teljes körű államosítása hamarosan megtörtént. E rövid áttekintés után nézzük, hogy témánk szempontjából mit írnak a tankönyvek a világháborúról és annak közvetlen következményeiről.

A világháború

Az első világháború a második befejezését közvetlenül követően egészen más megvilágításba került. A „rövid demokratikus időszak” történelemtankönyvei jellemzően közös fejezetcím alatt tárgyalták a két világegést,⁷ melyekben azonban viszonylag külön csak a „nagy” háborút részletezték. Egyedül Benda Kálmán tankönyve tárgyalta a második világháborút is önálló fejezetben, de közös tananyag-

4 Más interpretációban a februári forradalom és az októberi bolsevik hatalomátvétel.

5 Magyar történelmi olvasókönyv. Katolikus általános iskola 5. osztály. Szerk. Szent István Társulat Tankönyvszerkesztő Bizottsága. (Katolikus iskolák tankönyvei.) Bp., 1947. 240.; Balogh Albin – Iván János: Magyarország története a Szatmári békétől napjainkig. Kath. gimn. és leánygimn. 8., a líceumok és leánylíceumok 4. oszt. számára. Szent István Társulat, Bp., 1947. 117.

6 Nádor Jenő (1946): *A középkor és az újkor története 896–1789-ig. Gimn. és leánygimn. 5. oszt.* Városi Ny. Debrecen, 178.; Varga Zoltán (1946): *Magyarország története a Szatmári békéig. Gimn. és leánygimn. 7. oszt.* Városi Ny. Debrecen, 196 I.; Varga Zoltán (1946): *Magyarország története. 2. A Szatmári békétől. Gimn. és leánygimn. 8. oszt.* Városi Ny. Debrecen, 229.

7 A két világháború (Kosáry Domokos – Mérei Gyula (1945): *Magyarország története a szatmári békétől napjainkig. A gimnáziumok, gazdasági középiskolák és a tanító-(nő)-képző intézetek IV. osztálya számára.* Szikra, Budapest, 148–156., ill. Iván János (1947): *Magyarország története a szatmári békétől napjainkig. A katolikus gimnáziumok és leánygimnáziumok VIII., a líceumok és leánylíceumok IV. osztálya számára.* Szent István Társulat, Budapest, 102–117.

ban ő is összevonta a két világháborút.⁸ Mindhárom érintett tankönyv magyar történeti volt. Kettő csupán Magyarország újabb kori történetével foglalkozott (*A szatmári békétől napjainkig*),⁹ míg Benda Kálmáné a teljes magyar történelmet tárgyalta (*Az őskortól napjainkig*). Az első világháború részletesebb feldolgozására csak a Kosáry – Mérei tankönyvben került sor, és itt is nagy súlyt kapott a háború alatti magyar belpolitikai élet (főleg Tisza István politikája, de a választójogi kérdés és Károlyi Mihály háborúellenessége is), a harctéri események ismertetésének rovására. Bár ezek nem a világháború elvesztése után nálunk eluralkodó pacifizmus jelei, de egyfajta háborúellenességet mindenképp tükröznek.

A tartalmi feldolgozást illetően előbukkan a későbbi időszakban vezérmotívummá váló értékelés: „Az első világháború kitörésének legmélyebb oka az európai hatalmak imperializmusa volt.”¹⁰ Különösen kiemeli a Kosáry – Mérei szerzőpáros a Balkán feletti uralom kérdését, benne a német hatalomvágyat a félszigeten keresztül vezető Hamburg–Bagdad vasútvonal terve kapcsán, valamint Oroszországnak, mint a balkáni népek pártolójának a szerepét. Ami hazánk háborúba lépését illeti, nem beszélhetünk mélyebb elemzésről: „A szerb összeütközés nyomán kifejlődő világháborúba a magyarság ... a németek oldalán sodródott bele.”¹¹ Szereplésünk summás értékelésében még valamelyest tovább él a Horthy-korszak hőskultusza, némi bíráló hangnemmel elegyítve: „A négyéves küzdelemben a magyar katonák távol a hazai földtől Oroszországban, Szerbiában, Romániában és a szövetségesből ellenségévé lett Olaszország földjén harcoltak a nemzettől idegen célokért, mindvégig bátran és becsületesen. Az óriási magyar véráldozat (650.000 hősi halott) azonban nem hozott győzelmet.”¹² A Kosáry – Mérei szerzőpáros egyenesen a központi hatalmak vereségének a törvényszerűségét hangsúlyozza, annak ellenére, hogy annak csapatai végig idegen területen harcoltak: „Az ellenfél roppant fölénye, a nyersanyag, élelmiszer és készgyártmányok zavartalan és biztos utánpótlási lehetősége, az emberanyag számában javukra jelentkező többlet ... szükségképpen eldöntötte a háború sorsát. Az egyes csaták, hadi cselekmények mindig csak részletkérdések voltak.”¹³ Kissé túlértékeli a tankönyvek az Egyesült Államok hadba lépésének szerepét, melynek közvetlen okaként egyértelműen a német korlátlan tengeralattjáró háború megindítását jelölik csupán meg.¹⁴

Mint már jeleztük, feltűnő a tankönyvekben a hadi események rendkívül visszafogott tárgyalása. A Kosáry – Mérei-féle tankönyvben egyetlen tananyagrészt (ráadásul a megtévesztő *Az első világháború kitörése* alcímmel), az Iván-féle tankönyvben két, a Benda-féle tankönyvben pedig csupán egyetlen bekezdés szól a világhá-

8 Az első világháborútól a másodikig (Benda Kálmán (1945): *Magyarország története az őskortól napjainkig. A polgári iskolák III–IV. és a gimnáziumok III. osztálya számára*. Szikra, Budapest, 129–132.)

9 Kosáry-Mérei (1945) és Iván (1947)

10 Iván (1947) 103.

11 Benda (1945) 129.

12 Uo.

13 Kosáry-Mérei (1945) 149.

14 Benda (1945) 129., Kosáry-Mérei (1945) 149. és Iván (1947) 104.

ború katonai vonatkozásairól – mondani sem kell, hogy meglehetősen elnagyoltan. A politikai történések tárgyalása viszont – különösen a Kosáry – Mérei tankönyvben – igen részletes: *Magyar belpolitikai élet Ferenc József haláláig; Tisza István politikája; Károlyi háborúellenessége; A választójogi kérdés; Károlyi Mihály izgatása a béke mellett. IV. Károly trónralépése; A választójogi kérdés; A forradalom előzményei; Esterházy Móric kormánya és a választójogi kérdés; Wekerle Sándor kormánya és a választójogi reform* alcímekkel. A másik két tankönyvben a politikai események tárgyalása a hadi eseményével nagyjából azonos – egyformán igen szerény – arányú.

A háború alatti magyar belpolitika tárgyalása kapcsán különösen a Kosáry – Mérei tankönyvben fontos szerepet kapott Tisza István politikájának és személyének az értékelése. Jelentősen változott a korábbi heroizáló kép. Tisza „... a magyar uralkodó osztály megtestesítője volt”, aki „Mereven elzárkózott minden nemzetiségi kívánság elől. [...] Elzárkózott az általános, titkos választójogi reform elől...”, sőt „... merevsége és hajthatatlansága a külpolitikában is megnyilvánult.”¹⁵ Károlyi Mihály megítélése is változóban volt, háborúellenessége és a később haladónak nevezett politikája már a háború viszonylag korai szakaszában is szerepet kapott, pedig ekkor még csaknem egyedül ő vallotta, hogy „Magyarország a háborút nem kívánta, területi aspirációi nem voltak, de a monarchiának sem, mégis belesodrótunk a háborúba ....”¹⁶ Folytatva a gondolatsort – immár a tankönyvírók által: „Ha azonban ez bekövetkezett, akkor a cél az áldozatok árán a nemzeti jogok, a magyar vezényszó, címer és jelvények elnyerése és általános választójog útján demokratikus államszervezet létesítése.”¹⁷ IV. Károly felemás békepróbálkozásai¹⁸ kapcsán ugyanők megjegyzik, hogy „Károlyi Mihály ... nyíltan békebarátnak mondta magát, aki a világbékéért küzd.”¹⁹ Tehát a tankönyvírók értékelése szerint az uralkodóval szemben egyértelműen pacifista volt.

Az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság

A második világháború befejezését jelentő 1945-öt követően, nem kis mértékben a szovjet csapatok jelenléte és a Szövetséges Ellenőrző Bizottságon (SZEK) keresztül a szovjetek jelentős, egyre növekvő politikai befolyása, de főleg a demokratikus fordulat következtében jelentősen változott 1918/1919 megítélése tankönyveinkben. A veszttel háború utáni belpolitikai helyzetet a katolikus iskoláknak írt tankönyv

15 Kosáry-Mérei (1945) 150.

16 Részlet Károlyi 1915. május nyilatkozatából: Kosáry-Mérei (1945) 151. (A tankönyv a *Károlyi izgatása a béke mellett* tananyagrészen azt írja, hogy „1915 decemberétől kezdve állandóan sürgette a békekötést.” Uo.152.)

17 Kosáry-Mérei (1945) 151.

18 „IV. Károly jószándékú, emberszerető, de erélytelen uralkodó volt. Szerette volna alattvalóinak minden igényét kielégíteni. Főleg és mindenekelőtt békét szeretett volna teremteni.” Kosáry-Mérei (1945) 153.; Az idézet első mondata megjelenik egy másik tankönyvben is, azzal a kiegészítéssel, hogy „... aki Ferenc Józseffel ellentétben minden követelés kielégítésével remélte, hogy a széthullani készülő birodalom egységét megőrzi.” Iván (1947) 104.

19 Kosáry-Mérei (1945) 153.

így vázolja: „Mindinkább világossá vált, hogy a vezetőréteg nem tudja már összefogni a nemzeti erőket, és egyre általánosabbá lett a forradalmi hangulat, amelyet a harctéren elszenvedett utolsó véres vereségek és az orosz forradalom hírei még fokoztak.”²⁰ Ebből következően „A forradalom kitörésekor az addigi vezetőréteg és szövetségesei ijedten visszavonultak a politikai élettől.”²¹ A hatalomra kerülő Károlyi-kormány viszont hiába vallotta magát antantbarátnak, békepártinak, a hadsereg feloszlításának csak az lett a következménye, hogy a cseh és román csapatok egyre nagyobb területeket szálltak meg. „Nem járt eredménnyel a nemzetiségek vezetőivel folytatott tárgyalás sem. [...] A Károlyi-kormánynak az sem sikerült, hogy az ország gazdasági és társadalmi viszonyait demokratikus irányba fordítsa át.” Ebből következően a Berinkey-kormány „külpolitikai helyzetét nagy mértékben súlyosbította a belpolitikai helyzet alakulása.”²² Másképpen fogalmazva a kormány „vitette magát az árral.”²³ Feltűnő, hogy ezt az 1918 októberétől 1919 márciusáig terjedő forradalmi időszakot Benda Kálmán alig három sorban „intézte el”, megemlítve a köztársaság kikiáltását – melynek elnöke Károlyi Mihály lett –, és leszögezve, hogy megkezdték a szociális reformok megvalósítását.²⁴

A kommunisták és a Tanácsköztársaság megítélése, ha még nem is 180 fokos, de már jelentős fordulatot vett. Egyelőre afféle „kóbor gondolatként” megjelent, hogy „A gyökeres társadalmi reform megvalósítása a kommunista pártra várt. Már a forradalom előtt megvolt Magyarországon az érdeklődés az orosz forradalom iránt.”²⁵ A Kosáry – Mérei szerzőpáros viszonylag bővebben írt a pártalapításról és előzményeiről, taglalva a hatalomra jutás körülményeit. A viszonylag kiegyenlített tárgyalás során megemlítik a szerzők a kommunista forradalom bajait és a rendszer eredményeit is.²⁶ A Tanácsköztársaság külső helyzetét azonban Benda Kálmán tárgyalta részletesebben: „A román és cseh csapatok, kihasználva a nagy átalakulás alatti belső zavarokat, megindultak az ország határai ellen, hogy érvényt szerezzenek régi területi vágyaiknak. A Tanácsköztársaság a rendelkezésre álló rövid idő alatt néphadsereget szervezett. Ez a vörös hadsereg kezdetben sikereket ért el: a cseheket visszaszorították a Felvidéken, később azonban a tiszai harcok után fokozatosan visszaszorult a román csapatok elől.”²⁷ A katolikus tankönyv azt is megírta, hogy „Kun Béla a csapatokat visszarendelte, mikor erre az antant felszólította.”²⁸ A bukást Benda így írta le, kicsit

20 Iván (1947) 105.

21 Kosáry-Mérei (1945) 157.

22 Iván (1947) 105-106.

23 Kosáry-Mérei (1945) 159.

24 Benda (1945) 129.

25 Kosáry-Mérei (1945) 129.

26 Pl. „A kommunista párt 1919-ben nem értette meg a parasztkérdés lényegét”, vagyis elmaradt a földosztás; vagy „nem tudták megnyerni az amúgy is konzervatív kispolgárságot sem.” Másfelől viszont „Először választottak 1919 áprilisában általános titkos választójog alapján, bár egyetlen listával.” (KOSÁRY-MÉREI) 1945 161.)

27 Benda (1945) 130.

28 Iván (1947) 107.

elnagyolva a sorrendiséget: „A románok bevonultak Budapestre, elfoglalták az ország nagy részét, megdöntötték a proletárdiktatúrát és csak óriási zsákmánnyal megrakodva távoztak később a Tisza vonala mögé.”²⁹ Tehát a Tanácsköztársaság legalább annyi bírálatot kapott, mint elismerést (pl. *A kommunista rendszer első bajai; A kommunista rendszer eredményei* – alcíme a Kosáry – Mérei tankönyvben), de már – a Horthy-rendszerhez képest – az utóbbi is megjelenik.

Trianon

A magyarság tragédiáját jelentő, az első világháborút végleg lezáró békediktátum viszont jelentősen csökkenő súllyal kap szerepet 1945 utáni tankönyveinkben. Egyedül a katolikus tankönyvben kap külön alcímet, ott is egy kurta bekezdés erejéig. Némi adatolás még megfigyelhető mindhárom tankönyvben, de érdekes, hogy a Kosáry-Mérei tankönyv az ország régi területe több mint felének elvesztéséről ír,³⁰ ami igaz, de mégis jelentős szépítés. Ehhez képest a másik két tankönyv számszerűsített adatokat közöl,³¹ amiből kiderülhet a tanuló számára, hogy a több mint fél valójában több volt, mint kétharmad. Szintén csak Benda és Iván részletezi azt, hogy mely területeink kikhez kerültek, sőt némileg megkísérlik a békekötés hátterét is megvilágítani, szinte szó szerint azonos mondatokban: „Ebben a békében az angol, amerikai és francia államférfiak a románoknak, cseheknek és szerbeknek adott korábbi kötelező ígéreteikhez voltak kénytelenek ragaszkodni,”³² illetve „Wilson ígéretei a nemzetek önrendelkezéséről nem valósulhattak meg, mert a győztes hatalmak kezét megkötötték a kis szövetségeseiknek, a szerbeknek, cseheknek és románoknak adott ígéretek.”³³

A békerendszer értékelését illetően a Kosáry – Mérei tankönyv hallgat, a Benda-tankönyv viszont tényszerűen elemez. Szól „anyagai, gazdasági és egyéb nehézségek”-ről, a menekültek áradatáról, az ipar és kereskedelem lehetőségeinek beszűküléséről, a bányászati, ipari üzemek legnagyobb részének leszakadásáról, egyoldalú mezőgazdasági állammá válásunkról.³⁴ Ezzel szemben az Iván-tankönyv érzelmi húrokat is penget: „A legszomorúbb tény az volt, hogy a tízmilliónyi magyarság harmadrésze, több mint három millió magyar, minden népszavazás nélkül az utódállamokban kisebbségre kényszerült.”³⁵ Trianon – csaknem egy fél évszázadra – kezd történelemtankönyveink mellékszereplőjévé válni, különösen a megelőző negyedszázadhoz képest.

29 Benda (1945) 130.

30 Kosáry-Mérei (1945) 166.

31 Benda (1945) 134. és Iván (1947) 108.

32 Benda (1945) 131.

33 Iván (1947) 108.

34 Benda (1945) 131.

35 Iván (1947) 108.

AZ „ÖTVENES” ÉVEK KEMÉNY DIKTATÚRÁJA

A történelemtanításban a demokratikus útról való letérés és a „szocialista fordulat” 1948 és 1950 között zajlott le. Megtörtént az iskolák államosítása, kommunista káderek kerültek az oktatásügy és a történettudomány különböző intézményeinek kulcspozícióiba, állami monopóliummá vált a tantervek és a tankönyvek kiadása, mely a tankönyvírás és

-kiadás területén egyaránt érezte hatását. Új, marxista szellemű tankönyveket írtak a Történettudományi Intézet – korábban már részben kipróbált – fiatal kutatóival. E tankönyvek gyakran kollektív munkával és igen gyorsan készültek el. Az ügy egyébként annyira fontos volt a korabeli politika számára, hogy az egyik első ilyen könyv szerzőit Kossuth-díjjal jutalmazták (igaz, csak a második, ezüst fokozattal).³⁶

A világháború

Két döntő változást figyelhetünk meg az első világháború megítélését és tárgyalását illetően az „ötvenes évek” hazai történelemtankönyveiben. Egyrészt a háború imperialista, mindkét fél részéről igazságtalan jellegének a hangsúlyozását, másrészt, hogy tárgyalása a nemzetközi munkásmozgalom, ezen belül is főleg a „nagy októberi szocialista forradalom” „árnyékába” kerül, ezekhez képest csaknem mellékesemmé degradálódik. Az említett Kossuth-díjas tankönyvben például így tárgyalták a háború okait: „Az imperialista államok uralkodó osztályai leplezték, tagadták támadó, rabló szándékait. Azt hirdették, hogy a haza védelmére kell fegyvert fogni. A megtévesztést, a félrevezetést csak a munkásosztály legjobbjai ismerték fel: az ő tiltakozásuk volt az egyetlen szó, amely a háború ellen elhangzott.”³⁷ Előtte hosszan – a 4,5 oldalas leckében 4 oldalon át – az imperializmus lenini ismérveit sorolta fel, mely tárgyalásmód végigvonul a szocialista korszak valamennyi tankönyvén, „első kézből” biztosítva az egyébként is kötelező marxista-leninista szemléletmódot. Hosszú tankönyvi fejezetek taglalták a munkásosztály álláspontját a háborúval kapcsolatban. Az első számú megidézett természetesen ismét az orosz bolsevikok vezetője: „Lenin rámutatott arra, hogy a háború a tőkés rendszer velejárója. [...] A nemzetközi munkásosztálynak meg kell akadályoznia, hogy a munkások milliói egymás vérét ontsák. Ha pedig a háború kitörését mégsem sikerülne elhárítani, valamennyi ország munkásainak az a kötelessége, hogy a kezükbe adott fegyvert ne egymás ellen, hanem a kizsákmányolóik ellen fordítsák: használják fel az alkalmat a kapitalista rendszer forradalmi úton való megdöntésére.”³⁸ Fontos része volt még a

36 Heckenast Gusztáv – Karácsonyi Béla – Feuer Klára – Zsigmond László (1948): *Történelem. Általános iskola 8. oszt.* Ill. Győry Miklós és Janovits István. VKM, Budapest, 255.

37 Heckenast – Karácsonyi – Feuer – Zsigmond (1948) 169. (Kiemelések az eredeti szövegben.)

38 Uo. 170. (Kiemelések az eredeti szövegben.) Megjegyezzük, hogy Lenin mindezt a II. Internacionálé 1912. évi bázeli kongresszusán, tehát még a háború előtt mondta.

marxista-leninista ideológián nyugvó tankönyveknek a velük egyet nem értő szociáldemokrata, tehát egyébként szintén munkásvezetők „besározása” is. Folytatva az idézett tankönyvi szövegeket, az imperialistáknak „Sikerült is pénzzel, jól fizetett állások, miniszteri tisztségek juttatásával egyes áruló, jobboldali szociáldemokrata vezetőket lekenyerezniük. Attól sem riadtak vissza, hogy a béke szószólóit meggyilkoltassák: mit számított egy-két ember élete, amikor milliók lemészárlásáról volt szó...” Az „eredmény”: „Az áruló vezetők meghamisították a szocialista munkásság igazi akaratát, elérülték a dolgozó tömegeket. [...] A megalkuvó vezetők árulása a II. Internacionálé csődjét, felbomlását idézte elő.”³⁹

Az 1950-ben megjelent, középiskolásoknak szánt Hanák Péter-féle tankönyv szintén a nemzetközi imperializmust vádolta a háború kitöréséért, de – ma már érdekes, de akkor természetes módon – osztályharcos alapon: „A német, angol, francia és osztrák-magyar imperialisták azért siettették a háború kirobbanását, mert uralmi rendszerük egyre nyilvánvalóbb válságba jutott. A proletárforradalomtól való félelem ösztönözte őket arra, hogy a munkásáruló opportunisták segítségével sovíniszta útra tereljék a tömegek elégedetlenségét, a forradalmi mozgalmat pedig a hadiállapot terrorjával elfojtsák.”⁴⁰ A háború jellegét a marxista-leninista kánonnak megfelelően határozták meg: „... az imperialisták a háborúval akarták az imperialista világ növekvő válságát és az egyre fenyegetőbb tömegelégedetlenséget levezetni. Űgy gondolták, hogy a háborúval az imperializmus ingadozó rendszerét megszilárdíthatják. [...] A háborúért az összes országok imperialistái felelősek.”⁴¹ Ami a marxizmus-leninizmus antiimperializmusa mellett még jellemző, az a harcoss antiklerikalizmus. Ugyanezen tankönyv így írt az egyházak háborús szerepéről: „... az egyházak vezetői, elsősorban a Vatikán, mindenütt a háború mellett állottak ki, megáldották a fegyvereket és a háborút, „isten nevében” küldték a vágóhídra a becsapott dolgozók millióit. A francia egyházi reakció a németek pusztulásáért, a német reakciós papság pedig a franciák sikeres lemészárlásáért imádkoztak [sic!]. Az egyházi reakció tehát a vallást a legbarbárabb sovíniszta uszítás céljaira használta fel az imperialista világháborúban.”⁴² A másik – kissé későbbi, de immár az új marxista-leninista, sőt inkább sztálinista történelmi szintézis⁴³ nyomán született – középiskolás tankönyv így összegzett: „A nagyhatalmak háborús céljai világosan mutatják, hogy a világháború mindkét hatalmi blokk részéről rabló, imperialista, hódító háború volt.

39 Uo. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

40 Hanák Péter (1950): *Egyetemes történelem IV. rész. (A legújabb kor története)* Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalat, Budapest, 114. (Kiemelés tőlem: K. A.)

41 Hanák (1950) 115. Figyeljük meg az „imperialista” kifejezés gyakori használatát!

42 Uo. 115-116. (Kiemelés tőlem: K. A., azzal a megjegyzéssel, hogy persze XV. Benedek pápa békefelhívásairól nem történik említés. Ennél fontosabb, szintén marxista-leninista „rekvizitum” a „reakciós” jelző állandó használata az egyházra.)

43 Lukács Lajos – Spira György – Karácsonyi Béla – Heckenast Gusztáv (1951): *A magyar nép története*. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest.

*Az imperialista hatalmak, rabló finánciók belevitték a népek millióit a hatalmas véráldozatokkal járó háborúba, újabb területek meghódításáért, újabb piacokért.*⁴⁴

Ami a háború kirobbantásában betöltött magyar szerepet illeti, viszonylag korrekt szövegrészekkel is találkozhatunk: „A minisztertanács résztvevői – Tisza István kivételével – helyeselték a háború megindítását. Tisza habozásának két oka volt. Attól tartott, hogy győzelem esetén Szerbiát a monarchiához csatolják; a kettős hatalom helyébe hármass hatalom lép (osztrák – magyar – délszláv), s ez csökkenteni fogja a magyar uralkodó osztályok szerepét. Vereség esetén a Habsburg-monarchia elpusztulásától félt: ezzel ugyanis a magyar urak elvesztették volna osztrák támaszukat. A huza-vona nem tetszett a német imperialistáknak: a szövetség azonnali felbontásával fenyegetőztek. A német támaszték elvesztésének fenyegető lehetőségére Tisza tüstént engedett.”⁴⁵ Mindezt a fent említett Lukács-féle tankönyv a következőképpen tárgyalta, pusztán Tisza óvatosságát hangoztatva: „Bár Tisza István teljes mértékben helyeselte a legerélyesebb fellépést Szerbia ellen, de szerinte kedvezőbb időpontot kellene kívánni. Emellett utalt arra, hogy ha háború is indulna Szerbia ellen, jó volna ügyelni a diplomáciai formaságra, és ez esetben a felelősség a háborúért Szerbiára hárulna – mondta Tisza. E mellett még szükségesnek tartotta, hogy a monarchia a háború megindítása előtt közölje a világgal, hogy nem törekszik Szerbia meghódítására.” Végül „... az osztrák-magyar finánciók, a birtokos osztály, a katonai háborús párttal közösen belevitte Magyarország népeit az imperialista érdekeket szolgáló, a népek szörnyű szenvedéseivel járó első világháborúba. [...] Végig kiemelt szöveggként szerepel a megint jellemzően marxista-leninista „osztályszempontú” értékelés: „A háborús felelősség súlya a magyar nép százazreinek elpusztulásáért a népelnyomó magyar uralkodó osztályokra hárul.”⁴⁶ Felelős volt még az ellenzéki sajtó, amely a kormányssajtóval együtt szított a háborúra, valamint „természetesen” a klérus, nevesítve és idézetekkel „alátámasztotta” Prohászka Ottokár püspök és Csernoch János bíboros. A „döntő” azonban, hogy „Ehhez a kalandorpolitikához nagy mértékben a forradalomtól való félelem vezette a magyar uralkodó osztályokat. [...] Annak, hogy a háborús magyar kormánynak sikerült az érlelődő forradalmi válságot elodáztatni ... nagy szerepe volt az MSZDP árulásának.”⁴⁷ Erről az „árulásról” egy teljes lecke szól,⁴⁸ melynek „lényege” azonban, hogy „Ezzel ellentétben a Bolsevik Párt azonnal és minden ingadozás nélkül szembefordult az imperialista háborúval.”⁴⁹

A háború menetének viszonylag részletező leírását illetően a távolságtartó hangnem a jellemző, melybe a háterszág dolgozóinak az elégedetlensége, a bolsevikok „békeharca”, az „osztályharc” éleződése egyre jobban belejátszott. „Az 1914

44 Lukács Lajos (1952): *A magyar nép története III. rész. (1849-től napjainkig)* Tankönyvkiadó, Budapest.

142. Az idézett szövegrészlet egyébként szó szerinti citátum a fentebb idézett szintézisből, ami jól jelzi a tankönyv tartalmi maximalizmusát is, pedagógiai kidolgozatlanságát is.

45 Heckenast – Karácsonyi – Feuer – Zsigmond (1948) pp. 171.

46 Lukács (1952) 143-144.

47 Uo. 145.

48 „A Szociáldemokrata Párt árulása” (Uo. 145-146.)

49 Uo. 145.

augusztusától 1916 végéig húzódo hadműveletek egyik hatalmi csoport számára sem hoztak végleges győzelmet. Az antant hatalmak ember- és nyersanyagfőlényre azonban egyre inkább érezhetővé vált. A központi hatalmak mindhárom fronton (francia, olasz, orosz arcvonal) védekezésre szorultak. Egyre fenyegetőbb anyag- és élelmiszerhiány lépett fel.⁵⁰ Jellemzője a szövegekben a „nagyorosz nacionalizmus”⁵¹ megjelenése. Ennek jellemző példái különösen a Hanák-féle tankönyvben érhetőek tetten. A francia sikerek annak köszönhetőek, hogy „az orosz hadsereg benyomult Kelet-Poroszországba és Galíciába.” Ugyanakkor a Kárpátokat elérő orosz csapatok „Lehetővé tették Anglia tevékeny bekapcsolódását és az antant hatalmak állóharcának sikeres megerősödését a nyugati fronton. [...] Ausztria-Magyarországot pedig arra kényszerítették, hogy csapatokat vonjon el a szerbiai frontról.”⁵²

A magyar szerep értékelését illetően kemény megállapításokat olvashatunk, mely sajátos egységben jelenik meg a fenti utalásban szereplő orosz „hősiességgel”: „A háború első hónapjai nyilvánvalóvá tették Ausztria-Magyarország és Oroszország gazdasági és politikai gyengeségét. Ausztria-Magyarország már a háború elején is csak a német imperialisták erőteljes támogatásával tudott fennmaradni. A cári Oroszország elmaradottsága is hamarosan kitűnt. Hadianyag-készletei már 1914 végére kimerültek, nem volt elegendő fegyvere és lőszer. Így az orosz seregek hősiessége és tömegereje ellenére sem tudott tartós győzelmet elérni ellenfeleivel szemben.”⁵³ Másutt: „Az orosz katonák bátran harcoltak, de a felszerelés teljes hiányosságát bátorságuk nem tudta pótolni. Bebizonyosodott, hogy a korhadt, reakciós cári rendszer képtelen a háború vezetésére.”⁵⁴ Tehát az orosz seregek, katonák „hősiesek”, míg a „korhadt, reakciós cári” Oroszország elmaradott. A negatív konnotáció csak az imperialista államra vonatkozhat. Ugyanez a „tálalás” jellemző a magyar vonatkozású történesek interpretálásakor is, csak itt „az osztrák vezérkar a gonosz”: „A magyar katonaságot az osztrák vezérkar különös előszeretettel vetette be olyan frontszakaszokon, ahol a rossz felszerelést, a hiányos tüzérségi támogatást személyes önfeláldozással és bátorsággal kellett pótolni.”⁵⁵

A háborús fordulatot 1916 végére teszik a tárgyalt tankönyvek, de nem csupán a hadi eseményeket vizsgálva: „1916 végén fordulat állott be a világháború menetében. A háború mindkét háborús felet kimerítette, a nyersanyag- és élelmiszerhiány mind érezhetőbbé vált, a tömegek felháborodása és elégedetlensége állandóan nőtt, a munkásság forradalmi harca megerősödött ....”⁵⁶ Az igazi fordulatot két történészhez kötik: az oroszországi forradalomhoz és a német „búvárhajó-harc” kiterjesztése ürügyeként nyíltan hadba lépő Egyesült Államok európai megjelenéséhez (muníció,

50 Heckenast – Karácsonyi – Feuer – Zsigmond (1948) 172. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

51 Vö. Závodszy Géza (1993): Nemzeti előítéletesség internacionalizmusból. Sztereotípiák, nemzeti előítéletek a magyar történelemtankönyvekben. *Iskolakultúra*, 3. évf. 15-16. sz. 7-17.

52 Hanák (1950) 117.

53 Uo.118. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

54 Uo. 119.

55 Lukács (1952) 147.

56 Heckenast – Karácsonyi – Feuer – Zsigmond (1948) 173.

majd katonaság). Az utóbbi vonatkozásában az amerikai imperializmus is megkapja a magáét, amelyben vastagon tetten érhető a tankönyv megírás idejének hidegháborús légköre is: „Az egész világ leigázásának első terveit szövögető amerikai imperialisták számára szerfölött kedvező volt a két imperialista blokk élet-halál harca.” Emellett „... kitűnő üzletnek is bizonyult a világháború” (hadianyag, iparcikk, élelmiszer). „... az amerikai nagytőkések mesébe illő vagytonokat vágtak zsebre százmilliók pusztulása árán.”⁵⁷ A katonai szövetségbe való belépés oka kettős: „... az agresszívebb német imperializmust veszélyesebbnek tartották” és „... az Egyesült Államokat egyre szorosabb gazdasági szálak fűzték az antanthoz, annak veresége súlyosan érintette volna az amerikai nagybankárokat és monopolkapitalistákat, ... a nagytőkés csoportok egyre harciasabbak lettek. Ennek megfelelően Wilson is felhagyott a pacifista szólamaival és igyekezett megvalósítani gazdái új, háborúpárti állásfoglalását.” Az amerikai hajók elsüllyesztése után „A német kormány visszautasította Wilson egy átlátszó békefelhívását, amelyben az amerikai imperialisták az egész világ döntőbíróiaként akartak fellépni. Ezek az ürügyek elégségesek voltak ahhoz, hogy az Egyesült Államok 1917 áprilisában háborúba lépjen Németország és szövetségesei ellen.”⁵⁸ Az általános iskolás tankönyv mindezt így összegezte: „A németek megindították a korlátlan tengeralattjáró-harcot”, amely „... ürügyet adott az Egyesült Államok tőkéseinek a háborúba való belépésre. Hadba lépésük valódi oka természetesen egészen más volt. Az orosz forradalom, Oroszország kiesése a háborúból alaposan meggyengítette az antant-hatalmak táborát. [...] Németország keleti haderői felszabadultak. Az amerikai imperialisták veszélyeztetve látták érdekeiket. A háború alatt ugyanis hatalmas hadianyag-szállításokkal, hitelekkel, kölcsönökkel támogatták Angliát, s most attól tartottak, elvesztik a befektetett tőkét és a remélt hasznot, ha nem segítik győzelemre adósukat.”⁵⁹ Megfigyelhetjük, hogy a középiskolás tankönyvi szöveg mennyivel ideologikusabb, bár az általános iskolásból sem hiányoznak az akkoriban „tudományos szocializmus”-nak nevezett diszciplína elemei.

Az oroszországi események és a munkásmozgalom ábrázolása

A szocialista korszak tankönyveiben kiemelt szerepet kapnak a munkásmozgalom történetének eseményei. A Hanák-féle könyv például két önálló leckét is szánt a témának: *A II. Internacionálé csődje. A bolsevikok harca a III. Internacionálé megalakulásáért; A gazdasági helyzet és a munkásmozgalom a világháború alatt.* Ezekben kiemelt szerepet kap a marxizmus-leninizmus tanítása a háborúról: „A kommunisták igazságosnak tartják az idegen hódítók elleni honvédő háborúkat, az elnyomott népek nemzeti felszabadító harcait, és a győzelmes munkásosztály harcát a hazai és nemzetközi imperializmusok ellen. [...] Az első világháborút Lenin és a bolsevikok igazságtalan, imperialista háborúnak tartották, és felhívták a munkásosztályt, hogy harcoljon a háború ellen, használja fel a háborút a proletárforradalom

57 Hanák (1950) 121.

58 Uo. 121-122.

59 Heckenast – Karácsonyi – Feuer – Zsigmond (1948) 178. Kiemelés az eredeti szövegben.

győzelmének kivívására.”⁶⁰ A gazdasági helyzettel foglalkozó anyagrészt lehetőséget kínál a hátország helyzetének a bemutatására. Ennek részei a háborús kényszergazdálkodás bevezetése, a kapitalisták profitjának növekedése,⁶¹ a munkásság életszínvonalának a csökkenése, a polgári szabadságjogok megszüntetése, a jegyrendszer bevezetése, háborúellenes tömegmozgalmak indulása, fokozódó sztrájkmozgalmak.⁶²

Forradalminak nevezett helyzet azonban csak Oroszországban állt elő: „A háború és az elszenvedett súlyos vereségek nagy mértékben meggyengítették az elnyomó cári államapparátust, a dolgozók tömegeiben viszont megerősítették a békevágyat. A háború gyötörte és békét szomjazó tömegeket a dolgok logikája vezette rá a proletárforradalomra, mint a háborúból kivezető egyetlen útra. De nemcsak a néptömegek, hanem a burzsoázia is elégedetlen volt a cári politikával. A burzsoázia természetesen nem a háború befejezését és a kizsákmányolás megszüntetését kívánta, hanem mindezek fokozását. A burzsoázia két legyet akart ütni egy csapásra. Először kezébe akarta ragadni a hatalmat, hogy biztosítsa az imperialista háború további folytatását; másodszer egy kisméretű palotaforradalommal meg akarta előzni a nagy népforradalom kitörését, amelynek hullámai már tornyosultak ... , de a nép a maga módja szerint oldotta meg.”⁶³ Természetesen itt most nem feladatunk az 1917-es oroszországi események taglalása, de a két hatalom – a február utáni polgári és az októberi bolsevik – viszonyulása a háborúhoz elemzésünk tárgya. „Az Ideiglenes Kormány a háború kérdésében kezdettől fogva a „győzelmes befejezésig vívandó háború” elvét vallotta. [...] Tehát a burzsoá kormány a nép akarata ellenére tovább akarta folytatni a népellenes, igazságtalan háborút.”⁶⁴ „Június 18-án nagyarányú tüntetés zajlott le Péterváron, amely már bolsevik jelszavakat hangoztatott. „Le a háborúval! Le a kapitalista miniszterekkel! Minden hatalmat a Szovjeteknek!” – követelték a tüntetők.” Jellemző a tankönyvi „tálalásra”, hogy az április közepén az antantnak küldött külön jegyzékben megígért offenzívát „Pontosan a tüntetés napján teljesítette [az Ideiglenes Kormány] ... . Ez a támadás eleve sikertelenségre volt ítélve, mert a kimerült katonák nem látták a támadás célját és nem bíztak a parancsnokokban. Ehhez járult még az is, hogy erős hiány volt hadianyagban és felszerelésben. A rosszul előkészített és a nép akaratával ellenkező támadás összeomlott. A munkások és katonák felháborodása határtalan volt, egyre élesebben léptek fel az Ideiglenes Kormányval szemben.”⁶⁵

Óriási publicitása van a korszak tankönyveiben a bolsevik hatalomátvétel utáni dekrétumoknak, közte a békedekrétumnak: „A munkás- és parasztkormány, amelyet az október 24–25-i forradalom hozott létre, és amely a munkás-, katonai- és paraszt-

60 Hanák (1950) 123-124. Kiemelés az eredeti szövegben.

61 Jellemző szöveg: „A halálgyárosok mesés vagyionokat harácsoltak össze a tömegek véráldozatából.” Hanák (1950) 125.) Kiemelés az eredeti szövegben.

62 Uo. 125-126.

63 Uo. 126.

64 Uo. 133.

65 Uo.134. Kiemelés tőlem: K. A.

küldöttek Szovjetjeire támaszkodik, azt javasolja az összes harcoló népnek és kormányaiknak, hogy haladéktalanul kezdjenek tárgyalásokat egy igazságos, demokratikus béke megkötése iránt.⁶⁶ Felszólítja „Anglia, Franciaország és Németország munkásait, hogy segítsenek „a béke ügyének sikeres keresztülvitelében, s ezzel együtt a dolgozó és kizsákmányolt tömegek felszabadításában mindennemű rabság és kizsákmányolás alól.”⁶⁷ Az események hatását természetesen jelentősen túlértékelték a korszak tankönyvei: „... az imperialistákat mélységesen megdöbbenette, hogy Oroszország mérhetetlen birodalma kicsúszott az ellenőrzésük alól ... Megkettőzték erőfeszítéseiket – mindkét oldalon –, hogy a további forradalmak elhárítása érdekében is a háborút minél előbb győzelmesen befejezzék.”⁶⁸

Különösen a hazai hatást taglalja a talán legsematikusabb, A magyar nép története című tankönyv, már-már kozmikus képekkel, de mindenképp nagy-nagy elragadtatással és erős aktualizálással: „... a Nagy Októberi Szocialista Forradalom fénye világította be a magyar munkásosztály útját is, a magyar nép küzdelmeinek történetét 1917. november 7-től, az 1919-es proletárdiktatúrát éppúgy, mint a magyar népnek a Szovjetunió által történt felszabadítását, 1945. április 4-ét. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme, a Szovjetunió tette lehetővé a magyar nép évszázados történelmi elmaradottságának felszámolását, a félbemaradt 1848–49-es forradalom befejezését, sőt továbbfejlesztését, a szocialista építés munkáját.”⁶⁹ Az általános iskolai tankönyv némileg tényyszerűbben, ha nem is vitathatatlanul összegez: „A monarchia összeomlása még Németországa előtt bekövetkezett. A Habsburg-birodalom államrendszere a népi és nemzetiségi elnyomáson nyugodott. Ennek a rendszernek a korhadsága a világháborúban nyilvánvaló lett: a monarchia sem gazdaságilag, sem katonailag nem állta meg a helyét. A hadsereg felszerelése, ellátása rossz, vezetése gyenge volt. A német vezérkarnak több ízben csapatokat kellett küldenie az osztrák front megvédésére. A nemzetiségek már a háború alatt nyílt ellenségeskedésbe kezdtek. Az uralkodó osztályok azonban nem látták a fenyegető veszélyeket, és végsőkig kitartottak az imperialista háború folytatása mellett. Ezzel rengeteg szenvedést okoztak a dolgozó és harcra kényszerített millióknak.”⁷⁰ A magyar nép története külön tananyagrészen tárgyalja a Monarchia kormányzati válságát. Az osztrák miniszterelnök elleni merényletet és Ferenc József halálát úgy „tálalja”, hogy „... a lélekharang már megkondult a korhadat, pusztulásra ítélt Monarchia felett.” Változások jöttek: „Kezdetét vették a felemás békekísérletek, amelyek nem egyszer az udvari körökből indultak ki. Céljuk: a tömegek háborúellenes hangulatának lecsillapítása volt, megelőzni a forradalmat olyan béke létrehozása által, mely a Habsburg-birodalom nagyhatalmi állását továbbra is biztosítja.”⁷¹ Ismét előkerül a marxista klisé: „A

66 Uo. 142.

67 Uo. 143.

68 Heckenast – Karácsonyi – Feuer – Zsigmond (1948) 178.

69 Lukács (1952) 151.

70 Heckenast – Karácsonyi – Feuer – Zsigmond (1948) pp. 179. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

71 Lukács (1952) pp. 151.

*kormányváltások, a reformígéretet világosan jelezték, hogy az uralkodó körök már nem tudnak a régi módon kormányozni, a néptömegek mozgalmainak erősödése világosan megmutatta, hogy az elnyomottak gyökeres változást követelnek. A forradalmi helyzet egyre inkább kibontakozóban volt.*⁷²

Ezt a forradalmi helyzetet írja le, „ragozza”, sőt teszi szinte „kozmetikussá” a Lukács-féle tankönyv. „A Nagy Októberi Szocialista Forradalom” hatására „A magyarországi munkásmozgalom hatalmas méretű fellendülése következett be 1917–18-ban. Az orosz példa lelkesítő hatása növelte a munkásság harckészségét. A szakszervezetek taglétszáma 1917-ben ugrásszerűen emelkedett. 1917-ben a sztrájkmozgalom nagymértékben növekedett.”⁷³ Ezt követően részletezi a könyv az ezekkel kapcsolatos eseményeket, melyek mellett a háborús történések szinte teljesen elhalványultak. Természetesen a szociáldemokraták is „megkapták a magukét”, akik mindent megtettek a forradalmi mozgalmak leszereléséért. Elköverték a „főbűnt”, a mensevikek mellé álltak, de 1917 októberét követően nem mertek szembehelyezkedni a szovjet állammal. (A tankönyv ezt Népszava-cikkekkkel is igyekezett igazolni.) „Az SZDP vezetői arra törekedtek, hogy a munkásság követelését a szovjet állam békefelhívásának támogatására szűkítsék le, ezen túlmenő lépéseiket meggátolták. [...] Az SZDP vezetőinek áruoló mesterkedéseivel szemben egyre nagyobb számban akadtak olyan becsületes forradalmi elemek, akik szembehelyezkedtek a hivatalos párt- és szakszervezeti vezetéssel, akik szívós és kitartó küzdelmet folytattak a háborúellenes mozgalmak szervezése, erősítése terén.”⁷⁴ A tankönyv sorra veszi ezeket a háborúellenes mozgalmakat: a Szabó Ervin köré tömörülő antimilitarista köröket (pl. Mosolygó Antal), a Galilei kört (Pl. Korvin Ottó, Sallai Imre), a „haladó szellemű” írőkat, művészeket (Ma, Tett c. lapok stb.), a Gyárközi Bizottságot, a baloldali szociáldemokratákat (Landler Jenő, Hamburger Jenő stb.). „A háborúellenes körök tagjai éles hangú röpiratokban foglaltak állást a háború ellen, leleplezték a Szociáldemokrata Párt, a szakszervezetek áruoló, opportunistá vezetőit, de nem jutottak odáig, hogy a forradalmi elemeket önálló pártba tömörítsék. [...] Az antimilitarista csoport tagjai röpirataikban nem egyszer a zimmerwaldiakhoz csatlakozott magyarországi szocialistáknak vallották magukat. [...] Az Oroszországban hadifogságban lévő magyar hadifoglyok közül tízezzrel jelentkeztek önként a megalakuló Vörös Hadsergebe és Vörös Gárdába.”⁷⁵

A régi Magyarország háborús összeomlását a Kossuth-díjas tankönyv a következőképpen írta le: „A kormány még a háború elvesztése után is ragaszkodott a hatalomhoz. A király tovább akart uralkodni, a katonákat még mindig a frontra próbálták küldeni. Az értelmetlen, egymásnak ellentmondó parancsoknak azonban már senki sem engedelmeskedett. A katonák tudták, hogy a háború elvesztett, és tömegesen tagadták meg az engedelmességet a császári tiszteknek. Hazaszökdöstek, hogy

72 Uo. 152. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

73 Uo. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

74 Uo. 154-155. (Kiemelés tőlem: K. A.)

75 Uo.156-157.

*viszontláthassák családjukat.*⁷⁶ A magyar nép története részletesen leírja a háború végső szakaszát, melyben Ukrajna német és osztrák-magyar megszállásáról, az ottani fosztogatásokról is ír, illetve az összeütközésekről az ukrán felszabadító csapatokkal. Megemlíti a szerző a nyugati német offenzívát, majd az ottani antant ellentámadást és német ellentámadást, a balkáni és közel-keleti antant támadással, majd a Monarchia olasz hadszínterének összeomlásával együtt, melyhez szerinte hozzájárultak a polai, cattarói és pécsi katonai lázadások is.

Az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság

Az események „osztályalapú” tárgyalása itt a legnyilvánvalóbb: *„1918 októberében a Monarchia nemzetei a burzsoázia vezetésével nemzeti tanácsokat hoztak létre, melyek kimondták az elszakadást az Osztrák-Magyar Monarchiától, proklamálták az egyes nemzetek függetlenségét.”*⁷⁷ Az őszirózsás forradalom okaként a következőket említik: *„Károlyi ... háborúellenes beszédei, pacifista megnyilatkozásai, polgári demokratikus követelései széles körben növelték befolyását. Károlyi baloldali polgári pártja, a magyarországi burzsoázia, az uralkodó körök azon törekvéseit juttatta kifejezésre, hogy a háborús felelősségtől, a vereség előrelátható, súlyos következményeitől, a német imperialista szövetségestől minél előbb megszabaduljanak. Károlyi pártja a háború gyors befejezését kívánta és a győztes antant hatalmak felé keresett tájékozdást.”*⁷⁸ Az új kurzus értékelése summás a Kossuth-díjas tankönyvben: *„A Károlyi-kormány törvénybe iktatta a polgári szabadságjogokat ..., de a legégetőbb kérdéseket nem tudta megoldani.”*⁷⁹ Ezek közé a megoldatlan problémák közé sorolta a földkérdést, a termelés megszervezését, az ellenforradalmi erőkkel való leszámolás elmaradását, az élelmezési nehézségeket. Rögtön „osztályalapú” indokokkal is szolgált: *„A belső nehézségeket a kormány azért nem tudta megoldani, mert még mindig képviselve voltak benne a nagybirtokosok és a magyar tőkések. De nem tudták forradalmi változtatásokra szánni magukat a kormány szociáldemokrata tagjai sem. Jobboldali megalkuvó vezetők voltak ezek, együtt akartak működni a burzsoáziával, és azt hitték, hogy forradalom nélkül, a régi rendszer képviselőivel való szakítás nélkül is meg lehet valósítani Magyarországon a demokratikus átalakulást.”*⁸⁰ A megoldás – a marxista-leninista kor történelmi kánonja szerint – a kommunista párt megalakulása volt: *„Szükség volt ... egy olyan pártra, mely magáévá teszi a munkásság, a szegényparasztság, a dolgozó kisemberek követeléseit, és megvalósítja, ha kell, újabb forradalom segítségével is. Az 1918 novemberében alakult Kommunista Párt ezt a feladatot vállalta magára.”*⁸¹ A polgári kormány bukásának okait a Lukács-féle tankönyv egyrészt abban látta, hogy *„A tömegmozgalmak egyre nagyobb méreteket*

76 Heckenast – Karácsonyi – Feuer – Zsigmond (1948) 181.

77 Lukács (1952) 158-159.

78 Uo. 159.

79 Heckenast – Karácsonyi – Feuer – Zsigmond (1948) 181. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

80 Uo. 182. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

81 Uo.182-183. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

öltöttek.”⁸² Másrészt megalakultak „... a katonatanácsok, melyek az oroszországi munkás- és katonatanácsok mintájára születtek meg.”⁸³ Legfőképpen azonban úgy véli, hogy „... bár az októberi forradalom győzelmét a munkásosztály, s a katonák vívták ki, a hatalom mégis a burzsoázia kezébe ment át.”⁸⁴ Az okok lajstroma az általános iskolás könyvben még bővül: sztrájkmozgalmak, gyárfoglalások, földfoglalások, illetve a területi kérdések és a nemzetiségi ellentétek szítása az antant részéről. „A külső és belső bajok mind nagyobbak lettek, és csak egyetlen erő maradt az országban, mely ebben a nehéz helyzetben merte vállalni az ország és a nép sorsáért a felelősséget, a proletariátus, és ennek vezető pártja, a Kommunista Párt.”⁸⁵

A külön fejezetben tárgyalt Magyarországi Tanácsköztársaság eseményeinek tárgyalása és értékelése sem feladatunk, csupán a korszak tankönyveiben „honvédő háborúként” tárgyalt történések elemzésére kell némiképp kitérnünk, mert ez szervesen összefügg a veszített háború következményeivel. Egészen elképesztő interpretációval is találkozhatunk: „A magyar uralkodó osztályok nem nyugodtak bele abba, hogy a dolgozók kezébe ment át az ország irányítása. Minthogy idehaza senki sem volt hajlandó fegyvert ragadni és segédkezet nyújtani régi hatalmuk visszaállításához, az imperialista hatalmaknak kínálkoztak fel, nekik árulgatták az országot.”⁸⁶ A középiskolás könyv – a maga módján ugyan, de – differenciáltabb képet festett. Az antant részéről „... először gazdasági blokád alá vették az országot. Ugyanakkor a balkáni antant haderőt már utasították a Tanácsköztársaság elleni támadás megszervezésére. [...] Mialatt Pesten folytak a tárgyalások, ezalatt a balkáni antanthaderő főparancsnoksága a burzsoá román, szerb és cseh haderővel együttműködve, előkészítette a katonai támadást Magyarország ellen.”⁸⁷ A gond az, hogy a szerveződő Vörös Hadsereg csupán a „proletárdiktatúra védelmére”⁸⁸ szerveződött, és stratégiája is az volt, hogy „a felvidéki cseh és román [?!] arcvonalat szakítsák el egymástól és törjenek előre a szovjet-ukrajnai front irányába”.⁸⁹ Tehát szó sem volt a magyar határok, területek védelméről, hanem inkább a proletárállam elismertetése, és a világforradalom beteljesítése volt a cél a „nagy orosz testvérrel” való egyesülés útján. Mondhatjuk ezt annak ellenére, hogy a Vörös Hadseregben részt vevő Stromfeld Aurél vezérkari főnök, és sok más volt monarchiabeli tiszt valóban a haza védelmében vállalt szerepet a harcokban. Erről persze sehol sem esik szó. Szó volt viszont – mégpedig eléggé hosszan – Lenin üdvözlétéről, melyet a Moszkvában járt Szamuely Tibor hozott magával május végén: „Most az a nemes, és igen nehéz feladat áll előttetek, hogy megálljátok a sarat az antant elleni súlyos háborúban.” „Ti háborút

82 Lukács (1952) 160.

83 Uo. 161.

84 Uo. 162.

85 Heckenast – Karácsonyi – Feuer – Zsigmond (1948) 184.

86 Uo. 188.

87 Lukács (1952) 185-186.

88 Uo. 186.

89 Uo. 189.

viseltek, egyedül jogos, igazságos, igazán forradalmi háborút, az elnyomottak háborúját az elnyomók ellen, a dolgozók háborúját a kizsákmányolók ellen, háborút a szocializmus győzelméért. Mindaz, ami a munkásosztályban becsületes, az egész világon a Ti pártotokon áll. Minden hónap közelebb hozza a proletár-világforradalmat. Legyetek szilárdak és a győzelem végig a tiétek lesz.”⁹⁰ Mint tudjuk, nem voltak ilyen szilárdak. Clemenceau táviratban tett felszólítására és ígéretére visszavonták a Felvidéken előrenyomult csapatokat annak reményében, hogy meghívják őket a párizsi béketárgyalásokra. Nem hívták meg, sőt az ígéret ellenére a román csapatokat sem vonták vissza a Tiszától. A sztálinista ötvenes éveket idézik viszont ezzel kapcsolatban a Kun Bélát elítélő sorok:⁹¹ „Hogy az antant-imperialisták a Magyar Tanácsköztársaságnak tett ígéreteiket olyan könnyen felrúghatták, abban súlyos felelősség terheli Kun Béla külügyi népbiztost, aki nem követelt megfelelő biztosítékokat az antant-hatalmaktól, hogy ily módon kényszerítthesse azokat ígéreteik teljesítésére.”⁹² A Tanácsköztársaság hosszadalmas tankönyvi értékeléseiből egy rövidebb részletet emelünk csak ki: „A tanácshatalom azzal, hogy lekötötte az ellenforradalom imperialista erőinek egy részét, hozzájárult a Szovjetunió győzelméhez és megszilárdulásához.”⁹³ A Lukács-féle tankönyv így folytatja e gondolatsort: „Így a magyar Vörös Hadsereg harca az ország függetlenségéért egyben következetes nemzetközi harc is volt, mely a forradalmi internacionalizmus jegyében testvéri szövetségbe kovácsolta a magyar és orosz népet.”⁹⁴ A kor kötelező kliséjével találkozhatunk ebben a szövegben.

Trianon

A trianoni béke bemutatása, de legfőképpen elemzése a kor történelemtankönyveinek a margójára került, szemben az előző negyedszázad túldimenzionálásával. Az általános iskolás könyv *A béke kérdése* alcímet követően egyetlen bekezdésben azt hangsúlyozta, hogy az 1920 januárjában átnyújtott békefeltételek súlyosabbak voltak, mint amelyet a Tanácsköztársaság idején visszautasítottak. Ennek ellenére Horthyék elfogadták azokat. Ezután három – igaz, apró betűs – bekezdésben azt taglalták, hogy az ekkoriban zajló lengyel-orosz háborúban miért nem a szovjet állam mellett álltunk ki, „... melynek győzelme halálos csapást jelentett volna az imperialista békékre – köztük a trianoni békére is.”⁹⁵ A béke leírására nem jutott hely.

90 Uo. 192. (Végig kiemelt szöveg.) Ezt követi – szintén kiemelten – egy Rákosi-perből származó idézet (az ötvenes években vagyunk), mely szerint „Szovjetmagyarország háborúja a rabló imperialisták ellen 1848 óta Magyarország legdicsebb ténye volt.”

91 Kun 1939-ben a sztálini tisztogatások áldozata lett.

92 Lukács (1952) 195. Folytatva az idézetet, némi magyarázatot kapunk a hajdani külügyi népbiztos elítélésének okára, pontosabban ürügyére is: „Kun Béla emellett számos olyan lépést tett a Tanácsköztársaság idején és az azt követő emigrációban, melyek a forradalmi munkásmozgalom elárulását jelentették. Összeszúrta a levét a trockista-buharimista áruló bandával.” (Uo.)

93 Heckenast – Karácsonyi – Feuer – Zsigmond (1948) 191.

94 Lukács (1952) 199.

95 Heckenast – Karácsonyi – Feuer – Zsigmond (1948) 199.

A Lukács-féle tankönyvben a téma még alcímet sem kap, bár a „forgatókönyv” hasonló. „A Párizs melletti Trianon kastélyban 1920 júniusában aláírt békediktátum Magyarországot most már „hivatalosan” az imperialista hatalmak vazallusává, függő államává tette. Az imperialisták a gyors [?!] békekötéssel lehetőséget kívántak adni a magyar ellenforradalmi rendszernek ahhoz, hogy minden erejével a belső forradalmi mozgalmak ellen forduljon.”⁹⁶ Ezután következett az „értékelés” némi – erősen bújtatott – „tényközléssel”: „Az ellenforradalmi rendszer mindent elkövetett, hogy a trianoni béke valóságos hátterét, az uralkodó osztályok bűnösségét elleplezze. A Tanácsköztársaságra, a magyar kommunistákra akarták mindenáron hárítani a felelősséget azért, mert az antant imperialisták a történelmi Magyarország nagyobb részét Horthyék hozzájárulásával felosztották a kisantant államai között. A Horthy-fasizmus [az olasz fasizmus hatalomra jutása előtt két évvel!] demagógiájával szemben a valóság az volt, hogy míg a magyar kommunisták, a magyar munkásosztály a trianoni békefeltételeknél kedvezőbb Smuts-ajánlatot visszautasították, és fegyverrel kezükben védték a hazát, addig a magyar ellenforradalmárok hazaárulásukkal közreműködtek Trianon előkészítésében.”⁹⁷ Ráadásul „A Szovjetunió következetes békepolitikáját, a Párizs környéki imperialista békediktátumok ellen folytatott harcát a Horthy-fasizmus a magyar nép előtt elhallgatta. [...] A magyar uralkodó osztályoknak a trianoni békéért való felelősségét mesterséges honfibú élesztésével, revizionista propagandával igyekeztek elfedni.”⁹⁸

TANKÖNYVEK

- Benda Kálmán (1945): *Magyarország története az őskortól napjainkig. (A polgári iskolák III–IV. és a gimnáziumok III. osztálya számára.)* Szikra, Budapest, 136. (Ideiglenes történelemtankönyv-sorozat I. kötet. Szerk.: Feuer Klára – Kosáry Domokos)
- Kosáry Domokos – Mérei Gyula (1945): *Magyarország története a szatmári békétől napjainkig. A gimnáziumok, gazdasági középiskolák és a tanító-(nő)-képző intézetek IV. osztálya számára.* Szikra, Budapest, 176. (Ideiglenes történelemtankönyv-sorozat VI. kötet. Szerk.: Feuer Klára – Kosáry Domokos)
- Varga Zoltán (1946): *A magyar nemzet története. II. rész. A szatmári békétől. Gimnáziumok és a leánygimnázium VIII. oszt. számára.* Országos Református Tanáregyesület és az Országos Evangélikus Tanáregyesület, Debreceni Könyvnyomda, 129.
- Iván János (1947): *Magyarország története a szatmári békétől napjainkig. A katolikus gimnáziumok és leánygimnáziumok VIII., a líceumok és leánylíceumok IV.*

96 Lukács (1952) 205.

97 Uo. 205-206.

98 Uo. 206.

-
- osztálya számára.* Szent István Társulat, Budapest, 118. (A Szent István Társulat tankönyvei. Szerk.: Balogh Albin)
- Heckenast Gusztáv – Karácsonyi Béla – Feuer Klára – Zsigmond László (1948): *Történelem a VIII. osztály számára.* VKM, Budapest, 255. (Általános iskolai tankönyvek)
- Hanák Péter (1950): *Egyetemes történelem IV. rész. A legújabb kor története.* Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalat, Budapest, 159.
- Hanák Péter (1950): *Egyetemes történelem. Legújabb kor, 1918–1950. IV. oszt.* Tankönyvkiadó, Budapest, 131.
- Szamuely Tibor – Kiss Aladár – Urbán Aladár (1950): *Egyetemes történelem a gimnázium IV. osztálya számára.* Szerk. Szamuely Tibor. Tankönyvkiadó, Budapest, 228.
- Lukács Lajos (1952): *A magyar nép története III. rész. 1849-től napjainkig.* Tankönyvkiadó, Budapest, 308.

KÖNYVEK REPUTÁCIÓJA A VESZPRÉM VÁRMEGYEI PEDAGÓGIAI LAPOKBAN

TÖLGYESI JÓZSEF

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

JÓZSEF TÖLGYESI: REPUTATION OF BOOKS IN PEDAGOGY PERIODICALS IN VESZPRÉM COUNTY.

The sources of regional significance in Hungarian education history printed between 1868 and 1937 include journals and periodicals published by the government (royal school inspection), dioceses (bishopric school inspection) and various pedagogic organisations (teacher forums, associations of school-teachers etc.) and local publishers.

During those seven decades more than ten different periodicals entirely or partly with focus on pedagogy were published in Veszprém county. This study shows how such papers presented course books, educational science and interdisciplinary connections, fiction, and non-fiction works. The results showed mainly works of local and governmental course-book publishers were presented and advertised, and works of patriotism flourished especially between the world wars.

A 19. század utolsó harmadának kezdetétől, az 1868. évi 38. törvény kihirdetését követően a közoktatásügy hivatalos közegeiben és a különböző tanító- és tanáregyesületekben (ha nem is azonos pedagógiai minőségben, tartalmi értékben és olvasottságban), jelentős szerepük volt az országos, a regionális, a vármegyei, és az ez utóbbinál kisebb térség számára megjelent pedagógiai és a (nagyobb részükben) ilyen tartalommal is rendelkező lapoknak.

Az 1868-tól megjelentetett Néptanítók Lapja,¹ mint a Vallás- és Közoktatásügyi Magyar Királyi Minisztérium (a továbbiakban VKM) hivatalos szakmai folyóirata nemcsak közvetítette az állam közoktatásügyi szándékát és akaratát, hanem jelentős volt a tájékoztató, orientáló, a pedagógiai kultúra iránti érdeklődést ösztönző funkciója is. Mindezek mellett lehetőséget adott a közoktatásügy különböző irányító szintjein működők, a pedagógusszervezetek (tanító- és tanáregyesületek, -körök

stb.), valamint az iskolák tanítói számára szakmai írásaik, közleményeik, az iskola-fenntartók, a különböző könyv- és lapkiadók hirdetései megjelentetésére. A folyóirat szakmai szempontból logikus, jól strukturált tartalmi szerkezetével mintát adott/adhatott a később folyamatosan belépő országos, regionális és helyi lapok szerkesztői, szerkesztőbizottságai számára.²

E tanulmányban azt mutatjuk be, hogy a Veszprém vármegyében³ megjelent pedagógiai, vagy jelentős pedagógiai tartalommal is rendelkező lapok mennyire tartották fontosnak a megjelenő/megjelent könyvek bemutatását. Ezek reputációját több szempontból is vizsgáljuk: a könyvismertetések/bemutatók/reklámok gyakorisága, időbeli eloszlása (folyamatosság, időbeli szakadások stb.), számosságuk, megjelentetésük formai és tartalmi dimenziói, a könyvek provenienciája, a recenziók terjedelme és hatásuk a közoktatásügy részvevői, főképpen az elsődleges célszemélyek, a tanítók (és az elemi népiskolák) könyvbefogadási intenzitása.

A vármegyében 1862 és 1944 között hat, teljes körűen pedagógiai orientációjú és részben pedagógiai tartalmú lap jelent meg, amelyek között megjelenésükben nem volt időbeli átfedés: Tanodai Közlöny (1862-1865)⁴, Tanodai Közlöny (1884-1897)⁵, Tanügyi Értesítő (1902-1911)⁶, Veszprémvármegyei Tanügyi Közlöny (1913-1914)⁷, Veszprémvármegyei Népoktatás (1922-1937)⁸, Veszprémi Népoktatás (1937-1944)⁹. Az 1862 és az 1914 között megjelent lapok vizsgálatunk szempontjából nem relevánsak, mert nem, vagy csak részben fellelhetők, s ez utóbbiakban nem számottevő és jelentős a könyvekre történő hivatkozás. (Részletesen l. a lábjegyzet vonatkozó pontjainál.)

A KÖNYVEKRŐL ÍROTTAK MEGJELENÉSE A VESZPRÉMVÁRMEGYEI NÉPOKTATÁSBAN

Elemzésünket az évfolyam-megjelenés időtartamában, az éves lapszámban és ezek terjedelmében (oldalszámában) legmeghatározóbb és a témánk szempontjából vizsgálatra alkalmas Veszprémvármegyei Népoktatás (1922-1937) (a továbbiakban VvN) fellelhető lapszámaira alapozzuk.

Ennek jelentőségét nem csak az adja, hogy szerkesztője (még ha formálisan is) a mindenkori vármegyei királyi tanfelügyelő, szerkesztősege pedig a királyi tanfelügyelőségen volt. Első szerkesztője Szokolszky Rezső,¹⁰ vármegyei királyi tanfelügyelő. A lap nyomdája mindvégig a vármegye legjelentősebb könyvkiadója és nyomdája, a Pósa-cég, amely szorosan együttműködött nemcsak az állami, hanem az egyházmegyei tanfelügyelőséggel és a tanítóegyesületekkel is. Szélesebb körű tartalma arra is visszavezethető, hogy lapgazdaként az állami (királyi) tanfelügyelőség mellett szerepelt a Veszprémvármegyei Iskolánkívüli Népművelési Bizottság és a Vármegyei Testnevelési Bizottság, majd az 1924. évi 2. számtól a Veszprémvármegyei Általános Tanítóegyesület is (amely igen dinamikus szakmai,

közéleti tevékenységet folytatott). A vármegye közoktatásában betöltött jelentős szerepe, valamint több mint egy évtizedes múltja és rendszeres megjelenése ellenére nem szerepel a Magyar tanítók 1935–1936-os évkönyve Magyar tanügyi lapok című összeállításában.¹¹

A lapot a II. évfolyamtól (1923. január 15., 1.sz.) vizsgálhatjuk, mert az I. évfolyama egyik könyvtárban sem lelhető fel. Az utolsó lapszáma pedig az 1937. május 8-i. A lap évenként 12 számmal, többször két lapszám összevonásával, eltérő, de többnyire hatoldalas terjedelemben jelent meg.^{12, 13}

Az első két, könyvekkel kapcsolatos közlemény (pontosabban: reklám) már az 1-2. számban megtalálható. Pósa Endre,¹⁴ a lapot kiadó könyvkereskedő és nyomdász minden lapszámban közölt információkat az általa árusított aktuális és retrospektív könyvekről. Tulajdonosa azonban ekkor már a cégnév meghagyásával veje, Kálmán István volt. E szám első reklámjában csak a tankönyvek és a könyvkereskedelem szavak utalnak arra, hogy a vásárlók rendelkezésére áll. A másik egész oldalas keretes reklám, amelyben a könyvekre vonatkozó rész: „*Vidéki iskolák részére is állandóan nagy raktár iskolai könyvekből.*”¹⁵ Utóbbi reklám csaknem kivétel nélkül a többi lapszámban is szerepel, ezekre külön nem, csak akkor térünk ki, ha többlet- és eltérő információkat tartalmaznak.

Az elírt dátummal megjelent 4. számban két könyvajánlás kapott helyet. A VKM-miniszter „...*megengedte, hogy Dr. Geöcze Bertalan Przemysli tragédia című művére, amely a várnak a világháborúban vitt szerepét magyar nézőpontból tárgyalja és a várat védő vitéz honvédség dicső tetteit örökíti meg, a népoktatási intézetek ifjúságának figyelme felhívassék, illetve a mű az ifjúsági könyvtár részére beszereztesék.*” A másikban a Ki volt nekünk Kapisztrán? című kis könyvet (füzetet) ajánlja, „...*amely alkalmas a magyar ifjúság lelkében hazánk nagy elődei és ősei iránt tartozó kegyeletes tiszteletet ápolni és fokozni.*”¹⁶ Ugyanezen az oldalon közli a kiadó, hogy a Pósa-cég az egyetemi nyomda dunántúli bizományosa lett. A 7-8. számban Tomcsányi János Nagymagyarországból Kismagyarországba című, a Magyar Nemzeti Szövetség kiadásában megjelent könyvét ajánlja, mely „...*egy rendkívül érdekes, irredenta célokat szolgáló munka, ... melynek megszerzését olvasókörök, ifjúsági egyesületek, ifjúsági és iskolai könyvtárak részére, tekintettel a nemes célra is, beszerzésre a legmelegebben ajánljuk. Alkalmas a mű iskolai jutalomkönyvnek is.*”¹⁷ A szilasbalhási katolikus és református iskola egy-egy tanulója kapja jutalomként Petőfi összes költeményeit, mint olyan település, amely kapcsolatban volt Petőfivel.¹⁸ A 13-14. számban Hortobágyi Ákos Nagymagyarország nemzetiségei című könyvének ajánlása olvasható. A szerző „...*értékes munkát írt, mely kiválóan alkalmas segédeszköz úgy a népies, mint a tudományos ismeretterjesztő előadásokra.*”¹⁹

A 15. számban Szokolszky Rezső tanfelügyelő hosszú írásban ad útmutatást arra vonatkozóan, hogy a rendkívül nagy drágaság miatt az iskolák hogyan segítsék tanulóikat a tankönyvek (és a tanszerek) beszerzésében. De „...*azon esetben azonban, ha a gondviselők nagy része a megállapított felszerelés megszerzésére képtelen, ... a tanítótestület a tankönyvek és eszközök jegyzését a helyi viszonyok által feltétlenül indokolt mértékig redukálhatja.*” A kiadó irredenta dalokat tartalmazó könyvet ajánl:

Réfi Géza Bús magyarok imádsága című munkáját, azért is, mert a szerző „... városunkban telepedett le, a vármegye tanítóságának 1000 korona helyett 650 k-ért bocsátja azt rendelkezésre.”²⁰ A 18. számban Drozdy Gyula A magyar gyermek ábécés könyve című munkájára hívják fel a figyelmet, „...amely egyesíti a jelképes phonomimikai²¹ és írvaolvasási módszereket és olvasmányaiiban az integritás eszméjét szolgálja.”²²

A lap 1924. évi 1. számában a Franklin Társulat felhívása jelent meg pályadíjjal jutalmazandó olvasókönyv-tervezet kidolgozására az I-VI. osztályok számára. Ebben közlik a tartalmi szempontokat is. A felhívás szerint azért van szükség új tankönyvekre, mert „A háború óta megváltozott viszonyok folytán a népiskolai olvasókönyvekben már az alsóbb osztályoktól kezdve meg kell kedveltetni a tanulókkal a szép leíró olvasmányokban a mezőgazdaságot, a szőlőművelést és kertészetet; az V-VI. osztályokban pedig az eddiginél sokkal kimerítőbben kell gazdasági témájú olvasmányokat felvenni.”²³ A 4. szám ismét Quint József és Drozdy Gyula két új ábécés tankönyvét ajánlja, bővebb szakmai ismérvekkel: „...egyesíti a jelképes phonomimikai és írvaolvasási módszereket, olvasmányai a vallás-erkölcsös hazafias és esztétikai nevelést szolgálják.”²⁴ A Magyar Nemzeti Szövetség kiadásában megjelent hazafias színdarabokat tartalmazó könyvekről jelent meg hír, hozzá illően kellően szofisztikált szóaláfestéssel: „...tisztán zengő magyar nyelven, izzó magyar lélekkel megírt..., amely mint a tárogatóhang, hathatós ébresztője lesz mindenkor a magyar léleknek.”²⁵

A korona inflációja miatt a kiadó – nyilván gazdasági szempontból –, nemcsak – szinte lapszámonként – emelte az előfizetési díjat, hanem a lapszámokat és az oldalszámokat is csökkentette: 1924-ben a legtöbb szám mindössze 4-6 oldalon jelent meg. Az előző évi 18 lapszámot 12-re csökkentették. Ez a lapszámok tartalmában is változást hozott: többnyire a hivatalos közlések kerültek előtérbe, a közérdekű anyagok rovására.²⁶ Több, egymást követő lapszámban egyetlen könyvismertetés sincs. Ennek oka az lehet, hogy a tankönyvkiadás igen mérsékelt volt, másrészt még nem készültek jelentős neveléstudományi és gyakorlati pedagógiai művek. Viszont több ajánlásban szerepelnek az irredenta jellegű művek. Kivételnek tekinthető az Országos Gyermekégszégügyi Társaság Könyv a gyermekekről című munkájának ismertetése: „...a gyermeknevelés, ápolás és védelem minden fázisával és legégetőbb kérdéseivel, problémáival...” foglalkozik.²⁷

1925-ben az első jelentősebb könyvajánlás az 5. számban olvasható, Hazafias művek és jutalomkönyvek ajánlása címmel. Ezek „...mint a mai magyar nemzeti lélek, magyar fájdalom, dac, hit, reménység kifejezői és a növendékek hazafiúi értékeinek felkeltésére, ébrentartására, ápolására ... alkalmasak.” Kiadjuk a Magyar Nemzeti Szövetség.²⁸ A következő hirdetésben tantervkönyvet és a Pedagógiai zsebnaptárt (a későbbi sikeres évkönyvek elődjét) ismerteti a Pósa-könyvkereskedés.²⁹ Ugyancsak a cég reklámjában szerepel a Betűország című ABC-s könyv szellemiségének ismertetése, amelynek szövege feltehetően a kiadó, az Egyetemi Nyomda reklámanyaga alapján (vagy ezzel megegyezően) készült. Ebből is

nyomon követhető az az állami ideológia, amely még a legkisebb tanulók számára készült tankönyvekben is a „mélymagyar” irredenta szellemiséget sugallta és kívánta meg a gyermekektől és a tanítóiktól: *„Általánosan ismert jelenség, hogy a háborúk és a forradalmak bomlasztó erjedése atomizálólólag hatott a magyar lélekre is. Nagy fokban csökkent a nemzet együvé tartozásának érzése, és sorvadásnak indult a közös törekvések és célok érdekében hozott áldozatok ereje. Kultúrpolitikánknak tehát arra kell törekednie, hogy ismét egybe foglalja a magyar szellemi élet megnyilvánulását, és közös nemzeti alapra hozza az ifjúság nevelését.... A könyv a tantervi szükségletek kiszolgálásán túl az egységes nemzeti műveltségi front kialakítását kívánja megvalósítani.”* A másik hirdetés keretes, amelynek fő figyelemfelhívó mondata: *„Az új tanterv életbe lép.”*³⁰

Váth (Horváth) János (1887–1962) Veszprém vármegyei tanító regényei, elbeszélései igen népszerűek voltak a két világháború közötti időszakban. A lap figyelemfelhívásként felsorolásban közli megjelent könyvei címét.³¹ A következők szám egy hazafias dalokat tartalmazó, A haza minden előtt című könyvet ajánl.³²

TANFELÜGYELŐSÉGI ÉS KIADÓI STRATÉGIAVÁLTÁS: DINAMIZMUS A LAP KÖNYVISMERTETÉSÉBEN

1926-tól a lap tartalmi struktúrájában továbbra is a tanfelügyelőség közleményei, a tanítóegyesületek és -körök rendezvényei, rendeletek ismertetései dominálnak, de jelentős változás történt a könyvismertetéseiben. Egy-egy lapszámban nemcsak a számosságuk, hanem a terjedelmük is jelentősen megváltozott. Már a korábbiak szöveges ismertetőiben is megfigyelhető volt két taktikai elem: az egyik a tényszerű ismertetés volt (néhányánál jelentős irredenta, hazafias felhangokkal, s ezek mellé társult az, hogy kiknek ajánlják a könyvet, s részben fellelhető volt az is, hogy a szerző kvalitásait is méltatták, mintegy „húzóerőként” a könyv iránti igény erősítésére. A következőkben az is érzékelhető, hogy a célközönséget jól pozicionálták: tudatosabbá, értékfunkcióssá váltak a szöveges ismertetők azok irányában, akiket potenciális vásárlóknak tekinthettek. Ebben – tekintve a lap jellegét –, két domináns célközösség volt: a tanítók és a tanulók, s mintegy mellékes lehetőségként az iskolai (tanítói, ifjúsági) könyvtár. A könyvkiadók némiképpen számíthattak az alakulóformálódó tanítóköri könyvtárak vásárlásaira is.³³

Az 1926. februári lapszámban már hét (!) különböző könyvismertetés olvasható: a leventetörvényről szólóról, a Levente-dalok című műről, a vármegyei tanfelügyelőség által az új tanterv végrehajtását segítő kis kötettről (füzetről), Pándy Kálmán gyermekegészségügyi könyvéről, a Vadnay Tibor belügyi államtitkár által írott, A magyar hivatalos nyelv szabályai című kötetéről, a veszprémi zenetanító, a zeneiskola igazgatója, Gaál Sándor Veszprémi nóták című alkotásáról (*„A magyar dal kultuszának tesznek nagy szolgálatot, ha a jeles műre ismerőseik körében előfizetőket gyűjtenek”*), s végül ismét Váth Jánost említi, ezúttal abból az alkalomból, hogy a

Gárdonyi Géza Irodalmi Társaság pályázatán az író életét bemutató tanulmányával megnyerte a pályadíjat.³⁴ A márciusi lapszámban négy különböző ismertetés olvasható, többek között Koroknay Istvánné Gyermekarcképek című kötetéről („a könyvet ajánljuk a tanítóság és a szülők figyelmébe”), a Gárdonyi társaság évkönyvéről („A nagy Gárdonyi végrendeletét viszi teljességbe, mikor irodalmi kiszállásokat rendez a vidékre, s a kultúrát terjeszti Gárdonyi hagyatéka szerint.”), új, ún. vezérkönyveket (tantervi, tantárgyi útmutatók, módszertani kötetek, tananyagbeosztásokat stb. közlő művek), tankönyvet, ima- és énekeskönyvet ajánl a Pósa-cég, s külön keretes hirdetésben a már korábban is alkalmazott brand: „Vidéki iskolák részére is állandóan nagy raktár iskolai könyvekből.”³⁵

Tanfelügyelési javaslatra és üzletpolitikai szempontból is vállalta a Pósa-cég, hogy reklámozza és árusítja is az 1925-ös népiskolai tanterv alapján az 1926-1927-es tanévben bevezetésre kerülő tankönyveket, a tantervet, és a majdani, a tanítók munkáját segítő vezérkönyveket. A tankönyvcseré érdekében az iskoláknak jóváhagyásra be kellett küldeni a tanfelügyelésre az általuk használt/választott tankönyvek adatait (szerző, cím, osztály megjelölésével). A Magyar Püspöki Kar útmutatót készített iskolái számára az új tanterv végrehajtásával kapcsolatban. Mivel a vármegyében az iskolák többsége katolikus egyházközségi fenntartású volt, természetesnek vehető, hogy a cég nagy hangsúlyt fektetett ennek a kiadványnak a reklámozására.

A kiadó különös figyelemmel ajánlotta Huszár Károly Az égő Oroszország című művét. Ennek ismertetésében is kitűnik a jól strukturált, a több irányú célt szolgáló, befolyásoló reklám, melynek algoritmusai a későbbieknek is: 1. A tartalom bemutatása („... A cári és a bolsevista Oroszország rejtelmébe, titkaiba, véres küzdelmébe, az orosz társadalomnak szinte apokaliptikus méretű vergődésébe vezeti be az olvasót”, majd 2. A személyes hangú megközelítés, az olvasóra történő pszichikus és mentális ráhatás, az érdeklődés felkeltése következik („... az orosz nép misztikus lelke tárul ki előttünk, ... az életbölcesség valóságos kincstára...”), de nem rejti el a könyvben bemutatott nyugtalan társadalmat, az ellentétekben is megnyilvánuló káoszt sem („... a dicsőséges cárok, a nagy orosz próféták, a nihilisták, a bombavető, a parasztok, a vöröskatonák, a letiport polgárok, a gépeket pusztító és imádó bolsevisták, az eszeveszett világorradalmárok élete elevenedik meg.”) Végül egy rokkant honvéd verseskötetét (Védcsöppek) ajánlja minisztériumi jóváhagyással.³⁶

Az augusztus 30-i lapszámban már az új tankönyvek ismertetése került az első helyre. Új jelenség, ami a későbbi egy évtizedben végigvonul a lap könyvismertetéseiben, hogy különböző vármegyék királyi tanfelügyelői könyveit ismertetik. Ez gesztus (is) lehetett a lapot jegyző Veszprém vármegyei tanfelügyelés/tanfelügyelő részéről, de érdeke lehetett a Pósa-cégnek is, mert ezeket a köteteket a tanfelügyelési érdekeltség révén a lapban mindig jó referenciával jelentették meg. Pl. Dezső Lipót, Vasvármegye királyi tanfelügyelője tankönyveit ismertette, amelyek a magyar-német tannyelvű elemi iskolák részére készültek. (Veszprém vármegyében ekkor még számos olyan iskola volt, ahol a német nyelvű oktatásnak tradíciója, aktualitása volt, pl. Városlőd, Úrkút, Németbánya, az észak-keleti Bakony térsége

stb.) Ugyanekkor hirdeti a Szent István Társulat tankönyveit is, novemberben pedig ugyancsak VKM-ajánlással A magyar művészeti könyvtár sorozatot.³⁷

A lappal kapcsolatban az 1927-es évet ugyancsak fordulópontnak tekinthetjük a könyvek ismertetésében: sorra jelennek meg az új (az 1925-ös tantervhez vagy ennek szellemében) készült neveléstudományi és gyakorlati útmutatást adó vezérkönyvek ismertetései, ajánlásai. Márciusban hirdeti a lap: *„Nélkülözhetetlen könyv a tanítóság részére: A gyakorlati pedagógia kézikönyvtára-sorozat, ..., amelynek minden egyes kötete, lapja a tanítót mindennapi munkájában támogatja, tanácsot, példát, konkrét útmutatást nyújt az iskola nevelő és oktató munkája minden részletéhez”*. Ez konkrét, a lényeges információkat közlő ismertetésrész; máskor az érzelmekre hatóan metaforákat, pozitív előfeltevéseket is „bevetnek”, alkalmaznak a mű megvásárlása érdekében. Pl. a Dezső Lipót Vezérkönyv a magyar beszédnek az idegenajkú iskolákban való tanításához hirdetésében: *„Minthogy csonka hazánk nem magyar ajkú községeiben nincs egyetlen iskola, melynek hazafias szellemű igazgatója vagy tanítója a zengzetes magyar beszédet, amelyre a tanulóknak egész életében szüksége van, nem a legnagyobb buzgalommal akarná tanítani, arról kellett gondoskodni, hogy a magyar beszéd tanításánál eddig tapasztalt nehézségek lehetőleg elháríttassanak”*. Finoman elrejtett dichotómia is fellelhető e részletben, amelyet az utolsó szavak oldanak fel.³⁸ A júliusi lapszámban Szokolszky tanfelügyelő ajánlja Dezső Lipót által a német nyelven is oktató iskolák részére készített ábécés és olvasókönyvét. A leventeoktatás bevezetésével megjelennek azok a könyvek, amelyek a tanítók leventevezetői munkáját segítik. Ilyen pl. Gombkötő Antal szegedi királyi tanfelügyelő munkája, a Leventék könyve, amelyről a júliusi lapszámban olvashatunk. Ugyanekkortól megjelennek a minőségi kézikönyveket és tankönyveket jegyző szerzőpáros, Quint József és Drozdy Gyula munkáinak ismertetései. A kötetek főcíme: Egységes vezérkönyvek, amelyben a tanítóságnak az a szakmai kívánsága, törekvése is tetten érhető, hogy vallásfelekezettől függetlenül azonos tankönyvek legyenek és ezek alapján, ezekhez készüljenek elméleti és gyakorlati kézikönyvek.³⁹

Ha megyei (származású, lakos) volt a szerző, és/vagy megyei vonatkozású a könyv, külön figyelmet kapott a hirdetésben/reklámban. Dornyai Béla tanár Bakony című útirajz-kötetéről közlik, hogy *„.... Igen hasznos, helyi vonatkozású, s a földrajz és történelem tanításánál kiválóan hasznosítható...”* Ennél a részletes könyvadatokat is mellékeltek (424 oldal, 1 műmelléklet, 3 látkép, 1 térkép, 108 kép, 23 alaprajz, ára 2 pengő). Máskor a részvételre, a hazafias érzületre is alapoztak a könyvek bemutatásánál, pl. Berkényi Mihály, a pesterzsébeti állami elemi népiskola igazgatója könyve bemutatásakor: *„Berkényit a csehek üldözték el a Felvidékről, ahol törhetetlen hazafias érzésével sok-sok tót gyermek lelkébe ültetett megingathatatlan magyar nemzeti érzést... Sok vonatkozás is van költeményeiben ott maradt emlékeire, amelyek most oly kínzóan égetik mélyen érző magyar szívét”*. A másik lapon az Egyetemi Nyomda tankönyveit hirdeti, amelyek természetesen a Pósa-cégnél megrendelhetők.⁴⁰

Az októberi lapszámban (mindjárt a 2. oldalon!) a tanfelügyelőség a VKM 64047/928 sz. rendelete alapján közzétette az engedélyezett ábécés (azaz I. osztályos)

tankönyvek listáját. Hét kiadó könyvből lehetett választani (Atheneum, Egyetemi Nyomda, Franklin, Kalász, Singer-Wolfner, Révai, Langel), az ismertebb szerzők: Dezső Lipót, Quint József, Drozdy Gyula, Tomcsányiné Czukrasz Róza. Az olvasó- és nyelvtankönyvből 9, a számtanból 4, a vegytan és természettanból 3, az egészség-tanból 3, azonban a történelem és állampolgári ismeretekből, földrajzból, énekből, természetrajzi-gazdasági-háztartási ismeretekből mindössze 1-1 könyv szerepelt a listán. A 4. oldalon nagy terjedelemben közölték a már „húzónévként” számon tartott Drozdy és Quint (és két másik szerzőtárs) által a győri szemináriumon tartott előadásuk alapján gyorsírással lejegyzett és átírásban kiadott könyvüket. *(Az új tantervvel kapcsolatos módszeres eljárások és mintatanítások.)*⁴¹

A vármegye tanítói szinte köteleesszerűen irányítóként, előadóként, program-szervezőként részt vettek településük iskolán kívüli népművelési munkájában. Az ezekhez kapcsolódó előadásokhoz ajánlott könyveknél mindig (mintegy funkció-többletként) a reklámban, ajánlásban hozzátették, hogy a tanítás során is hasznosíthatók. A vármegyei Iskolánkívüli *(így!, T. J.)* népművelési bizottság szerző és cím megjelölésével forrásmunkákat ajánlott az előadásokhoz, amelyek kölcsönözhetőek, és közli, hogy ajándékként a vármegye 50 községe 140-140, 2 községe 170-170, 2 másik községe 250-250 kötetből álló könyvtárat kap. *(Közölték a település és a kölcsönző személy nevét is.)*⁴²

Az 1928. évi lapszámokban újabb könyvek, újabb szerzők szerepelnek, többek között Finta Sándor, a pápán tanított Ligárt Mihály (aki közel félszáz tan- és kézikönyvet írt), Kőrösi Henrik, a Sárospatakon működött (Pápai) Tóth Mihály tanító. A bemutatott/reklámozott/ajánlott könyvek közül néhány jelentősebb: Részletes normál tanmenet I-IV., és helyi tanmeneti füzet osztályonként; Otto Zimmermann Szülők könyve (Kőrösi Henrik fordításában és átdolgozásában: „*A könyv a gyermeknevelés sokoldalú problémáival foglalkozik...., gyakorlati útmutatást ad a gyermeknevelés feladatának roppant hozzáértést és tapasztalatot igénylő helyes megoldásához*”). Megemlítik Fröbel, Pestalozzi, Key és mások tanításait is: kitekintés a külföldi példákra. A kötet vonzerejét igyekeztek erősíteni azzal a közléssel, hogy „...*Németországban napok alatt sok tízezer példányban kelt el*”. Kőrösi beleapplikálta Jókai, Arany, Madách, Pázmány neveléssel kapcsolatos nézeteit. A veszprémi vármegyei tanfelügyelő ajánlásával két királyi segéd-tanfelügyelő (Serényi Antal, Gauser Rezső) könyve is sikerre számíthatott: a tanügy-igazgatás útvesztőjében történő eligazodáshoz adtak segítséget. (Tanügyi jog; A népoktatásügyi közigazgatási jog kézikönyve.) Ez utóbbit úgy ajánlotta a lap, hogy a lehető legtöbb potenciális vásárló figyelmét hívja fel: „*A mű részletesen tárgyalja a kiseddóvást, az elemi népoktatás kérdését, a tanítók jogait, köteleességeit, a népiskolák hatóságait, az iskolai és népkönyvtárakról, az iskolai egészségügyről, ifjúsági testnevelésről, az iskolánkívüli népművelésről, a tanítóegyesületekről, minden kérdéstről a gyakorlati szempont által megkínált részletességgel.*” Dezső Lipót, aki vasvármegyei tanfelügyelő volt, hazafias nevelés szempontjából fontos kötetét (Külföldi furcsaságok Magyarországról) elsősorban a tanítóknak ajánlotta, mert „...*téves, rosszindulatú adatokat, ismertetéseket ....*

tartalmaznak, ... s rendkívül káros képet nyújtanak hazánk egyes viszonyairól”, s a tanítók feladata, hogy ezeket a népművelési munkájuk során „helyre tegyék”.⁴³

A lap 1929-ben az első lapszámában mutat be először könyvtárat: a Fővárosi Pedagógiai Könyvtárat. Erről a következő korrekt tájékoztató adatokat közli: „E könyvtár, melynek helyisége Budapesten, VIII. Mária Terézia tér 8. sz. alatt van, ez év elejétől kezdve átszervezve és a legújabb szakművekkel dúsan felszerelve újra megnyílt a tanítóság és az érdeklődő nagyközönség előtt. A feldolgozott munkák száma 18 000 kötet, ebből az igazgatóság egy 1400 kötetet felölelő nyomtatott szakjegyzéket állított össze, mely kizárólag gyakorlati pedagógusok számára készült. A könyvtár hétköznapokon reggel 9-1-ig és délután 4-1/2 7-ig díjtalanul használható... Otthoni használatra is lehet egyszerre három művet hat hétre díjtalanul kapni. A könyvtár azonban postai küldésre nem vállalkozik. Vidéki olvasók csak abban az esetben kaphatnak könyvet, ha azok kivitelértől és visszaszállításáról megbízható egyén útján gondoskodnak.”⁴⁴ Az évfolyam többi lapszámában a legjelentősebb megyei vonatkozású kiadvány Váth János Veszprémvármegye képeskönyve, amely a III. osztályos tanulók számára a beszéd- és értelemgyakorlat tantárgyhoz készült.⁴⁵ A lap a későbbi számaiban, majd az 1930-asokban is az eddigi tankönyveket, kézikönyveket hirdette, de néhány újdonság is helyet kapott a reklámjai között. Ezek közül a legjelentősebb Fojt János Szülői értekezlet című könyve.⁴⁶ Az 1930-as év a vármegye szempontjából fontos évfordulónak tekinthető: a lap Szent Imre halála (1031) évfordulójának előkészületeként sorra ismertette az életével kapcsolatos világi és vallásos műveket. Az egyik szerző Guthel Jenő veszprémi paptanár volt. Ugyancsak jelentős figyelemfelhívó reklámot kaptak Hatvani Lajos pápai állami tanítóképző intézeti zenetanár zeneműveit tartalmazó kötetei, és hasonlóan a vármegyei Nagygyimóton tanító Farkas Géza négyszáz rajzot tartalmazó, A tanító táblai rajzai című műve. Meglepő adalék – amely a tanítók olvasáskultúrájának hiányaira éppúgy utal, mint a gazdasági válság miatt az iskolák pénztelenségére –, hogy a VKM kimutatása alapján a tanfelügyelőség intézményenként megnevezve közli azoknak a névsorát, akik elmaradtak a tanítók szakmai munkájához valóban nélkülözhetetlen Néptanítók Lapja előfizetési díja befizetésével.⁴⁷

A későbbi években is különös figyelemmel tudósított a lap a vármegyei tanítók, képzőintézeti tanárok könyveiről, amelyek főképpen módszertaniak voltak. Gergely Ferenc és Kaposi Károly pápai tanítóképző intézeti gyakorló iskolai tanítók Illusztrált tanítási vázlatok a természetrajz tanításához című könyve ismertetését első alkalommal jegyzi pedagógus: Schönvizner János, aki ugyancsak a gyakorlóiskola tanítója volt. Ez új jelenség volt a lap könyvismertetései során. Ligárt Mihály pápai kötődésű tanító könyvei is szerepeltek a reklámokban.⁴⁸ Bár a gazdasági válságot a könyvkiadás is megérezte, néhány tanügyi (főképpen vezérkönyvek, tankönyvek), valamint regények és más műfajú kötet ismertetését vállalta a lap szerkesztősége. Ezek azonban többnyire csak szerző, cím, ár, kiadó megjelöléssel kerültek közlésre. (Főképpen a Szent István Társulat és az Egyetemi Nyomda kiadványai kerültek előtérbe a lap hirdetéseiben.) Több lapszám könyvhirdetés nélkül jelent meg. 1932-ben egész oldalas hirdetés jelent meg Nacsády József veszprémi elemi iskolai

tanító háromkötetes, Az elemi iskolai testgyakorlás tanítás vezérkönyve című munkájáról, valamint a vármegyei pedagógiai szeminárium kölcsönözhető könyveiről.⁴⁹

A gazdasági-pénzügyi válság elmúlásának jelei a lapban a könyvészeti anyag hirdetései, reklámjai bővülésén is tapasztalható. A pedagógiai szakmunkák újra előtérbe kerülését jelezte az is, hogy a vármegyei tanfelügyelő hivatalos közleményben hívta fel a tanítók figyelmét a vármegyei pedagógiai (szemináriumi) könyvtár könyvei használatára:

„... A könyvtárat eddig nem igen vették igénybe, ami arra utal, hogy a továbbképzés szükségességének tudata nem eléggé hatja át a tanítóságot...” Az ösztönző szavakat követően néhány jelentősebb elméleti és gyakorlati kötetet ismertet a tanfelügyelő: *„...a művek legnagyobb része a gyakorlati tanítás céljait szolgálja. Ezek tanulmányozása tehát nemcsak életszüksége a jól felépített tanítói munkának. A művek más része a neveléstudománnyal foglalkozik, tehát feltárja a tanító előtt azokat a módokat és rendszereket, amelyekkel tanítói munkáját megkönnyítheti, és megtalálja benne azokat az eszközöket, amelyek nagyon fáradságos munkáját eredménnyel kecsegtetik...”* Vesszely Ödön (Bevezetés a neveléstudományba), Imre Sándor (Neveléstan), Várkonyi Hildebrand (A pszichológia alapvetése), Frank Antal – Drozdy Gyula (Hogyan tanítsunk a népiskolában), Drozdy (Elméleti fejtegetések és gyakorlatok) a jelentősebb, általa ismertetett szerzők és könyveik.⁵⁰

A fellendülő gazdasági élet jeleként a lap egyre több olyan „könyvcsoport” hirdet, amelyek különböző kiadók ún. vezérkönyveit, újdonságait tárják a tanítók elé. Ezekkel az olvasáskultúra, a szakmai igényesség minőségi javítását célozták meg, többek között olyan ismert szerzők munkáival, akik már korábban is jelen voltak a neveléstudományi könyvek piacán (Quint, Drozdy, Imre Sándor, Fináczy Ernő, Frank Antal stb.), a szépirodalom terén Mécs László, Zilahy Lajos, Török Sándor, Harsányi Zsolt, Herczeg Ferenc, Gulácsi Irén és természetesen a XIX. századi klasszikusok.⁵¹

A lap folytatta a vármegyei tanfelügyelők által írott kötetek bemutatását, ismertette A magyarság néprajza című kötetsorozatot.⁵²

ÚJRA KÖZÉPPONTBAN A PEDAGÓGIAI KÖNYVEK ÉS AZ ISMERETTERJESZTŐ, VALAMINT A SZÉPIRODALMI MUNKÁK

1935-től egy-két kivételtől eltekintve, minden lapszámban több kötetről olvashatók ismertetések, reklámok. A tanfelügyelőség ismét közzétette a szemináriumi könyvtár jegyzékét, s azoknak a könyveknek adtak hirdetési felületet, amelyek a megújuló pedagógiai kultúrát, a tanítók szakmai igényességének növelését szolgálták. Ezért új rovatot indított a lap Könyvismertetés címmel. Ezt az M. S. monogramú szerző vezette be A pedagógiai könyvtár hasznáról című írásával.⁵³ A tanítókörök üléseire

is előírtak könyvismertetést, amelyeken még a hozzászólásokat is jegyzőkönyvbe kellett foglalni.

Krehnyait 1936. szeptember 1-én Gallay Rezső váltotta a tanfelügyelőség élén, aki folytatta a tanítók könyvkultúrájának ösztönzését. 1937 januárjában pl. „többek kérésére” ő is közzétette a vármegyei Pedagógiai Szeminárium kölcsönözhető könyvei jegyzékét egy teljes oldal terjedelemben. Ösztönzője volt az olvasók külföldi jeles pedagógusok munkásságával történő megismertetésének. Ebben az ismét több könyvet megjelentetett Váth János volt segítségére, aki Mester János Az olasz nevelés a XIX. és a XX. században című kötetét ismertette, többek között Gentile, Don Bosco, Montessori, Key, Agazzi, XI. Pius neveléssel kapcsolatos munkásságával. Meglepő a kritikája a kor politikai légkörét figyelembe véve:

„... A túlságos német befolyás szellemi életünket bekapcsolja a német kultúrkörbe, s ezzel veszélyezteti fejlődésünk önállóságát. Az olasz kultúra soha se nyomta el még szellemi életünket, hanem megtermékenyítette, amint erre példa Szent István király, az Anjouk és a Hunyadiak kora.”⁵⁴

A lap 1936–1937. évi számaiban többek között a következő szerzőket és könyveiket preferálta hirdetéseiben: Weszely Ödön: Bevezetés a neveléstudományba; Várkonyi Hildebrand: A pszichológia alapvetése; Frank Antal-Drozdy Gyula: Hogyan tanítsunk a népiskolában; Nemesné Müller Márta: A gyermekszoba mindennapi kérdései; Tóth Tihamér: Tiszta férfúság; Ferenczi Zoltán: A könyvtárak mint a nemzet művelődése eszközei; Éltés Mátyás: A gyermeki intelligencia vizsgálata; Greguss Pál: A növények csodálatos élete; Sikorsky: A gyermek lelki fejlődése; Petrik Pál: Az óvóképzés reformja; Marcell Mihály több könyve; Kornis Gyula: Bevezetés a tudományos gondolkodásba; Vikár Béla: Kalevala; Bárczi Gusztáv: Egészségvédelmi nevelés vezérkönyve; Imre Sándor: A család békéje; Gallay Rezső: Népoktatásügyi közigazgatási jog; Népiszkolai egységes vezérkönyvek stb.⁵⁵

A lap folyamatosan törekedett arra, hogy szélesítse az egyes kötetek célközönségét. Erre példa Gallay kötete ismertetésének részlete is: „...minden tanítónak, iskolaszéki elnöknek, óvónőnek és községi jegyzőnek nélkülözhetetlen szakkönyve.”⁵⁶

ÖSSZEGRZÉS

Elemzésünk során azt vizsgáltuk, hogy a polgári kor időszakában a Veszprém vármegyében megjelent pedagógiai lapok mennyire képezték le a megyei és az országos (és némi kitekintéssel a kontinentális) pedagógiai (és részben a más műfajú) könyvek olyan megjelenítését, hogy ezek a felhasználók számára evidens információközvetítők legyenek. Alapvetően a vizsgálatra egy lap volt alkalmas, a Veszprémvármegyei Népoktatás 1923 és 1937 között (hiányosan fennmaradt) évfolyamai, lapszámjai.

E másfél évtized a hazai társadalom, és benne a közoktatás számára is, mozgalmas időszak volt: fellendülő és válságos periódusok váltották egymást. Ebben benne

volt az I. világháború, Trianon, a pénzügyi infláció, az 1929–1932-es gazdasági válság, a II. világháború előkészületei (a hadsereg megerősítése) miatt megakadt oktatásfejlesztés, de szerencsére ott található Klebelsberg Kunó működésének számos eredménye: a nyolcosztályos népiskolára történő átállás kezdeményezése, az állami tanfelügyelet megerősítése, az iskolahálózat bővítése, a tanítók továbbképzésének megszervezése, az új tantervek és tankönyvek megjelenése, a pedagógiai országos, regionális és helyi sajtó színessége, s nem kevésbé: a pedagógusok szakmai-erkölcsi elismerésének széles körűvé tétele.

Az elemzett lap, ha többször jelentős nehézségekkel is küszködve, de betöltötte pedagógiai szerepét: egyrészt közvetítette az állam közoktatásügyi akaratát, szándékait (törvények, rendeletek ismertetésével, útmutatással, a felügyeleti, tanügy-közigazgatási eljárások bemutatásával), másrészt az irányítás több szinten megjelenő aktorai közvetlen és közvetett szereplésével befolyásolták a népiskolák tanítói, a fenntartók, és más, közvetlenül kapcsolódó résztvevők (egyházközségek, levente-egyesületek, egyházi alapítványok stb.) együttműködését.

A közoktatás állami szintű folyamatos újraszabályozásai, modernizációs törekvései a vármegyei lap könyvészeti anyagaiban is permanensen nyomon kísérhetők: állandó szakmai, néha pressziós nyomást mutatnak abban, hogy a többnyire egy vagy két tanerős kisiskolák tanítóinak pedagógiai kultúrája a neveléstudományi elméleti és gyakorlati könyvek alapján fejleszthető legyen. A húszas évek végétől új jelenségnek számítható, hogy mind több olyan könyvismertetés jelent meg a lapban, amelyek a tanítók szélesebb körű műveltségéhez, önképzéséhez adtak információkat. (Szépirodalmi művek, művészeti könyvek, lexikonok, útikönyvek stb. ismertetései.)

A lap (illetve a mindenkori szerkesztője és szerkesztősege, a lap kiadója) két fontos inspirációjára külön is rá kell mutatnunk: a mindenkori vármegyei vezető tanfelügyelők nem csak hivatali, hanem személyes elkötelezettségükből adódóan is ösztönözték tanítóikat a szakmai könyvekből történő tovább- és önképzésre, amelyhez személyes példamutatásukkal is hozzájárultak, másrészt fontosnak tartották, hogy a megyei szerzők munkáit széles körűen (visszatérően is) ismertessék, amellyel erkölcsi megbecsülést is adtak részükre.

Végezetül: A regionális (vidéki) pedagógiai lapok kutatása eredményei jelentősen hozzájárulhatnak neveléstörténetünk differenciáltabb, árnyaltabb megjelenítéséhez, értékeléséhez.

JEGYZETEK

---

1 *Néptanítók Lapja*. Heti Közlöny a magyarországi kiseddóvodák, elemi és felső-népiskolák számára. Budán készült a Magyar Királyi Egyetemi Nyomdában. Első szerkesztője Környei János (1831–1870) volt, aki 1867-től dolgozott a minisztériumban. Jelentősebb művei: Tanügyi reformok. Pest, 1861; A gymnasium és reáltanoda. Pest, 1861; A tanító az iskolában. Pest, 1870.

2 A lap kumulált tartalmi szerkezete: „I. Hivatalos, II. Népoktatási törvényhozás, III. Vezércikk, IV. Nevelés- és oktatástani gyakorlati közlemények, V. Tanügyi tudósítások, VI. Vidéki tudósítások, VIII. Nép-

- szerű olvasmányok, IX. Külföldi közoktatási közlemények, X. Egyveleg, XI. Könyvismertetés és könyvészet, XII. Pályázatok, XIII. Szerkesztői nyílt posta, XIV. Hirdetések.”
- 3 Veszprém vármegye területileg nem volt azonos a mostani megyéével. Nem volt része a jelenlegi tapolcai, a sümegi, a balatonfüredi járás, viszont hozzá tartozott az enyingi járás. Időben folyamatosak voltak az el- és odacsatolások (főképpen kisebb falvak, határrészek stb. révén, ezek azonban lényegesen nem módosították a törzsadatokat). Népessége 1869-ben 201 431 fő, területe 4166 km², járásai: veszprémi, pápai, devecseri, zirci, enyingi.
- 4 *Tanodai Közlöny* (1862–1865). A Somlóvidéki Evangélikus Tanító Egylet adta ki kézirat formában Kis-Kamondon minden hónap 1-jén. Nincs meg egyik könyvtárban sem. Két lappéldánya Süle Sándor (1908–1996) evangélikus tanító, majd iskolaigazgató ajándékaaként a kertai általános iskola helytörténeti gyűjteményében, másolata e tanulmány szerzőjénél található. (1863. április 1. 8.sz., 1863. július 1. 11.sz.)
- 5 *Tanodai Közlöny* (1884–1897). Kiadója szintén a Somlyóvidéki Tanító Egylet volt. Az Országos Széchényi Könyvtárban (OSzK) az első évfolyam néhány nyomtatott lappéldánya van meg.
- 6 *Tanügyi Értesítő* (1902–1911). A Veszprémegyházmegyei Római Katolikus Tanítóegyesület hivatalos lapja volt. Az OSzK-ban az 1902., 1903., 1911., 1912. és az 913. évi lapszámok vannak meg.
- 7 *Veszprémvármegyei Tanügyi Közlöny* (1913–1914) A Veszprémvármegyei Királyi Tanfelügyelőség és a Veszprémvármegyei Általános Tanító-Egyesület hivatalos értesítője volt. Lelőhelye: OSZK.
- 8 *Veszprémvármegyei Népoktatás* (1922–1937). Évfolyam- és laphiányos az OSzK-ban és a Veszprémi Eötvös Károly Megyei Könyvtár (VEKMK) állományában is. Teljesen hiányzik az 1., 1922-es évfolyam, a többinél pedig számos laphiány van. Egymást kiegészítő leelőhelyei: OSzK, VEKMK.
- 9 *Veszprémi Népoktatás* (1937–1944). Nincs meg a VEKMK-ban. Lappéldányai hiányosan az OSzK-ban vannak. (Nagy, 1957. 96.o.)
- 10 Szokolszky Rezső (1873–1948) Trianon után a Felvidékről került előbb Miskolcra, majd 1921-ben Veszprémbe. Itt a tanfelügyelőségen kapott munkát, és főtanfelügyelőként ment nyugdíjba. A vármegye közoktatásának népszerű irányítója, kitűnő szakmai vezetője volt, aki a tanítókat folyamatosan ösztönözte neveléstudományi és gyakorlati pedagógiai művek és a Néptanítók Lapja olvasására. Szinte minden tanítóegyleti ülésen részt vett. Számos tanítót javasolt igazgatói címmel történő jutalmazásra és más elismerési formák adására.
- 11 Bene Lajos (szerk., 1936): *Magyar tanítók évkönyve*. Dante Könyvkiadó, Bp. 52–55.o.
- 12 Nagy László (1957): *A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája*. Veszprém Megyei Könyvtár, Veszprém, 96.o.
- 13 A könyvekkel kapcsolatos ismertetések, közlések folyamatos időrendben történő bemutatása a könynyebb áttekintést segítik, és ezzel nyomon követhető az is, hogy a lapban folyamatosan nőtt a közölt anyagok száma és a lapfelülete is.
- 14 Pósa Endre 1883-tól üzemeltette nyomdáját és könyvkereskedését. Veszprém város és a megye köztisztelvényben állt, több közéleti tisztséget viselt iparos volt, akinek az egykori házáat ma is Pósa-háznak nevezik. Ezt egykor a zirci ciszterci apátság építtette. Ma bank működik benne.
- 15 VvN, 1923. 1-2.sz. 5-6.o.
- 16 VvN, 1923. 4.sz. 3.o. 347/923. és 518/923. tanfelügyelői ügyiratszám.
- 17 VvN, 1923. 7-8.sz. 5.o.
- 18 VvN, 1923. 11-12.sz. 3.o.
- 19 VvN, 1923. 13-14.sz. 5.o.
- 20 VvN, 1923. 2-3., 5.o.
- 21 A fonomimikai (a betűk hangoztatása + kézmozdulattal kísérés, mint vizuális megerősítés) módszert Tomcsányiné Czukrász Róza (1863–1935. november 1., Erd. A halálózása időpontját és helyét az 1997-ben megjelent Pedagógiai lexikon nem közölte, ismeretlen adatnak tekintette) tanítónő dolgozta ki. Ez különösen a gyengébb ismeretfeldolgozási eredményeket felmutató tanulóknál volt eredményes.
- 22 VvN, 1823. 18.sz. 2.o.
- 23 VvN, 1924. 1.sz. 3.o.
- 24 VvN, 1924. 4.sz. 4.o.
- 25 VvN, 1924. 5.sz. 3.o.
- 26 1923. december: a féléves előfizetés 1000 K, 1924. július 26: 10 ezer K.
- 27 VvN, 1924. 10.sz. 5.o.
- 28 VvN, 1925. 5.sz. 5.o.
- 29 VvN, 1925. 7-8.sz. 3.o.
- 30 VvN, 1925. 9.sz. 4.o. A továbbiakban: a „...Betűország tanügyi, kultúrpolitikai és nemzeti nevelési szempontból, s az egységes magyar műveltségi front megteremtése érdekében az állami és községi elemi népiskolák első osztályában tankönyvül bevezetessék”.

- 31 VvN, 1925.11.sz. 2.o.
- 32 VvN, 1925-12.sz. 3.o. (Néhány dalcím ebből: Fohász, Hősök emléke, Bús magyarok imádsága, Diák induló.)
- 33 Több forrásból közismert, hogy a vármegyei járási, esperesi tanítóköröi törekedtek könyvtárak létrehozására. Jelentős könyvanyaggal rendelkezett pl. a devecseri, a tapolcai, a pápai járási katolikus tanítókör. Könyvanyagaik jelentős része az 1945 után államilag előírt könyvselejtezés-sorozat áldozata lett, a megmaradtak pedig elkallódtak, jobb esetben 1948-ban az államosított iskolák könyvtáraiba kerültek.
- 34 VvN, 1926. február 15. 13., 14., 15., 16.o. Váth Jánosnak ezt a művét 1929-ben fűzetként adták ki Szombathelyen. Reprintben e sorok szerzője bevezető írásával a devecseri városi könyvtár kiadásában jelent meg 1997-ben.
- 35 VvN, 1926. március 22. 4., 5., 8.o.
36. VvN, 1926. június 28. 2.,4.,5.o.
- 37 VvN, augusztus 30. 3., 4.o. és november 26. 3.o.
- 38 VvN, 1927. március 30. 3.o.
- 39 VvN, 1927. július 5., 7.o. A tankönyvek egységesítésére vonatkozóan a Veszprémvármegyei Általános Tanítóegylet és a tanítói járáskörök ülésein ezzel kapcsolatban elhangzottakra lásd Bartalis Imre: *Csobotfalvától Balatonfőkajárig. Bartalis Béla kántortanító élete* című könyvét. (Tapolca-Balatonfőkajár, 2014.)
- 40 VvN, 1927. augusztus 31., 5.o.; és szeptember 30. 5.o., 6.o.
- 41 VvN, 1927. október 30. 2.o., 4.o.
- 42 VvN, 1927. november 30. 1-2.o. A könyvek témakörönként: I. Lélektan, erkölcsstan, társadalmi ismeretek, II. Testtani és egészségügyi ismeretek, III. Gazdasági ismeretek, IV. Természettudományi és menynyiségügyi ismeretek, V. Földrajzi ismeretek, VI. Nemzeti élet és művelődés.
- 43 1928. január 30. 4.o.; március 24. 2.,3.,4.o.; október 24. 3.o.; november 28. 3.o.
- 44 VvN, 1929. január 31. 3.o.
- 45 VvN, 1929. május 26. A Pósa-cég minden lapelőfizetőjének térítésmentesen küldte meg Váth munkáját.
- 46 1929. szeptember 30. 8.o. Fojt a soproni polgári fiúiskola igazgatója volt. A mű aktualitását az adta, hogy a VKM 26998/1922. VI. sz. rendeletével előírta a rendszeres szülői értekezletek tartását. A könyv ehhez adott pedagógiai, szervezési útmutatást.
- 47 VvN, 1930. február 24. 5.o.; július 10. 7-8.o.; november 12. 5.o. 1931-ben ugyancsak a Néptanítók Lapja hátralékosait szólítják fel: VvN, március 15. (1926-1930 közötti évek)
48. VvN, 1931. március 15. 5.o.
- 49 VvN, 1932. április 21. 6.o.; május 23. 1-2.o.
- 50 VvN, 1933. február 22. 1-2.o. 203-1933.sz. A kir. tanfelügyelőség hivatalos közleményei. Tárgy: Pedagógiai könyvtárak használata.
- 51 VvN, 1933.április 29. 6.o.; május 31. 4.o.; október 24. 1933-ban eltávozott az ugyancsak könyvpárti Kehrer Károly vármegyei tanfelügyelő, s Krehnyay Béla kapott kinevezést, aki folytatta elődei könyvek tanulmányozására történő ösztönzésüket. Kehrer írta: A tanító „...a jövő tanév elején szenteljen időt a magyar könyv támogatására az által, hogy megfelelő módon adjon felvilágosítást a tanulóknak az irodalom ápolásáról, a magyar könyv szeretetéről, fontosságáról és megbecsüléséről.” VvN, 1933. június 28. 3.o.
- 52 Pl. Ruzsák Károly: *A magyar népiskolák új útjai*. Krehnyay Béla ismertetése. VvN, 1933. december 23. 3.o.; Hercsuth Kálmán gyulai tanfelügyelő: *A gyermeknevelés időszerű kérdései*. Az ismertető ugyan-csak Krehnyay Béla, aki a könyv alapján „...külön is megemlíti felsorolásában a gyermekek szellemi túlterhelésének problémáját; a modern népiskola mire és hogyan tanítja ma a gyermeket, s hogyan kívánja azt az életre előkészíteni”. VvN, 1934. július 19. 6.o. Bene Lajos segéd-tanfelügyelő *Számolástanítás II., III., IV. osztályban* című munkáját ugyancsak Krehnyay ajánlotta.
- 53 VvN, 1936. január 31. 4-5.o. Útmutatás ad arra vonatkozóan, a tanítók hogyan tanulmányozzák a neveléstudományi munkákat: „... Először meghatározandó az a cél, amely a könyvet életre hozta. A cél meghatározásánál mindenkor figyelemmel kell lennünk arra, hogy mindegyik pedagógiai mű azzal a céllal íródott, hogy az iskola munkájának irányt szabjon, azt eredményessé tegye és a tanító munkáját megkönnyítse. Ezen célkitűzést minden műben meg kell keresni és meg kell találni azon körülményeket is, amelyek az adott helyzetben és adott környezetben tényleg használhatóak. Tanulmányoznunk kell másodszer annak tartalmi beosztását. Részletesen tanulmányozandó, hogy a tartalomból mely részek alkalmasak az elméleti továbbképzésre, s melyek azon részei, melyek a gyakorlatiasságot szolgálják... Harmadszor, különösen a módszertant tárgyaló műveknél az olvasó vonatkoztassa az abban foglaltakat a saját iskolája munkájára. A mintatanításokat tartalmazó munkák tanulmányozásakor meg kell figyel-nünk, hogy az iskola környezetében az iskola tanulóival ezt és ezt a tételű tanítást miként lehet eredményesen elvégezni.”

54 VvN, 1937. január 31. 2-3.o. 102/1937. sz. , ill. 4.o. Balassa János ismertette Orosz Iván *A Pannontenger mesemondója* című kötetét, amely Váth 25 éves szépirodalmi munkásságát mutatta be, és ugyanekkor jelent meg Váth *Szent László népe* című regénye.

55 VvN, 1936. január 31.-1937. május 8. az utóbbi lapszámban a Népiskolai egységes vezérkönyvek 23 kötetének adatait közölték.

56VvN, 1937. március 15. 4.o.

„HALADJUNK!”

Kétszáz éve született Veres Pálné Beniczky Hermin, a nőnevelés apostola, úttörője és iskolaalapító nagyasszonya

---

GRÁBERNÉ BÖSZE KLÁRA

„...a tudományos képzettség a szellemi látókört kiterjeszti, gondolatgazdagságot ad” és „Nemzeti létünk egyik alapföltétele, hogy nőink magyarok legyenek; a nemzeti érdekeket felismerni, azok iránt lelkesedni és másokat lelkesíteni csak az lehet képes, a ki már az anyatejjel szívta magába a hazánk forró szeretetét.”¹ – vallotta Veres Pálné Beniczky Hermin. Születésének 200. és halálának 120. évfordulója alkalmat ad arra, hogy megemlékezzünk a nemzeti nőnevelésben végzett korszakos munkásságról. E munkásság jelentőségét jól jelzi, hogy 115 éve, 1900 júniusában tehetett először érettségi vizsgát 24 ifjú hölgy.

Ez a különleges, kiváló asszony 1815. december 13-án született a Nógrád megyei Láziban, amely ma Szlovákiában található. Édesapját, Beniczky Pált egyéves korában vesztette el, édesanyja, Sturmann Karolina az 1931-es kolerajárvány idején hunyt el, és hagyta árván három leányát, köztük a 16 éves Hermint. Idős nagyapja, Sturmann Márton vette őket a tragédia után magához, s a lányok az ő házában, Tógyörkön éltek férjhezmenetelükig. Testvéreivel az egész napot kedvük szerint tölthették, de rendszeres oktatásban nem részesültek. Hermin a családi könyvtárban sokat olvasott, különösen érdekelte a magyar irodalom és történelem, a földrajz és a művészetek, de vonzalmat érzett a politika, a külföldi irodalom és a tudományok iránt is. Kezdetben kedvtelésből, majd pesti látogatása után saját akaratából tanult. 1839-ben ment férjhez a nagyműveltségű és hazafias Veres Pál vanyarci földbirtokoshoz, Nógrád megye főjegyzőjéhez, a későbbi alispánhoz. Két gyermekük született, 1842-ben Szilárda, 1844-ben egy kisfiú, de ő csak három napig élt.

Az 1850-as évek végéig leánya nevelése és a családi tűzhely foglalta le idejét. De közben szorgalmasan művelte magát, érezte, hogy hiányos nevelésben részesült, mert akkoriban még magyarul sem tudott tökéletesen. Szilárda nevelése kapcsán saját tudását is gyarapította, együtt tanult leányával. A legjobb nevelést akarta biztosítani számára, ezért Pestre vitte, neves tudósokat, tanárokat hívott hozzá. A kislány oktatása kapcsán kezdett el pedagógiával foglalkozni, tanulmányozta Rousseau és Pestalozzi nevelési elveit.

---

1 Rudnay Józsefné, Szigethy Gyuláné (összeáll. 1902): *Veres Pálné Beniczky Hermin élete és működése*. Országos Nőképző-Egyesület, Budapest.

Miután Szilárdát férjhez adta, alaposabban is elmélyedt a nők oktatásának kérdésében. A végső lökést ehhez jó barátjuk, Madách Imre akadémiai székfoglalója adta, melyben a nők szellemi kiskorúságát taglalta: *„A nő korábban fejlődik, de teljes férfiúi érettségre sohasem jut, könnyebben felfog és tanul, de teremtő géniusz hiányával az emberek irányadó szellemei közé nem emelkedik. [...] A nő alárendelt, testi és lelki ereje védelmet, ápolást keres, az erősebb férfiú lelkében éppoly érzéseket költ, mint az elhagyott gyermek, a hervadó virág, megdermedt madár.”*

A férfiak előítéletének megváltoztatására első lépésként 1865. október 28-án közzétette Felhívás a nők érdekében című tanulmányát Jókai Mór lapjában, a Honban.

*„Benső indignatiót okozott bennem mindenkor értelmes férfiak által gyakran ejtett azon vélemény nyilvánulása, hogy a nőnek tudományos műveltsége szükségtelen, és fájdalmas érzéseim közepette felkaroltam gondolatimban nemünk alkotását s földi rendeltetését. [...] bűnös azon tétel, hogy a nőnek tudományos műveltsége szükségtelen. [...] Ez tovább így nem maradhat, nekünk is ébrednünk kell, mert csak így biztosíthatjuk [...] nemzetünk életrealitását. [...] Azért is felhívom nőtársaimat, karolják fel nőgyermekük tudományos kiképzésének eszméjét lelkiismeretesen.”*²

Így kezdte Veres Pálné a nők, a leányok taníttatása érdekében mozgalmát. Várta a hölgyek véleményét, de kezdetben csak kevesen reagáltak felhívására. De nem maradt tétlen, sűrűn levelezett nőismerőseivel, szervezte a mozgalmat: *„Légy szívés leveledben nekem oly nők nevét és lakását feljegyezni, kik a szellemi foglalkozást szeretik, mert csak az erők egyesítése által lehet kezdeményezésünknek eredménye.”*

1867-ben május 24-ére értekezletre hívta női táborát: *„Alkossunk egy képző nőegyesületet, melynek célja legyen egyrészt a vagyontalan hölgyek számára önfenntartási pályák szélesbítésének előmozdítása [...]. Másrészt az egylet feladatául tűznék: női körben közhasznú tudományok és ismeretek terjesztését, különös figyelembe véve a női hivatást. [...] Az egylet egyszersmind alkalmat szolgáltatna a női kérdés tüzetes megvitatására, és tanácskozásra az itt megpendített eszmék életbe léptetésének módjai fölött.”*³ A Tigris Szállóban tartott rendezvényen 22 lelkes honleány vett részt. Jól kifejezi az értekezlet alapeszméjét az a gondolata, hogy *„Az emberiség egyetemének a nő nem ellentétes fogalma, hanem fele része. Az emberi-ség egyetemének Isten által kijelölt rendeltetése a tökéletesedés.”*⁴

Az összejövetel után kezdeményezte, hogy a magyar nőképzés ügyének előmozdítására egyesület alakuljon. 1968. március 23-án jött létre az Országos Nőképző Egyesület (ONE), melynek jelszóválasztása is – Haladjunk! – kifejezte tenni akarásukat. Az egyesület céljait így fogalmazták meg: *„Egyesülésünk főindoka: A nőnevelés hiányain segíteni s a vagyontalan nők számára önfenntartási módok előmozdításán munkálni. [...] a nőnek is szükséges közhasznú ismeretek alapos megszerzése, értelmének s ítélő tehetségének nagyobb mérvű fejlesztése, [...] hogy az életben reá váró sokoldalú feladatnak, – mint gyermekei legvalódibb nevelője, háztartásának vezetője*

2 Ua. 136-137. p.

3 Ua. 144. p.

4 Ua. 142. p.

és gyakran mint özvegy, gyermekeinek egyedüli fenntartója – kellő és czélszerű szellemi kiképzetés által megfelelni képesítve legyen.”

Ekkora már hű segítők és munkatársak támogatták Veres Pálnét, akik közül itt csak Teleki Sándornét és leányát, Rudnay Józsefnét említjük.

Sok-sok munka követte ezeket az összejöveteleket: programot és alapszabályokat dolgoztak ki, gyűjtőíveket bocsátottak közre, hogy minél több aláírással tudják alátámasztani az országgyűléshez benyújtandó kérvényt, melyet végül 9000 magyar hölgy támogatott.

”A nők számára egy országos főtanoda fölállításáról gondoskodni, mely hazánkban a magánintézeteknek mintaképpül szolgáljon, s a hol alkalom nyíljék nőinknek a szellemi műveltség azon magaslatára juthatni, melyen kiváló fontosságú társadalmi hivatásuknak kellően megfelelhessenek.”

*„Ezzel korántsem akarjuk nőinket tudákosokká nevelni, hanem igenis tudománykedvelőkké, kik az ismeretek körében tájékozódván, az emberi elme művei iránt érdeklődéssel, ezen érdeklődést, a világhosszú és tudomány iránti szeretetet a gyermekekbe is átültetni képesek legyenek.”*⁵ – írta a kérvényben. Sikert ért el az ügynek Deák Ferencet és más döntéshozókat is megnyernie. Érdekes, hogy Eötvös József nem támogatta az elképzeléseit.

Veres Pálné szükségesnek tartotta az egyetemi oktatás megnyitását is a nők előtt. Az 1867-ben született Buzdító szózat című művében így ír: *„Oda kell törekednünk, hogy a nők az elemi oktatás befejeztével tanulmányaikat tovább fűzhessék, a magasabb irály, aesthetika, logika, phisica, gyakorlati chemia és egészségtanban és a női gazdászat minden ágában oktatást nyerhessenek és képezést a gyermek testi és szellemi neveltetése körül, miként kelljen okszerűen eljárni, [...] Jeles nőnevelők képeztesse, hiszen e tekintetben [...] még mai nap is a külföldre vagyunk rászorulva ; [...] avatott, ügyes nőorvosok képződhessenek a kir. egyetemen, erre különös szükségünk van [...]”*⁶

A *Nézetek a női ügy érdekében* című tanulmányában többek között kifejti: *„Az emberiség rendeltetése és végcélja a tökéletesedés és jólét. – A tökéletesedés a kedély és józan értelem harmonikus fejlesztéséből áll.”* *„Csak szorgalmas és odaadó munkálódással lehet a foglalkozás bármely szakában tökéletességhez jutni.”*

„Ki a tudomány és ismeretek becsét, a közjólétre befolyását fölfogta, bármennyit szerzett e kincsekből, azokkal nemcsak nem elégszik meg, sőt vágya mind tovább ragadja [...]”

„Ki munkálva, akár anyagi, akár szellemi tulajdont szerzett, csak az lehet ura saját sorsának [...]” *„A művelt értelem a szellemi látkört szélesbíti, s a képzelt becsű külsőségeket valódi silánységukban tünteti elő. [...] Igaz, hogy a tudomány megszerzése sok fáradságot, kitartást és átvirrasztott éjeket vesz igénybe, mely áldozatok meghozása különösen az ifjúkorban nem szokott izleni; azonban ott áll előtte a jövő, mely állással, hirrel és dicsőséggel kecsegteti, mint szorgalmának jutalmaival.”*

5 Ua. 160-164. p.

6 Ua. 143. p.

„Kötelessége minden embernek, és így nőnek is értelmét fejleszteni, és a függetlenség, önállás azon fokára törekedni, miszerint fentartását saját munkásságával eszközölje, hogy e tekintetben senkinek terhére ne essék.

„A nőnek a munka és művelődés szabadságához való joga hasonló, örök időktől létező, s örök időkre kiható igazság, és mégis mily távol állunk attól, hogy ez igazság a gyakorlati életben valóság legyen.”

És tanulmányát így fejezi be: „**Áldás szálljon majdan mindazokra, kik erejük és tehetségük szerint hazánkban a nők ügyét lelkesedéssel és önfeláldozással segítendik sikeres eredményhez!**”⁷

1869. október 17-én megindulhatott a felsőfokú leányiskola, „nőképző iskola” első évfolyama 13 éves leányok számára, 12 tanulóval és 9 tanárral. Az intézet igazgatója Gyulai Pál, felügyelőnöje Vachott Sándorné lett. Az ünnepélyes megnyitón tartott beszédében Veres Pálné Beniczky Hermin a következőket mondta: „*Mi ezen általunk minden mellékérdek nélkül tisztán humanistikus szellem sugallatából létesített és fentartandó intézetet a hazai nők használatára megnyitjuk, első gondolatunk a Mindenhatóhoz fordul esedezve: engedné meg, hogy e tanoda a tökéletesedés felé vezető lépcsőzet legyen és mindvégig az maradjon.*”⁸ A tantervet végül saját maga állította össze. A tanintézet elhelyezésének problémáját Vachott Sándorné oldotta meg, amikor felajánlotta lakásának két helyiségét, szobáját erre a célra.

A tanintézet a későbbi években bővült elemi és polgári iskolával, valamint tanítónőképzővel a „Haladjunk!” jelszó jegyében. Veres Pálné nagy súlyt fektetett az oktatás szellemi háttérének megteremtésére, ezért ösztönözte az önképző kör könyvtárának 1872-es létrehozását, s a tanári könyvtár kialakítását. Hogy állandó otthona legyen a nőnevelésnek, alapítványt tett, kölcsönökből, rendezvények bevételéből megvett egy Zöldfa utcai telket, s 1882-ben átadhatták az intézet reneszánsz stílusú épületét.

Veres Pálné tájékozódott a gimnáziumok felől is, és mindent megtett egy leánygimnázium megnyitásáért. A nők közép- és felsőfokú oktatásban való részvételéért folytatott fáradhatatlan munkáját végül siker koronázta. Wlassics Gyula javaslatára 1895-ben Ferenc József király engedélyezte a leányoknak, hogy egyetemi tanulmányokat folytassanak és diplomát, valamint gimnáziumi érettségit szerezzenek. Az 1896/97. tanévben meg is indulhatott Veres Pálné intézetében az első magyarországi leánygimnáziumi képzés. És 1900 júniusában volt az első érettségi vizsga, az érettségizett 24 leány – kettő kivételével – a budapesti egyetem bölcsész- és orvostudományi karán folytatta tanulmányait.

Veres Pálné mindezt már nem érthette meg; Váchartyánban, leánya kúriájában 1895. szeptember 28-án halt meg. De intézménye ma is él, bár a különféle iskolatípusok több okból megszűntek, de a gimnázium várja a tanulni vágyókat.⁹ A Veres Pálné Gimnázium 2015-ben több mint 600 leányt és fiút készít fel az érettségire.

⁷ Ua. 147-160. p.

⁸ Ua. 196. p.

⁹ Fiúk 1963 óta járnak a Veres Pálné Gimnáziumba.

UTOLSÓ POSTA... BONDOR ERIKÁNAK!¹

BALOGH MIHÁLY – SZAKMÁRI KLÁRA

Drága Erika! Ez az üzenet mindünké! A barátaidé, kollégáidé, a könyvtárosoké, az egész szakmáé; akik szerettek, akik ismertek és elismertek emberségedért, tudásodért. Nem a választás megtiszteltetése adta nekem ezt a feladatot. A nehéz szívvel vállalt kényszerűség szorított rá a keserű szerepre. Mert az üzenetünk tolmácsolására legméltóbb kolleginák úgy érezték: az első mondat közben elnémítaná őket a sírás. Most még én is csak reménykedem, hogy az érdes férfilelek elbírja valahogy a vállalás terhét.

Ez az utolsó posta elsősorban neked szól. De mert rólad szól, mindazoknak üzen, akik elkísértek végső földi utadra. Nekik is elmondjuk, hogy ki voltál, mit jelentettél nekünk kollégaként, társként.

Elmondjuk, mennyit tettél azért munkahelyed könyvtárostanáráként, hogy a rád bízott könyvtár élen járjon a korszerű eszközök és technikák alkalmazásában, a szakmai megújulásban. Hogy nagy elánnal tanultál tovább, mert okos, de lélekkel is bíró gazdája akartál lenni a technikának. Hogy humán képzettséged informatikai tudással ötvözve, országosan is példaadó szolgáltatásokkal segítetted iskolád pedagógiai céljainak elérését.

Elmondjuk, hogy két évtizeden keresztül voltál egyesületünk értékes tagja, közben négy éven át elnöke. A Könyvtárostanárok Egyesülete az irányításoddal szervezett és megvalósított szakmai együttlétek, konferenciák, akadémiák jóvoltából megújult, a szakmai közéletben tekintélyt szerzett. Hogy leköszönésed után is motorja maradtál csapatunknak. Hogy mikor rosszabbra fordult – sajnos gyakran – a sorsunk az iskolák világában, bámulatos energiával és optimizmusoddal képes voltál a korán elcsüggedőkben is reményt támasztani.

Elmondjuk, hogy remek kapcsolatteremtő készségeddel, biztos szaktudásoddal jelentős lépéseket tettél a szakterületünkön mutatkozó problémák megoldásáért. Hogy ezért vettél részt az oktatási és kulturális szaktárcák által életre hívott Könyvtár-stratégiai Bizottság munkájában, az iskolai könyvtárfejlesztési stratégia és a Nemzeti alaptanterv könyvtári lehetőségeinek kimunkálásában.

Elmondjuk, hogy eredményeidet, tapasztalataidat mindig szívesen megosztottad a hozzád forduló kollégákkal, hogy együttműködő partnerként segítetted munkájukat, s hogy tudásodat szakértőként, szaktanácsadóként és szakfelügyelőként is megosztottad.

---

¹ Bondor Erika, gimnáziumi tanár és könyvtáros, a Könyvtárostanárok Egyesülete volt elnöke emléke előtt folyóiratunk a temetésén elhangzott gyászbeszéd közlésével is tisztelegni kíván.

Elmondjuk, hogy munkásságod elismerésül méltán kaptad meg a Magyar Könyvtárosok Egyesülete Emlékérmét, és hogy megérdemelten lettél a magas szakmai presztízsű Szinnyi-díj kitüntetettje.

A betegségeddel hét éven át hőiesen küzdve is ránk figyelő tagja maradtál közösségünknek. Kényszerűségből a háttérbe húzódva is lelkesen támogattál minden arra érdemesnek tartott ötletet, kezdeményezést, miközben maradék erőid mozgósítva álltál helyt iskolád könyvtárban, amíg csak képes voltál erre.

Utolsó évvedben, egyre súlyosbodó betegséged idején virtuálisan mindvégig velünk voltál. Megmutattad, mit érhet emberséggel mérve a gyakran kárhozottat virtuális közösségi tér. Nem a bajaidat osztottad meg velünk, mint mások a remekbe sikerült süteményeiket, vagy a szélsőséges felhorkanásaikat. Szép emberséget, megfontolt bölcsességet közvetített minden egyes, szakmában, magyarságban, emberiségben és emberségben fogant megszólalásod, üzeneted. Ezt is köszönjük!

Drága Erika! Megrendülten búcsúzunk tőled. Búcsúzik a könyvtárosok, könyvtárostanárok közössége. Csak ezt akartam, akartuk elmondani ebben az utolsó üzenetben.

Meg azt, hogy végső küzdelmeddel, hiteddel, emberi tartásoddal is mindig példa maradsz számunkra.

És még azt is, hogy – nagyon hiányzol...

(Bondor Erika könyvtárostánár temetésén a megyeri temetőben 2015. szeptember 22-én elmondta Balogh Mihály)

KAPCSOLAT A TANULÓK, A SZÁMÍTÓGÉPEK ÉS A TANULÁS KÖZÖTT

GODA BEATRIX

2015 októberében jelent meg az Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) a *Students, computers, and learning: Making the connection* című kutatási jelentése.¹ A jelentés a 2012-es Programme for International Student Assessment (PISA) eredményei alapján, számos megközelítésben vizsgálja a diákok számítógép-használatának hatásait, s a következtetéseit alátámasztó adatokat grafikonokkal, ábrákkal teszi szemléletessé. A kutatást Andreas Schleicher, az OECD oktatási igazgatója jegyzi, ami már önmagában is magyarázza a legbefolyásosabb tömegmédiák érdeklődését az eredmények iránt.² De a hazai oktatásügy részéről is érkezett reakció a jelentésben foglaltakra.³

Schleicher álláspontja szerint az információs és kommunikációs technológiai (IKT) eszközök túl sok hiú reményt keltettek mind ez ideig, mert elkápráztatták a tanárokat a számítógépek nyújtotta lehetőségek. Ugyanakkor szeretné, ha a jelentés nem kifogás lenne az eddig elért eredményekkel szemben, hanem ösztönözné a szakembereket a hatékonyabb módszerek kidolgozására.

A kutatásjelentés fontos mérőföldkő a nevelés területén az IKT megítélésben. A feltárt bizonyítékok nem igazolják azt a felfogást, mely az IKT-eszközöknek csak pozitív, a tanulást és tanítást mindenképpen támogató szerepet tulajdonít. És ezzel nemcsak teret ad az árnyaltabb, kritikai megközelítéseknek, hanem hozzájárul az átgondoltabb számítógépes fejlesztésekhez és beruházásokhoz az oktatásügyben. Az alábbiakban a jelentés főbb megállapításait összegezzük.

---

1 OECD (2015), *Students, Computers and Learning: Making the Connection*, PISA, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264239555-en>

2 Noch ein Pisa-Schock <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/familie/oeecd-erste-pisa-erhebung-zu-digitalen-kompetenzen-13804857.html>

Sean Coughlan: Computers 'do not improve' pupil results, says OECD <http://www.bbc.com/news/business-34174796>

3 Hunya Márta: Tanulók, számítógépek, tanulás. A kapcsolat megteremtése. <http://ofi.hu/hir/tanulok-szamitogepek-tanulas-kapcsolat-megteremtese>

1. HOGYAN FEJLŐDÖTT A TANULÓK SZÁMÍTÓGÉP-HASZNÁLATA AZ ELMÚLT ÉVEKBEN

A 2012-es PISA-felmérés során a nyomtatott és digitális szövegek megértését, valamint nyomtatott és digitális hordozón megjelenő matematikafeladatok megoldási képességét vizsgálták a 15 éves tanulók körében. A legjobb eredményt a digitális szövegértés és a számítógépes matematikai feladat megoldásában Dél-Korea és Sanghaj (Kína) érte el. Ezekben az országokban az iskolai számítógép-használat nem magas. Azokban az országokban, ahol ennél elterjedtebb az iskolai számítógép-használat, a tanulók szövegértése általánosságban gyengült 2000 és 2012 között.

Az IKT-eszközök megváltoztatták azt a világot, amiben a tanulók felnőnek és tanulnak. Egyre több családnak van egynél több számítógépe és internet-hozzáférése. A gyerekek egyre korábban, szülői felügyelet nélkül is használják az asztali és mobileszközöket.

A vizsgált 63 ország közül 49-ben nőtt a háztartások számítógép-ellátottsága 2009 és 2012 között. 2012-ben a 15 éves tanulók 96%-a rendelkezett otthoni számítógéppel. A tanulók átlagosan több mint 2 órát töltenek naponta online, a hétvégét is beleértve. A legtöbb országban a fiúk több időt töltenek a számítógép előtt, mint a lányok. A legelterjedtebb szabadidős tevékenység az interneten való szörfölés.

A géphasználat mint szabadidős tevékenység átlagon felüli, akár napi több mint 6 órai elfoglaltsággal is járhat. Ez az időmennyiség már károsnak mondható. Azok a tanulók, akik ilyen sok időt töltenek a számítógéppel otthon, az iskolában magányosnak érzik magukat, gyakran késnek vagy lógnak. Az iskolai közösségből való kizártság érzésének az a következménye, hogy az online játékokban keresnek barátokat.

Egy átlagos 15 éves diáknak 2012-ben már legalább 5 év számítógép-használati tapasztalata van. A tanulók 50%-a 9 éves korában vagy annál előbb találkozott először a géppel. A többség azonban már 6 éves kora előtt elkezdte használni a komputert.

Az, hogy a tanulók mire használják az internetet az iskolán kívül, jelentősen függ a társadalmi helyzetüktől és az iskolához való viszonyuktól. Ahol megjelenik a túlzott használat, gyengébb iskolai teljesítményt is lehet tapasztalni. Ezen kívül adódhatnak családi, társas kapcsolati és egészségügyi problémák is, a lecsökkent alvásra, tanulásra vagy fizikai aktivitásra fordított idő következtében.

2. AZ IKT INTEGRÁLÁSA A TANÍTÁS ÉS TANULÁS FOLYAMATÁBA

Az IKT-eszközöktől és az internettől azt várjuk, hogy gazdagítsák a hagyományos tanulási környezetet. A digitális kompetenciák elsajátítása már az alapfokú oktatásban elkezdődik. Az így megalapozott digitális kompetencia hozzájárulhat az esélyegyenlőség megteremtéséhez, támogatva az érvényesülést a munka világában.

2009 óta minden országban nőtt a tanulók iskolai számítógép-használata. Több ország nagy beruházásokat hajtott végre az IKT fejlesztése érdekében (pl. Ausztrália, Dánia, Hollandia, Norvégia). Nagy volumenű laptopvásárlások is történtek (pl. Ausztrália, Chile, Görögország, Új-Zéland, Svédország, Uruguay). 2012-ben a 15 éves tanulók 72%-a használta az iskolában a számítógépet valamilyen formában. A tanórákon számtalan módon alkalmazhatók az IKT-eszközök: böngészés a neten az iskolai munkához; számítógép-használat csoportmunkában kommunikáció céljából; önálló munkavégzés számítógépen; e-mail írása; az iskola honlapjáról anyagok le-, illetve feltöltése; online chat az iskolában; gyakorlás idegen nyelvi vagy matematikaórán; az iskola honlapjára információk posztolása; szimulációs gyakorlatok végzése.

A diákok a tanórán ezen tevékenységek közül a legtöbbet és a legnagyobb mértékben Ausztráliában, Dániában, Hollandiában és Norvégiában végzik. Japánban, Dél-Koreában és Sanghajban viszont a legkevesebbet és a legkisebb arányban.

Átlagosan a tanulók napi 25 percet töltenek a számítógép előtt az iskolában. Matematikaórán kevesebbet használják a számítógépet, mint az idegen nyelvi vagy természettudományos tantárgyaknál. Általában a tanulók inkább az otthoni számítógépeiket használják az iskolai feladatokra, mint az iskolait.

PISA-adatok azt mutatják, hogy azokban az országokban, ahol a matematikatanítás a szöveges feladatok és a való életből vett problémák megoldásaira összpontosít, a tanárok gyakrabban használják a számítógépet. Azok a tanárok, akik naprakészek a gyermekközpontú tanítási módszerekből (úm. csoportmunka, individualizált oktatás, projektmunka), több digitális eszközt használnak.

A tanórai fegyelem és az eszközök használatának összefüggését megfigyelve kiderült, hogy vannak országok, ahol ilyenkor javul az órai fegyelem (pl. Ausztrália, Dánia, Norvégia). Sok országban viszont arról számoltak be, hogy épp ellenkezőleg, romlik a fegyelem (pl. Magyarország, Csehország, Görögország, Izrael). Ennek oka valószínűleg a tanároknak az eszközök alkalmazásával kapcsolatos nem elégséges tapasztalatából adódik.

Az IKT fejlesztheti az oktatást, ha a diákok többletinformációkat és -ismereteket szereznek általa, olyan pluszt, amely kiegészíti a tanórán a tanároktól és a tankönyvekből megtanultakat. Továbbá olyan esetekben, ha új módszerekkel gyakorolhatnak, online publikálhatnak, programozhatnak, idegen nyelveken kommunikálhatnak más felhasználókkal.

Az új készségek elsajátítása az új eszközök, alkalmazások és szoftverek megismerésével egy időben a régiék gyors elfelejtésével járhat együtt. Az önálló tanulás, a problémamegoldó képesség fejlesztése hasznos a mindennapi életben, a technológiákra épülő világban. Az oktatásnak olyan munkaterületekre kell felkészíteni a tanulókat, amelyek a jövőben fognak majd létrejönni.

3. ISKOLAI INFRASTRUKTÚRA

2012-ben a diákok 92%-a tanult olyan iskolában, ahol volt számítógép. Egyes országokban visszaesés volt tapasztalható a számítógép-hozzáférés területén, a legnagyobb arányban Szlovéniában, 8%-kal, Belgiumban, Dél-Koreában és Japánban 5%-kal. Görögországban, Jordániában, Portugáliában, Spanyolországban viszont nőtt a számítógépek száma. 2009-ben és 2012-ben is átlagosan 4-5 tanuló jutott egy gépre az iskolákban.

Az asztali gépek mellett megtalálhatók voltak a laptopok is. Ezek száma átlagosan 8%-kal nőtt három év alatt. A tanulók átlagosan 43%-nak van hozzáférése laptopokhoz és 11%-ának tabletekhez.

Az összes országot tekintve a tanulók 70% -a rendelkezik internet-hozzáféréssel az iskolában.

Hogyan befolyásolja az infrastruktúra az IKT alkalmazását? Az infrastruktúra bővítése nem mindig jár együtt az IKT-eszközök alkalmazásának növekedésével. Azok a tanárok, akiknek már van tapasztalatuk az IKT-eszközök alkalmazásában, általában kevesebbet használnák azokat a tanórán, mint kezdő társaik. Az IKT alkalmazási programok növekvő mértékben igényelnek mobilkészülöket, laptopokat és tableteket 2009 és 2012 között.

Az IKT-eszközök alkalmazása vagy nem alkalmazása a pedagógusok döntésétől függ. A tanórai használatot szabályozó előírások az iskolák 32%-ban található. Ezek elsősorban a matematikaórai számítógép-használatról rendelkeznek. Ahol van ilyen szabályzat (pl. Szlovénia), az heti egyszeri használatot javasol. A használat inkább a tanárok és a diákok felkészültségén múlik, mint az előírásokon. A meglévő szabályzatok inkább a minőségi használatra, mint a mennyiségre helyezik a hangsúlyt, és inkább határt szabnak a használatnak, mintsem ösztönöznék azt.

Azokban az országokban veszik igénybe többet matematikaórán a gépeket, ahol a feladatokban az alkalmazott matematika, a való életből vett problémák megoldása van túlsúlyban.

4. A DIGITÁLIS OLVASNI TUDÁS 5 SZINTJE

A 2009-ben végzett PISA-vizsgálat értékeléséhez elkészült egy, a digitális olvasni tudás képességét osztályozó rendszer. Ez alapján 5 képességszintet különböztetnek meg az eredmények alapján. A szintek részletes leírása a 2009-es jelentésben olvasható.⁴

A 2012-es vizsgálatok alapján a tanulók összesen 8%-a teljesített a legmagasabb, vagyis 5. szinten. A legtöbb ilyen tudású diák Szingapúrban, Hongkongban és Dél-Koreában él. Az 5. szintű digitális olvasni tudás birtokában a tanuló képes a

---

4 PISA 2009 Results: Students On Line (Volume VI): Digital Technologies and Performance, PISA, OECD Publishing, Paris, <http://dx.doi.org/10.1787/9789264112995-en>

saját maguk által felállított szempontok segítségével értékelni a különböző forrásokból származó információkat. Még olyan, számára ismeretlen területekről szóló információkat is megtalál, amelyek több jelentéssel bírnak, s autonóm módon és hatékonyon navigál.

A 2. szint, az 5. szint ellentéte. Átlagban az OECD tanulóinak 18 %-át teszik ki az ezen a szinten lévők. Az ilyen tudással rendelkezők aránya a legnagyobb a diákok között Braziliában (37%), Magyarországon (32%) és Izraelben (31%). Ezek a tanulók kizárólag a legegyszerűbb digitális olvasási feladatot képesek teljesíteni. A hagyományos navigációs eszközök használata is nehézséget jelent számukra, és csak világos utasítások mentén képesek megtalálni egyszerű információkat a rövid szövegekben.

A 3. szinten lévők a 2. szinthez képes jobban boldogulnak az összetettebb digitális szövegekkel, és az olyan feladatokkal, ahol több webhelyről kell információkat gyűjteni. A 4. szint azt jelenti, hogy a tanulók segítséggel képesek eldönteni egy forrás relevanciáját, és meg tudják fogalmazni azokat a szempontokat, amik alapján a döntést meghozták. És akár több weboldal információit is képesek szintetizálni.

Ha összehasonlítjuk digitális és nyomtatott szövegek olvasásmegértési eredményeit, akkor látható, hogy a különböző formátumú szövegek értelmezése általában eltérő eredményt mutat. Ez abból is adódik, hogy az eltérő hordozókon megjelenő szövegek és a hozzájuk kapcsolódó feladatok megoldásához eltérő képességek kellenek. Vannak olyan országok, ahol a tanulók egyaránt jól teljesítenek a nyomtatott és az online szövegek esetében is. Vannak azonban olyanok is – ezek közé tartozik Magyarország –, ahol a nyomtatott szöveg olvasása sokkal jobb eredményt hoz, mint a digitális. A jelenséget valószínűleg az magyarázza, hogy a gyerekeknek alapvető számítógép-kezelői hiányosságai vannak.

A matematikai feladatok megoldása esetében sokkal kevesebb az eltérés a nyomtatott és a digitális felmérés eredményei között.

5. A NAVIGÁCIÓ FONTOSSÁGA AZ ONLINE OLVASÁSNÁL

Bár a nyomtatott és az online szövegek olvasásához alapvetően hasonló képességek szükségesek, az online szövegek olvasása mégis nagyobb kihívást jelent az olvasóknak. Az online szövegek jóval összetettebbek, tartalmazhatnak álló- és mozgóképeket, hangot. A megfelelő információ megtalálásához szükséges az oldal görgetése, a kapcsolódó oldalak felkeresése linkeken keresztül. Ezen felül a szöveget értékelni is tudni kell.

A PISA eredményei azt mutatják, hogy tízből egy gyerek semmilyen böngésző tevékenységet nem végzett az online szöveges feladatok megoldása közben. Ez az alapvető számítógépes ismeretek hiányát jelzi. A kiváló feladatmegoldáshoz szükségesek a számítógépes ismeretek, a hatékony navigáció és a jó szövegértékelő képesség is.

A navigáció hossza is befolyásolja a feladatmegoldást. Általában a hosszabb navigáció jobb végeredménnyel párosult. Természetesen a navigációs tevékenység-

nek is vannak egyszerűbb és bonyolultabb fajtái. Összességében elmondható, hogy a böngésző magatartás előrevetíti az eredményt.

A kelet-ázsiai országok tanulói tudnak a legmagasabb szinten böngészni. Minden országban vannak olyan diákok, akik nagyon alacsony szintű, vagy semmilyen böngésző tevékenységet nem folytattak a feladatok megoldása során. Az ilyen tanulók aránya az OECD átlagában 3%-ra tehető, a magyar diákok között ez az arány több, mint kétszeres, 7%. Feltételezhető, hogy ezeknél a tanulóknál nincsenek meg az alapvető számítógépes ismeretek sem.

Természetesen a túl sok szörfölés sem vezet a helyes megoldáshoz. A túlzottan sok oldal felkeresése, a túl sok információ elsodorhatja a tanulót a helyes megoldástól.

A navigáció és a nyomtatott szövegek olvasása ugyanazokon a kognitív képességeken alapul, ezért a jó olvasási készséggel rendelkező tanulók jók a navigálásban is. Mivel a navigációs képességek ennyire fontos szerepet játszanak az online szövegértésben, ezért ennek fejlesztése elengedhetetlen. Az eredményes navigálás része a jó problémamegoldó képesség. A problémamegoldás ugyancsak fontos szegmense az olvasásértésnek. A jó problémamegoldók tehát jobban navigálnak; akik jól navigálnak, azok helyesen értelmezik az olvasott szövegeket.

6. ESÉLYEGYENLŐSÉG ÉS DIGITÁLIS KOMPETENCIA

A PISA eredményei azt mutatják, hogy 2009 és 2012 között sehol nem nőtt a szakadék az átlagos és jómódú, valamint a hátrányos helyzetű tanulók között a számítógépekhez való hozzáféréseben. A társadalmi-gazdasági hátrányokkal rendelkezők készsége az IKT-eszközök használatában nem az eszközökhöz való hozzáféréssel, hanem sokkal inkább az általános tárgyak ismeretével áll összefüggésben. Ezért az eredményekből arra lehet következtetni, hogy az esélyegyenlőséget úgy teremthetjük meg, ha biztosítjuk minden egyes gyermeknek az olvasás és a matematika alapjainak elsajátítását.

A vizsgált országokban a tanulók több mint 90%-nak van legalább egy számítógépe otthon. A közepes és kis bevételű országokban felfedezhető még különbség a hátrányos helyzetű és a jómódú tanulók között, de ez az arány is csökkent 2009-hez képest. Magyarországon és Lengyelországban a jobb körülmények között élő gyerekek 84%-nak van kettő vagy annál több számítógépe otthon, a hátrányos helyzetűek esetében ez az arány 25%, ami messze elmarad az OECD átlagától, mely 55%.

Az internethez a hátrányos helyzetű tanulók kevésbé férnek hozzá, de ez a mutató is folyamatosan javul. A közepes és kis bevételű országokban a kisebb vidéki iskoláknál tapasztalható, hogy a diákok kevésbé használhatnak IKT-eszközöket és internetet otthon vagy az iskolában.

A hátrányos helyzetű tanulók közül csak 23% kezdett számítógépet használni 6 éves korában vagy azt megelőzően. A fiú általában korábban érdeklődnek a számítógépek iránt, mint a lányok.

A hétvégenként online eltöltött idő OECD-átlagban nem tér el az egyes társadalmi rétegek között. Bár 29 országból 16-ban megfigyelhető, hogy a szegényebb családok gyermekei több időt töltenek online, mint a tehetősebbek. Az otthoni internethasználat alkalmával a hátrányos helyzetű tanulók inkább chatelnek és videojátékokat játszanak e-mail írása, hírolvasás vagy információszerzés helyett.

A matematikateszt online verziójánál az eredményeket nem befolyásolták a társadalmi-gazdasági különbségek. Az eredményeket a számítógépes és matematikai ismeretek megléte vagy hiánya határozta meg.

7. A SZÁMÍTÓGÉP ÉS A TANULÓK TELJESÍTMÉNYÉNEK KAPCSOLATA

Még a legkifinomultabb statisztikai módszerekkel sem mutatható ki ok-okozati összefüggés a számítógép-hozzáférés és -használat, valamint az iskolai teljesítmény között.

De nincs kapcsolat az IKT-ra fordított összegek nagysága és a szövegértési, a matematikai és a természettudományos teljesítmény között sem. Sőt, azokban az országokban, ahol kevesebbet használnak az internetet az iskolában, a diákok teljesítménye gyorsabban nőtt, mint ahol többet használnak. Általánosságban elmondható, hogy a legjobb eredményekhez a limitált iskolai számítógép-használat vezet.

A számítógép-hozzáférés és -használat, valamint az iskolai teljesítmény számtalan módon befolyásolhatja egymást. Vannak olyan országok, ahol a korábbi rossz PISA-eredmények nagyobb beruházásokra ösztönözték az oktatásügy szakembereit azért, hogy növeljék az eszközökkel való ellátottságot és a használatot. Figyelembe kell azonban venni, hogy a tanulók csak arra tudják használni a gépet, amire a számítógépes ismereteik képessé teszik őket. A számítógép-használat helyettesíthet vagy kiszoríthat más tanulást segítő tevékenységeket, de ugyanakkor ki is tágíthatja a tanulásra fordított időt.

Azokban az országokban, ahol GDP-arányosan kisebb összegeket fordítottak IKT-ra, javultak az eredmények 2009 és 2012 között az olvasás, a matematika és a természettudományok területén. Általában véve az olvasási készség nem jobb azokban az országokban, ahol a tanulók többet böngésznek az interneten a tanóránkon. Hasonló a helyzet matematikából: azokban az országokban, ahol az órán többet használnak a számítógépet, rosszabb a diákok teljesítménye.

Úgy a digitális, mint a nyomtatott szöveg megértése esetében elmondható, hogy még az online olvasáshoz kapcsolódó speciális képességek sem javulnak az iskolai számítógép-használatától. A heti egy-két alkalomnál többszöri elektronikus levelezés

és internetböngészés is csak ront az eredményeken. A visszafogott online olvasás lehet legjobb hatással az online szövegértésre.

Matematikából a papíralapú és a digitális felmérésnél egyaránt azok a tanulók teljesítettek jobban, akik egyáltalán nem használnak számítógépet az órán. Kivételt csak Belgium, Dánia és Norvégia tanulói képeznek. Az ő esetükben tapasztalható pozitív kapcsolat a teljesítmény és a matematikaórán használt számítógép között. Ezekről az országokról azonban tudjuk, hogy a többi országhoz képest itt a legmagasabb arányú a számítógépek használata.

A TIMSS legutóbbi adatai azt mutatják, hogy a matematikából mutatott teljesítmény nem függ a számítógép-használattól. A természettudományok területén tapasztalható pozitív kapcsolat, de abban az esetben, ha a számítógépet ötletek és információk keresésére veszik igénybe a tanulók. Ugyanakkor a gyakorlásra vagy más tevékenységre használt számítógép negatívan hat a teljesítményre ebben az esetben is.

Összegezve, a PISA-vizsgálat alapján megállapítható, hogy önmagában a diákok növekvő számítógép-használata, otthon vagy az iskolában, nem eredményez szignifikáns növekedést a teljesítményükben. Sőt, a PISA és más kutatási eredmények megegyeznek abban, hogy a számítógépek használatának csak nagyon speciális esetben van pozitív hatása.

8. A DIGITÁLIS TECHNOLÓGIA HELYE AZ OKTATÁSBAN

Az IKT szerepe, a tanulás és tanítás folyamatához hozzáadott értéke még nincs teljesen feltérképezve. Az azonban biztos, hogy akik nem rendelkeznek alapvető készségekkel az olvasás, az írás és a digitális környezetben való navigálás területén, azok képtelenek lesznek részt venni a gazdaság, a társadalom és a kultúra világában.

A ma iskolákat befejező diákoknak kielégítő szintű írás és olvasási képességgel kell rendelkezniük ahhoz, hogy teljes értékűen részt tudjanak venni a gazdaságban, a társadalomban és a civil életben. A tanárok és a szülők szinte semmilyen tapasztalattal nem rendelkeznek azokkal az eszközökkel kapcsolatban, amelyeket gyermekeik felnőtt életükben használni fognak. Ma az interakciók főként írás és olvasás útján történnek, a beszéd és hallás háttérbe szorult. Ami elengedhetetlen, az a digitális környezetben való boldogulás, a jó problémamegoldó készség, a mesterséges és természetes nyelvek kezelése. Az ezekhez szükséges képességek a matematikaórán elsajátított ismereteken alapulnak. Erre épülhet az információszerzési, a navigálási, a kritikai gondolkodási és az értékelési képesség.

Dél-Korea és Szingapúr diákjai digitális olvasásból a legjobban teljesítenek, a legmagasabb szinten tudnak navigálni az interneten, és mindkét ország nagyszerű infrastruktúrával rendelkezik. Ám az iskolában ezek a tanulók egyáltalán nem használják többet a számítógépeket, mint az OECD-országok diákjai. Ez azt jelenti, hogy sok olyan értékelő és feladatmegoldó képesség, ami alapvető az online navigá-

---

cióhoz, elsajátítható a hagyományos, analóg pedagógiai módszerek és eszközök segítségével.

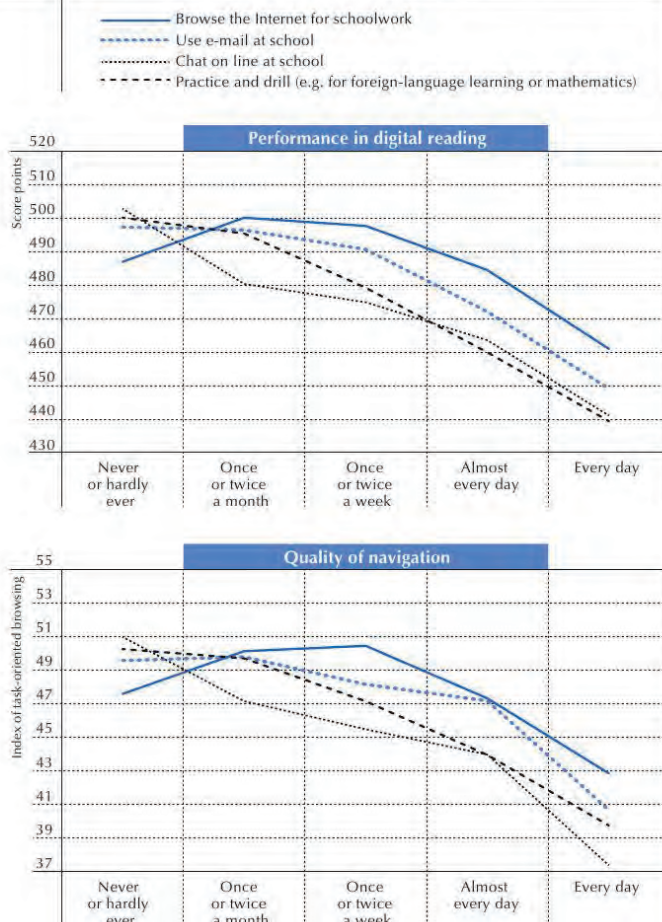
Az IKT alkalmazása csak abban az esetben szolgál jobb eredménnyel, ha a számítógépet a tanulási és gyakorlási idő növelésére alkalmazzuk. Az alkalmazott technológiák erősíthetik az oktatást, de a gyenge oktatási színvonal nem helyettesíthető semmilyen technológiával. A tanórai számítógép-használathoz a számítógépeken kívül szükség van még megfelelő szoftverekre, tankönyvekre, tantervre, értékelési rendszerre. Ezen felül a pedagógusképzés fejlesztésére is.

Az olvasás gyakorlásához az is hozzátartozik, hogy kedvtelésből, szabad időben is rendszeresen olvassanak a tanulók. Ugyanakkor 2000 és 2009 között nőtt azoknak a tanulóknak a száma, akik semmit nem olvasnak kedvtelésből a PISA-adatok alapján.

A szabad online olvasás vagy böngészés veszélyeket is rejt magában. A tanárokat és a szülőket fel kell készíteni az internethasználat veszélyeire, úgymint az erőszak, a bántalmazás vagy a zaklatás.

Frequency of computer use at school and digital reading skills
OECD average relationship, after accounting for the socio-economic status of students and schools

Notes: The charts plot the predicted values of the respective outcome variables for students with a value of zero on the *PISA index of economic, social and cultural status (ESCS)*, in schools where the average value of ESCS is zero.

Quality of navigation refers to students' ability to plan and regulate their navigation behaviour on line; this is measured by the *index of task-oriented browsing* (see Chapter 4).

Source: OECD, PISA 2012 Database, Tables 6.3a, b, c and g.

StatLink <http://dx.doi.org/10.1787/888933253296>

Az iskolai számítógép-használat gyakoriságának növekedésével a digitális olvasás készsége (navigálás minősége) nem javul, hanem romlik. Azoknak, akik naponta használják a számítógépet az iskolában, átlagosan rosszabbak az eredményeik, mint akik soha vagy szinte soha nem használnak gépet.

Forrás: OECD (2015), Students, Computers and Learning: Making the Connection, PISA, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264239555-en>

A táblázat részlet az OECD jelentéséből, amelyet Goda Beatrix Kapcsolat a tanulók, a számítógépek és a tanulás között című írása ismertet.

Veres Pálné egész alakos képe Barabás Miklós 1881-ben készült festményén. A műalkotás 1947-ig a Veres Pálné Gimnázium tulajdona volt. A festményt – az intézmény alapítója születésének 200. évfordulója alkalmából, a gimnázium kezdeményezésére – az Emberi Erőforrások Minisztériuma és magánszemélyek támogatásával, a Magyar Nemzeti Múzeum restaurátora, Gulyás Csilla állította helyre.

A kép rendelkezésre bocsátásáért köszönetet mondunk a gimnáziumnak.

Folyóiratunkban Gráberné Bösze Klára „Haladjunk!” Kétszáz éve született Veres Pálné Beniczky Hermin, a nőnevelés apostola, úttörője és iskolaalapító nagymamája című írásához kapcsolódik.